

**T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE VE MALİ YÖNETİM ANABİLİM DALI**

**VERGİ, KAMU HARCAMASI VE MUTLULUK
ÜZERİNE ÜÇ ÇALIŞMA**

Doktora Tezi

YAPRAK KARADAĞ DUYMAZLAR

İZMİR-2023

**T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE VE MALİ YÖNETİM ANABİLİM DALI**

**VERGİ, KAMU HARCAMASI VE MUTLULUK
ÜZERİNE ÜÇ ÇALIŞMA**

Doktora Tezi

YAPRAK KARADAĞ DUYMAZLAR

DANIŞMAN: PROF. DR. BERNUR AÇIKGÖZ

İZMİR-2023

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum “Vergi, Kamu Harcaması ve Mutluluk Üzerine Üç Çalışma” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

13/04/2023

Yaprak KARADAĞ DUYMAZLAR

ÖZET

Doktora Tezi

VERGİ, KAMU HARCAMASI VE MUTLULUK ÜZERİNE ÜÇ ÇALIŞMA

Yaprak KARADAĞ DUYMAZLAR

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Maliye ve Mali Yönetim Anabilim Dalı

Bu tez, mutluluk ve kamu politikaları arasındaki ilişkiyi ortaya koymak ve mutluluk ekonomisi literatürüne maliye politikaları üzerinden katkı sunmak amacıyla hazırlanan üç çalışmadan oluşmaktadır. İlk çalışmada mutluluk ekonomisi ve kamu politikaları ilişkisi teorik bir çerçeve üzerinden değerlendirilmiştir. Diğer çalışmalarda ise, seçilmiş maliye politikası araçlarının yaşam memnuniyeti ile olan ilişkisi ampirik yöntemlerle incelenmiştir.

İlk çalışmada, mutluluk ekonomisi bulgularının kamu politikalarına dâhil edilme süreci ve mevcut durumun değerlendirilmesi sunulmuştur. Mutluluk ve kamu politikalarına yönelik incelemeler kapsamında, mutluluk ölçümleri ve diğer tamamlayıcı ölçümlerin birlikte ele alınarak yeni refah göstergeleri oluşturma girişimlerinin, yerel ve uluslararası düzeyde varlığı tespit edilmiştir. Ayrıca insani gelişmenin ve sürdürülebilir bir kalkınma anlayışının gerekliliği üzerine, ülkelerin kamu politikalarında mutluluğu teşvik edecek uygulamaları geliştirdiği görülmüştür. Son olarak, Türkiye için kalkınma planları ve yaşam memnuniyeti araştırmaları kapsamında mevcut duruma ilişkin değerlendirmeler yapılmış ve öneriler getirilmiştir.

Tezin ikinci çalışmasında, devlet müdahaleciliğinin yaşam memnuniyetine etkisi araştırılmıştır. 2005-2019 yılları arasında yüksek gelir ve üst orta gelir grubunda yer alan 46 ülkenin devlet müdahaleciliği, kamu harcamalarının milli gelire oranı göstergesi ile ölçülmüştür. Aynı zamanda kamu harcamalarının fonksiyonel sınıflandırmasından yararlanılarak, devlet müdahaleciliğinin farklı yönlerinin yaşam memnuniyeti üzerindeki etkileri de ortaya konulmuştur. Araştırmanın sonuçları yaşam

memnuniyeti bağlamında neoklasik iktisadi görüşün piyasa başarısızlığı teorisini desteklerken, kamu tercihi okulunun devletin başarısızlığı teorisini reddetmektedir.

Tezin son çalışmasında ise, doğrudan ve dolaylı vergi gelirlerinin yaşam memnuniyeti ile olan ilişkisi mekânsal panel veri modelleri üzerinden tahmin edilmiştir. Modeller vergilere ilişkin değişkenlerin yanı sıra kurumsal, bireysel ve sosyo-ekonomik ve makroekonomik değişkenleri de içermektedir. 2013-2019 yılları arasında 41 ülkeye ait veriler ile gerçekleştirilen regresyon analizleri sonucunda, doğrudan vergi gelirlerinin milli gelire oranındaki artış yaşam memnuniyetindeki artışa eşlik etmektedir. Bununla birlikte, vergi hasılatı içerisinde dolaylı vergi gelirlerinin doğrudan vergi gelirlerine oranında bir artış meydana geldiğinde, yaşam memnuniyetinin azaldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mutluluk Ekonomisi, Yaşam Memnuniyeti, Kamu Politikaları, Kamu Harcamaları, Vergiler.

ABSTRACT

Doctoral Thesis

THREE ESSAYS ON TAX, PUBLIC EXPENDITURE AND HAPPINESS

Yaprak KARADAĞ DUYMAZLAR

İzmir Kâtip Çelebi University

Graduate School of Social Sciences

Department of Public Finance and Financial Management

This thesis consists of three essays that aim to reveal the relationship between happiness and public policies and to contribute to the happiness economics literature through fiscal policy. In the first part of the thesis, the relationship between happiness economics and public policies is evaluated through a theoretical framework. The other chapters analyse empirically the relationship between fiscal policy and life satisfaction.

In the first part of the thesis, the process of incorporating the findings of happiness economics into public policies and the assessment of the current situation are presented. Within the scope of the analyses on happiness and public policies, the existence of attempts to create new welfare indicators by considering happiness measures and other complementary measures together has been identified at the local and international level. In addition, on the necessity of sustainable development and human development approach, it has been observed that countries have developed practices to promote happiness in public policies. Finally, evaluations and recommendations regarding the current situation in Turkey are presented within the framework of development plans and life satisfaction surveys.

In the second part of the thesis, the effect of government intervention on life satisfaction is examined. The government interventionism of 46 countries in the high income and upper middle income groups between 2005-2019 was measured by the ratio of public expenditures to national income indicator. At the same time, the impacts of different aspects of government intervention on life satisfaction were also revealed

by using the functional classification of public expenditures. In the context of life satisfaction, the results of the study support the market failure theory of the neoclassical economic view, while rejecting the government failure theory of the public choice school.

In the last part of the thesis, the relationship between direct and indirect tax revenues and life satisfaction is estimated through spatial panel models. In addition to tax-related variables, the models include institutional, individual and socio-economic variables. As a result of regression analyses conducted with data from 41 countries between 2013-2019, an increase in the ratio of direct tax revenues to national income is associated with an increase in life satisfaction. However, it is concluded that life satisfaction decreases when the ratio of indirect tax revenue to direct tax revenue increases.

Keywords: Happiness Economics, Life Satisfaction, Public Policy, Public Expenditures, Taxes.

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar LİSTESİ.....	ix
GRAFİKLER LİSTESİ.....	x
HARİTALAR LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR	xii
ÖNSÖZ.....	xiv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MUTLULUK EKONOMİSİ VE KAMU POLİTİKASI

1. MUTLULUK VE İLGİLİ KAVRAMLAR.....	9
1.1. Yaşam Kalitesi.....	10
1.2. Özneİ İyi Oluş.....	11
1.3. Yaşam Memnuniyeti.....	13
2. MUTLULUK EKONOMİSİ	14
2.1. Easterlin Paradoksu.....	15
2.2. Easterlin'e Karşı Görüşler	18
3. MUTLULUĞUN BELİRLEYİCİLERİ.....	19
4. MUTLULUĞUN ÖLÇÜLMESİ.....	22
4.1. Mutluluk Anketleri	22
4.2. Dünyada ve Türkiye'de Mutluluk.....	26
5. KAMU POLİTİKASINDA MUTLULUK	28
5.1. Mutluluğun Kamu Politikasında Uygulanmasına Dair Görüşler.....	29
5.2. Bhutan ve Gayri Safi Milli Mutluluk.....	31
5.3. Mutluluğun Hükümetlerin Gündeminde Yer Almasına Dair Gelişmeler ve Uygulama Örnekleri	32
5.4. Türkiye'de Mutluluğun Kamu Politikasına Dahil Edilmesi.....	36
6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	39

İKİNCİ BÖLÜM
DEVLET MÜDAHALECİLİĞİNİN YAŞAM MEMNUNİYETİNE ETKİLERİ

1. TARİHSEL SÜREÇTE DEVLET MÜDAHALECİLİĞİ.....	44
2. LİTERATÜR TARAMASI	52
3. VERİ SETİ VE DEĞİŞKENLER.....	57
4. EKONOMETRİK MODELLER VE YÖNTEM	62
5. REGRESYON ANALİZİ	63
6. SONUÇ.....	68

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
DOĞRUDAN VE DOLAYLI VERGİLERİN YAŞAM MEMNUNİYETİ İLE İLİŞKİSİ

1. DOĞRUDAN VE DOLAYLI VERGİLER.....	71
1.1. Tanım, Avantajlar ve Dezavantajlar	72
1.2. Doğrudan ve Dolaylı Vergilerin Görünümü	75
2. LİTERATÜR TARAMASI	81
3. VERİ SETİ VE YÖNTEM	85
3.1. Mekânsal Ekonometri	85
3.2. Veri Seti	88
4. REGRESYON ANALİZİ	92
5. SONUÇ.....	96

GENEL DEĞERLENDİRME	99
KAYNAKÇA	110
EKLER.....	125

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Bildirilen Yaşam Memnuniyetinin Ülkelere Göre Sıralaması, 2021.....	27
Tablo 2: Literatür Özeti.....	56
Tablo 3: Değişkenler ve Veri Kaynağı.....	57
Tablo 4: Fonksiyonlarına Göre Kamu Harcamaları.....	58
Tablo 5: Betimleyici İstatistikler.....	59
Tablo 6: Windmeijer Standart Hatalarıyla İki Aşamalı Sistem GMM Tahmincisi Sonuçları	64
Tablo 7: Literatür Özeti.....	84
Tablo 8: Mekânsal Ekonometrik Modeller	87
Tablo 9: Değişkenler ve Veri Kaynağı.....	89
Tablo 10: Betimleyici İstatistikler.....	92
Tablo 11: Birim (Mekânsal) Etkinin Tespiti.....	93
Tablo 12: Rassal Etkili SEM Modeli Tahmin Sonuçları	94

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1: 1973–2004 Döneminde ABD’de Mutluluk ve Kişi Başı Reel Gelir (2000 Yılı Dolarıyla)	16
Grafik 2: Türkiye’de Yaşam Memnuniyeti, 2021	28
Grafik 3: Kamu Hizmetlerinden Memnuniyet Düzeyi (%), 2021	38

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1: Dünya’da Bildirilen Yaşam Memnuniyeti, 2021	26
Harita 2: Kamu Harcamaları/Milli Gelir Oranı (2005-2019 Yılları Ortalaması)	50
Harita 3: Doğrudan Vergi Gelirleri/Milli Gelir Oranı (2013-2019 Yılları Ortalaması)	78
Harita 4: Dolaylı Vergi Gelirleri/Milli Gelir Oranı (2013-2019 Yılları Ortalaması)	79

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
Ar-Ge	: Araştırma Geliştirme
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
BLI	: Daha İyi Yaşam Endeksi
COFOG	: Devlet Fonksiyonlarının Sınıflandırılması
EIU	: Economist İstihbarat Birimi
ESS	: Avrupa Sosyal Anketi
GMM	: Genelleştirilmiş Momentler Metodu
GNH	: Gayri Safi Milli Mutluluk
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
HDI	: İnsani Gelişme Endeksi
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü
IMF	: Uluslararası Para Fonu
İst.	: İstatistik
KDV	: Katma Değer Vergisi
LM	: Lagrange Çarpanı
MENA	: Orta Doğu ve Kuzey Afrika
MLE	: En Çok Olabilirlik
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
OLS	: En Küçük Kareler
Ort.	: Ortalama
ÖİK	: Özel İhtisas Komisyonu

ÖTV	: Özel Tüketim Vergisi
QLI	: Yaşam Kalitesi Endeksi
SEM	: Standart Hata Modeli
Std.	: Standart
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
UNU-WIDER	: Birleşmiş Milletler Üniversitesi Dünya Kalkınma Ekonomisi Araştırmaları Enstitüsü
WGI	: Dünya Yönetişim Göstergesi
WHR	: Dünya Mutluluk Raporu
WVS	: Dünya Değerler Anketi
YMA	: Yaşam Memnuniyeti Anketi

ÖNSÖZ

Öncelikle doktora tezimi yazma sürecinde çalışmalarımı desteklediği, bana güvendiği ve fikri katkılarını esirmediği için değerli danışmanım Prof. Dr. Bernur Açıkgöz'e içtenlikle teşekkür ederim.

Ekonometri öğrenme yolculuğumda sorularıma içtenlikte yanıt veren, daha iyisini yapmam için beni teşvik eden ve bunları yaparken de hiçbir karşılık beklemeyen kıymetli hocam Prof. Dr. M. Burak Önemli'ye ömür boyu minnettarım.

Hocalarımızın hocası Prof. Dr. İbrahim A. Acar'a biz gençlere sunduğu anlayış ve aktardığı bilgi birikimi için teşekkür ederim.

Tez savunma sınavı jüri üyeleri Prof. Dr. Ahmet Özen ve Doç. Dr. Özgür Saraç'a katkıları için teşekkür ederim.

Son olarak hayatıma değer katan, ihtiyaç duyduğum her an yanımda olan, varlıkları ile beni mutlu eden aileme ve çalışma arkadaşlarıma sonsuz teşekkür ederim.

Doktora tezimi, 2023 yılında yaşanan depremlerde hayatını kaybeden canlarımıza ithaf ediyorum.

Yaprak KARADAĞ DUYMAZLAR

İzmir-2023

GİRİŞ

1929 Büyük Buhranı ile klasik iktisadi görüşün yerini müdahaleci devlet anlayışına bırakması, kamu politikalarının kapsamını genişleten yeni bir süreci başlatmıştır. Büyük Buhran'ın ardından yaşanan II. Dünya Savaşı ise bu politikaların etki alanını güçlendirmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında gelişmiş ülkelerin öncülüğünde ekonomik büyümenin teşvik edilmesi, kamusal eğitim ile kamusal sağlık hizmetlerinin temel bir hak olarak görülmesi ve sosyal güvenlik şemsiyesinin genişletilmesi çalışmaları hız kazanmıştır. Savaş sonrası iki kutuplu dünyaya geçiş ve ABD ile Rusya arasındaki soğuk savaş, devletlerin iktisadi rollerini şekillendiren bir diğer önemli gelişmedir. Batıda algılanan komünizm tehdidine karşı devletler, daha geniş refah devleti uygulamalarını hayata geçirmek zorunda kalmıştır.

Sürecin yıkıcı etkilerinin bertaraf edilmesi ve ülkelerin yeniden imarı amaçlarıyla savaş sonrası dönemde devletler, altyapı yatırımları yoluyla istihdamı artırmayı ve ticari faaliyetlerin geliştirilmesini teşvik etmişlerdir. Eğitim ve sağlık harcamaları ile beşeri sermayenin güçlendirilmesi hedeflenirken, dezavantajlı gruplara yönelik sosyal politika uygulamalarının çerçevesi genişletilmiştir. Dönemin geleneksel kalkınma anlayışı sanayileşme üzerine kurgulanırken, kalkınmanın ölçüsü olarak ülkelerin büyüme oranları dikkate alınmıştır.

Ancak savaş sonrası büyüme ve kalkınma politikalarına yönelik yaklaşım karmaşık sonuçları beraberinde getirmiştir. Ekonomik büyümenin motoru olarak görülen sanayileşme ve ithal ikameci politikalar, üretimin ve işgücünün sanayi sektörüne doğru kaymasına sebep olmuştur. Sanayileşme politikalarının bir sonucu olarak göç hareketleri yaygınlaşmış ve kentsel nüfus yoğunluğu artmıştır. Dahası sağlık hizmetlerinin gelişmesi ve savaş sonrası nüfus artışının hızlanması da kaynak dağılımının planlanmasında aksamalar yaşatmıştır. Bu dönemde ayrıca devlet planlanmasına dayalı ekonomi modelleri, kamu kesiminin ekonomi içerisindeki payının büyümesine neden olmuştur.

Tüm bu politikaların sonucunda ekonomik büyüme rakamları kayda değer yükselişler gösterirken agresif büyüme ve sanayileşme, çevresel tahribat sonucunu da beraberinde getirmiştir. Yine süreç içerisindeki ithal ikameci politikalar, ödemeler dengesi üzerinden az gelişmiş ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasındaki ekonomik makası belirginleştirmiş ve yoksulluk problemini derinleştirmiştir.

1960'lı ve 1970'li yıllarda yoksulluğun azaltılması amacıyla gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere finansal ve teknik yardımlar sunulmuş, yine bu hedefe yönelik *Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP)* hayata geçirilmiştir. Ayrıca bu dönem, mutluluk ekonomisi alanı için de milat sayılmaktadır. 1970'li yıllarda Bhutan kralının *Gayri Safi Milli Mutluluk* üzerine gerçekleştirdiği çarpıcı konuşma yıllar sonra da olsa uluslararası camiada bir farkındalık yaratmış ve gezegenin sınırlı kaynaklarını koruyan, çevreye saygılı, yoksulluğu azaltan, gelir dağılımında adaleti sağlayan uygulamaların politik gündeme girmesi gerekliliğini tartışmaya açmıştır. Aynı yıllarda Easterlin'in milli gelirdeki yüksek artışlara rağmen bireylerin mutluluk seviyelerinde belirgin bir iyileşme kaydedilmediğini göstermesi ise mutluluk ekonomisinin çıkış noktası olarak görülmektedir.

Ancak daha sonraki yıllarda *Easterlin Paradoksu* olarak adlandırılacak Easterlin'in ilgili bulgusu, o günün şartlarında hak ettiği ilgiyi görmemiş ve uzun yıllar popülerlik kazanamamıştır. 1970'lerin sonunda yaşanan iki büyük petrol krizi, ödemeler dengesini bozarak ülkelerde borç krizlerini tetiklemiş ve odağı tekrar makroekonomik göstergelere çekmiştir. Yine dönemin iki kutuplu dünyasında çatışan ideolojiler nedeniyle birçok ülkede siyasi istikrarsızlıklar yaşanması, mutluluk ekonomisi alanının gelişmesini bir süre ertelemiştir.

1980'li yıllara gelindiğinde petrol krizleri sonrası ortaya çıkan stagflasyon olgusunun maliye politikaları üzerinden çözümünün yetersiz kalması, ekonomi politikalarında bir paradigma dönüşümü yaratmıştır. Güçlü devlet müdahaleciliği dolayısıyla büyüyen kamu kesiminin etkinsiz olduğu üzerine kurulu tezler özellikle kamu tercihi teorisyenleri tarafından güçlü bir biçimde savunulmuştur.

Bu yıllarda Amerika'da Reagan ve İngiltere'de Thatcher'ın iktidara gelmesi ile ekonomide güçlü devlet müdahaleciliği yerine, serbest piyasa kurallarının benimsendiği düzenleyici-denetleyici devlet anlayışı dönemi başlamıştır. Neoliberal ekonomi politikaları ekseninde şekillenen düzenleyici-denetleyici devlet anlayışı;

kamu kesiminin büyüklüğünün sınırlandırılması, üretimin piyasa ekonomisi kurallarına göre gerçekleştirilmesi, deregülasyonlar, finansal serbestleşme, uluslararası ticaretin kolaylaştırılması ve sosyal yardımlaşmanın bireyselleşmesi gibi temel uygulamaları içermektedir. Aynı yıllarda gelişmekte olan ülkelerde ise IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşların öncülüğünde yapısal uyum programları uygulanarak benzer politikaların hayata geçirilmesi teşvik edilmiştir.

Dönemin hâkim ekonomi politikası olan neoliberalizmde, özel sektör çıktılarının ve verimliliğinin çevresel ve sosyal çıktılarından daha üstün tutulması sıklıkla tartışılmıştır. Yine de bu tartışmalar çözüm odaklı önerileri beraberinde getirmiştir. 1987 yılında Brundtland Raporu'nun yayınlanmasıyla birlikte *sürdürülebilir kalkınma* kavramı resmiyet kazanmıştır. Bu raporda ekonomik, sosyal ve çevresel meselelerin birbiri ile iç içe olduğu ve sürdürülebilir kalkınma anlayışının bu meseleler üzerinden tasarlanması gerekliliği ifade edilmiştir.

Geleneksel kalkınma anlayışının yerini yeni kalkınma anlayışlarına bırakması yönündeki diğer yaklaşım ise *insani gelişmedir*. 1990'lı yıllarda SSCB'nin dağılması ve Berlin Duvarı'nın yıkılışı ile soğuk savaş dönemi sona ermiş ve coğrafi sınırlar değişmiştir. Merkezi planlamaya dayalı ekonomilerin piyasa ekonomisine geçişlerinde; finansal liberalizasyon, sıkı para ve maliye politikaları ile mali disiplinin sağlanması, yabancı yatırımların ülkeye çekilmesi, özelleştirmelerin hızlanması ve sosyal gerginliklerin düşürülmesi için yoksulluğun azaltılması, gelişmiş ülkelerin ilgili kuruluşlarınca teşvik edilmiştir. Yoksulluğun azaltılmasına yönelik vurguların geçiş ülkelerinin yanında gelişmekte olan ülkeleri de kapsamaması, insani gelişmeye yönelik çalışmaları güçlendirmiştir.

Esasen insani gelişme kavramı ilk kez 1990 yılında UNDP tarafından kullanılmıştır. İnsani gelişme yalnızca milli gelirin değil, ülkelerin eğitim ve sağlık alanlarına dair belirlenen göstergelerinin de dikkate alınması üzerine kurgulanmıştır. İnsani gelişme alanındaki çalışmaları ile bilinen Nobel Ödüllü iktisatçı Amartya Sen, kalkınmanın bireylerin özgürlüklerinin ve yapabilirliklerinin genişletilmesiyle sağlanabileceğini ifade etmektedir. Sen'in kalkınma anlayışında özgürlüklerin kapsamı, yalnızca ekonomik ve siyasi olarak sınırlandırılmazken; çevresel, sosyal ve kültürel özgürlükleri içeren geniş bir kümeyi yansıtmaktadır. Sonuç olarak insani

gelişme yaklaşımı, insanların iyi oluşuna ve gelişimine önem veren bir görüşü benimsemektedir.

İlgili dönemler itibariyle kalkınma anlayışındaki dönüşümler Easterlin'in 1974 yılındaki bulgularını da yeniden gündeme getirmiştir. 1990'lı yıllarda *Yaşam Memnuniyeti Endeksi*, *Yaşam Kalitesi Endeksi*, *İnsani Gelişme Endeksi* gibi çalışmalarla, kalkınmanın yeniden tanımlanmasına katkılar sunulmuştur. Yine bu dönemde, akademik yayınlarla ve konferanslarla mutluluk ekonomisine yönelik ilgi canlanmaya başlamıştır.

2008 yılına gelindiğinde ise dünya, Küresel Finans Krizi ile karşı karşıya kalmıştır. 2008 krizi yalnızca özel sektör çıktılarında kayıp yaratmakla kalmayıp, kamu gelirlerinin azalmasına ve bütçe dengelerinin bozulmasına da yol açan bir süreci tetiklemiştir. Bu dönemde büyüme rakamları çarpıcı biçimde düşmüş, devletler de başta sosyal harcamalar olmak üzere kamu harcamalarında kesintiye gitmek zorunda kalmışlardır. Ancak diğer taraftan, krizin yarattığı işsizlik ve hanehalkı gelir kayıpları nedeniyle sosyal korumaya olan ihtiyaçlar, toplum tarafından güçlü bir biçimde talep edilmiştir.

2008 yılı Küresel Finans Krizi ve devamındaki 2009 yılı Avrupa Borç Krizi neticesinde büyüme odaklı politikaların sürdürülebilirliği, gelir bölüşümü, sermaye kazançları ve finansal sistemlerin bütünleşmesi yeniden kuvvetle tartışılır hale gelmiştir. Nitekim ne savaş sonrası kapitalizm süreci, ne de 1980 sonrası neoliberal politikalar ekonomik krizlerin yaşanmasının önüne geçememiştir. Geçmişten günümüze ülkelerin servetleri ve kişi başına düşen milli gelirleri artmış olsa da iktisat politikalarının sonuçları yalnızca ekonomik krizlerle sınırlı kalmamış, iklim krizi, gıda krizi, enerji krizi ve gelir adaletsizliği problemlerini derinleştirerek yoksulluğun farklı formlarda yaşanmasına yol açmıştır.

Yeni bir iktisadi büyüme anlayışının gerekliliği üzerine yerel ve küresel çalışmalar, refahın yeniden tanımlanması temasıyla şekillenmiştir. Bu gerekliliğin bir sonucu olarak mutluluk ekonomisinin bilinirliği ise dünya genelinde yaygınlaşmıştır. Mutluluk ekonomisi, geleneksel büyüme anlayışının ötesine geçerek sürdürülebilir kalkınma anlayışına dâhil olma ve refah iktisadının fayda kavramına alternatif sunma amacını güden bir çalışma alanıdır. Mutluluk ekonomisi, bireylerin ve toplumların mutluluklarını arttırmayı hedefleyen iktisadi politikalar ve bu politikaların olası

etkileri üzerine çalışmalar yürüterek, politik karar alıcıların refahı arttırmaya yönelik bir yol haritası hazırlamasına katkı sunmayı amaçlamaktadır. Bununla birlikte mutluluk ekonomisinin ampirik temelli bulguları yalnızca iktisadi değişkenler ile belirlenmemektedir. Mutluluk ekonomisi mutluluğun belirleyicilerini gelir ile sınırlandırmanın ötesine geçmekte ve çalışma sahasını psikoloji, sosyoloji, siyaset bilimi vb. alanlarla birleştirerek mutluluğa multidisipliner bir bakış açısıyla yaklaşma fırsatı sunmaktadır.

Mutluluk ekonomisi alanının dünya çapında bilinirliğinin giderek artması neticesinde, gerek akademik arenada gerek bağımsız kuruluşlarca mutluluk ölçümlerinin yapılması ve refahın göstergesi olacak yeni endekslerin oluşturulması gayretleri sürmektedir. Mutluluk ölçümlerinin kamu politikasında nasıl kullanılabileceğine yönelik tartışmalar devam ederken, politik aktörler de bu tartışmaları söylemleri içerisine dâhil etmekte ve mutluluğun kamu politikalarında yer almasına yönelik atılımlarda bulunmaktadır. Mutluluk ekonomisi çalışmalarından elde edilen bulgular, politika yapıcıların karar alma süreçlerine iyi oluşu teşvik eden uygulamaları dâhil etmesi yönünde dayanak sağlamaktadır.

Mutluluk ölçümlerinden yararlanarak kamu politikalarının tasarlanmasına ilişkin son yıllarda uluslararası arenada yaygın bir çaba gösterilmektedir. İngiltere’de iyi oluş komisyonunun kurulması, Fransa’da refah göstergelerinin yeniden tanımlanmasına ilişkin raporlar, Bhutan’ın devletin nihai varlık amacının bireylerin mutluluğu olduğuna dair tutumu gibi ülkelerin bireysel aksiyonları, kamu politikalarındaki mutluluk hedefinin Birleşmiş Milletler bünyesinde karşılık bulmasına yardımcı olmuştur. Birleşmiş Milletler tarafından mutluluğun ve iyi oluşun sürdürülebilir kalkınmanın bir hedefi olarak ele alınması, sürecin getirdiği başlıca kazanımlardandır. Yine Birleşmiş Milletler’in hükümetlere, mutluluğa ve iyi oluşa ilişkin göstergeler belirlemesi ve bu alanlarda komisyonlar kurması önerileri ile devletler bu alanlarda ortak harekete geçme fırsatı yakalamıştır.

Bununla birlikte kamu politikaları aracılığıyla mutluluğun artırılmasına yönelik tartışmalar devam etmektedir. Tartışmanın bir tarafı mutluluğun öznel bir mesele olduğu ve bireylerin kendi mutluluklarından sorumlu oldukları görüşünü dile getirmektedir. Ancak politik kararların insan hayatını her yönüyle etkilediği düşünüldüğünde, vatandaşların yaşam memnuniyetlerine etkileri de yadsınamaz hale

gelmektedir. Yine tartışmanın diğer bir tarafı mutluluğun devletin varlığının nihai amacı mı, yoksa devletin refahın maksimizasyonu amacına ulaşmada katkı sunan bir araç mı olduğu üzerinedir. Bir diğer ifadeyle mutluluk ölçümleri, kamu politikalarının başarısını yansıtan nihai bir gösterge olarak mı kabul edilmeli, yoksa kamu politikalarının değerlendirilmesinde refahın diğer ölçütlerini tamamlayan bir gösterge olarak mı kullanılmalıdır sorusunun cevabı aranmaktadır. Bu tartışmada ağırlıklı benimsenen görüş ise mutluluk ölçümlerinin diğer sosyo-ekonomik, politik, kurumsal vb. değişkenlerle beraber değerlendirilerek yeni bir refah ve fayda anlayışına geçilmesi yönündedir.

Yapılan literatür taramalarında mutluluğun belirleyicisi olarak milli gelir ve işsizlik gibi temel makroekonomik değişkenlere dair ampirik çalışmaların sıkça yürütüldüğü görülmekle birlikte, maliye politikası alanındaki çalışmaların çok daha sınırlı olduğu tespit edilmiştir. Dahası, yapılan incelemelerde Türkiye’de mutluluk ekonomisi ve maliye politikası alanında yazılmış bir tez ile karşılaşmamıştır. Dolayısıyla bu tezle mutluluk ekonomisi çalışmalarına maliye politikaları üzerinden katkı sunarak literatürdeki bu boşluğun giderilmesi hedeflenmiştir.

Tezde şu soruların cevapları aranmaktadır.

- Mutluluk ekonomisi nedir? Türkiye’de ve dünyada kamu politikaları, mutluluk ölçümlerinden yararlanmakta mıdır? Kamu politikalarında toplumun mutluluğunu artırmaya yönelik girişimler bulunmakta mıdır?
- Devlet müdahaleciliği yaşam memnuniyetini artırır mı? Fonksiyonlarına göre kamu harcamaları ile yaşam memnuniyeti arasındaki ilişki farklılaşabilir mi?
- Doğrudan ve dolaylı vergiler, yaşam memnuniyetini belirlemede kullanılabilir mi? Vergi politikaları yoluyla yaşam memnuniyeti artırılmak istenirse vergi sistemleri içerisinde hangi vergilere ağırlık verilmelidir?

Sorulara yanıt bulmak üzere tez üç çalışma olarak hazırlanmıştır.

Tezin birinci çalışmasında, mutluluğun kamu politikaları içerisinde yer almasına dair süreç ve süreçteki gelişmelerin değerlendirilmesi sunulmuştur. Bu amaçla ilk olarak, mutluluk ve mutluluk yerine kullanılan ilgili kavramlara yer verilmiştir. Kavramlara ilişkin farklılıkların sunulmasının ardından mutluluk ekonomisinin teorik arka planı, mutluluğun belirleyicileri ve mutluluğu ölçmek için tasarlanan çalışmalar

ele alınmıştır. Mutluluk ve mutluluk ekonomisine dair başlıkların devamında ise tezin temel araştırma sorularından birine cevap vermek üzere, mutluluk ve kamu politikası arasındaki ilişki ele alınmıştır. Mutluluk ve kamu politikası ilişkisi, alandaki teorik tartışmaların ve bu tartışmaların getirdiği yerel ve uluslararası girişimlerin değerlendirilmesi çerçevesinde sunulmuştur. Son olarak da tüm bu teorik arka plan üzerinden, Türkiye için mevcut durumun analizi yapılmış ve yeni öneriler getirilmiştir.

Tezin teorik olarak inşa edilen ilk çalışmasının ardından diğer çalışmalarda, maliye politikasının iki temel aracı olan kamu harcamaları ve vergiler esas alınarak ampirik analizler yürütülmüştür.

İkinci çalışma maliye politikasının harcama yönünü dikkate almaktadır. Bu çalışmada çoğunlukla kamu harcamalarının milli gelire oranı göstergesiyle ölçülen devlet müdahaleciliği ile yaşam memnuniyeti arasındaki ilişki araştırılmıştır. Alanda daha önce yapılan çalışmalara bakıldığında, kamu kesiminin büyüklüğünün tek yönlü olarak veya kamu harcamalarının bir/birkaç fonksiyonu dikkate alınarak gerçekleştirildiği görülmüştür. Tezin bu çalışması ise, alanda yapılmış diğer çalışmalardan farklı olarak kamu harcamalarının tüm fonksiyonlarına yer vermiştir. Bu sayede hem devlet bütçesindeki tüm harcama alanları kontrol edilmiş, hem de devlet müdahaleciliğinin farklı yönlerinin yaşam memnuniyeti ile olan ilişkisi ortaya konulmuştur. Devlet müdahaleciliğinin yaşam memnuniyeti ile olan ilişkisi, neoklasik iktisadın piyasa başarısızlığı teorisinin mi, yoksa kamu tercihi okulunun devlet başarısızlığı teorisinin mi geçerli olduğu hipotezleri üzerinden iki aşamalı sistem genelleştirilmiş momentler metodu ile test edilmiştir.

Üçüncü çalışmada ise harcama politikalarına göre kısıtlı bir literatürü olan vergileme ve yaşam memnuniyeti ilişkisi üzerinden bir araştırma yürütülmüştür. Vergileme ve yaşam memnuniyeti ilişkisi, dolaylı ve doğrudan vergi sınıflandırmasından yola çıkılarak değerlendirilmiştir. Doğrudan vergiler, ödeme gücünü dikkate alması ve dikey eşitliği sağlamaya yönelik araçları kullanmaya elverişli olması özellikleri ile genel olarak vergi politikasının vergilemede adalet ilkesi ön planda tutulduğunda tercih edilmektedir. Dolaylı vergiler ise vergi tabanının geniş olması, mali anesteziye uygun olması ve vergi idaresi açısından uygulamasının kolay olması yönüyle vergilemede etkinlik ilkesine daha uygundur. Vergi politikası için nihai amaç yaşam memnuniyeti olduğunda ise nasıl bir vergi sistemi tasarlanmalıdır

sorusu, tezin bu bölümünde araştırılmaktadır. Tezin ikinci çalışmasında makroekonomik değişkenler ağırlıklı oluşturulan modeller yerine, bu çalışmada kurumsal, bireysel, sosyo-ekonomik ve makroekonomik göstergeleri içeren modeller hazırlanmıştır. Modeller üzerinden gerçekleştirilen regresyon analizleri ise mekânsal ekonometri yöntemiyle tahmin edilmiştir. Bu sayede ülkelerin sınır komşuluklarını dikkate alan mekânsal bağımlılık ilişkisinin varlığı da araştırılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MUTLULUK EKONOMİSİ VE KAMU POLİTİKASI

1974 yılında Easterlin'in milli gelirlerdeki yüksek artışlara rağmen, vatandaşların mutluluk değerlerinde belirgin bir artışın yaşanmaması bulgusundan hareketle ortaya çıkan mutluluk ekonomisi çalışmaları, sürdürülebilir kalkınma ve kamu politikasında yeni refah göstergelerinin belirlenmesi ihtiyacıyla araştırmacılar, hükümetler ve uluslararası kuruluşlar nezdinde ilgileri üzerine çeken bir çalışma alanıdır.

Mutluluk ekonomisi, mutluluğu belirleyen değişkenler ile ilişkili olarak iktisadi politikalar ve bu politikaların etkilerini odak noktasına almaktadır. Bu amaçla çalışmada ilk olarak, mutluluk ve mutluluk ile sıklıkla eş anlamlı kullanılan terimlere yer verilerek kavramsal bir çerçeve oluşturulmuştur. Ardından mutluluk ekonomisinin ortaya çıkışı süreci, mutluluk ve gelir bağlamında geliştirilen teoriler, mutluluğun belirleyicileri ve mutluluğun ölçülmesine dair çalışmalara yer verilmiştir. Son olarak ise mutluluk göstergelerinin kamu politikasına dahil edilme süreci ve bu alandaki uygulamalar sunulmuştur. Uluslararası kuruluşların ve ülkelerin kamu politikası oluşturma sürecinde mutluluk ile ilgili olarak girişimleri ve gündem oluşturma gayretleri değerlendirilmiştir. Böylece Türkiye'deki mevcut durumu da izleme fırsatı bulunmuş ve çalışmanın sonucunda politika önerileri sunulmuştur.

1. MUTLULUK VE İLGİLİ KAVRAMLAR

Mutluluk, hakkında yüzyıllardır tartışılan ve mutlak bir tanıma varılamayan bir kavramdır. İlk çağ düşünürlerinden Aristo ve Platon gibi felsefeciler mutluluğu (eudaimonia¹) insanların ulaşmak istediği en doğal amaç ve en yüksek iyi olarak görmüşlerdir. Mutluluk; Sokrates için en iyi durum, Farabi için yüce bir amaç ve

¹ Bu terim “iyi ruhsal durum halini veya sağlıklı, mutlu ve varlıklı olmayı içeren iyi oluş hali”ni yansıtmaktadır (Veenhoven ve Dumludağ, 2015)

insanın ulaşacağı en yüksek iyilik, Democritus için keyifli bir hayattır (Şeker, 2016: 14-15; Merkit, 2021: 181).

Ortaçağ felsefesinde de mutluluk yaşamın amacı olarak görülmüşken, bu dönemde sınırları teolojik olarak belirlenen ve doğaüstü öğeler içeren bir kavrama dönüşmüştür. Mutluluk, 16. yüzyılda reform hareketleri ile teolojiden uzaklaşmış ve merkezine insanı alan bir dönüşüm içeresine girmiştir. 17. ve 18. yüzyıllarda aklın rehberliğinde, yaşayarak ulaşılabilecek bir durum olarak değerlendirilmiştir (Merkit, 2021: 181).

Mutluluğa ilişkin en bilindik tanımlardan biri Jeremy Bentham'ın 1789 tarihli meşhur kitabı *“On Morals and Legislation”* da yapılmıştır. Bentham'a göre mutluluk; yaşamdan alınan keyif, zevk ve acının toplamıdır (Veenhoven ve Dumludağ, 2015). Felsefi yönünden bağımsız bir tanımlama yapmak gerekirse Türk Dil Kurumu'na göre mutluluk *“bütün özlemlere eksiksiz ve sürekli olarak ulaşılmaktan duyulan kıvanç durumu, ongunluk, kut, saadet, bahtiyarlık, saadetlilik”* olarak açıklanmakta; yabancı kaynaklarda *“memnuniyet duyulan veya iyi/olumlu tanımlanan zihinsel ve duygusal bir durum hali”* olarak ifade edilmektedir (Şeker, 2016: 14).

Mutluluk ekonomisi yazınında araştırmacılar tarafından mutluluk teriminin yerine sıklıkla yaşam kalitesi, öznel iyi oluş ve yaşam memnuniyeti kavramlarının kullanıldığı görülmektedir. Literatürde bu kelimelerin birbirleri yerine kullanımı kabul görmüş olsa da, kavramsal olarak bazı farklılıkları taşımaktadırlar (Veenhoven, 2000a: 1). Çalışmanın bu bölümünde ilgili kavramlara ilişkin tanımlara yer verilmiştir.

1.1. Yaşam Kalitesi

Yaşam kalitesi, bireysel tatminle ilişki olmasının yanı sıra psikolojik faktörleri, sosyal çevre, ekonomik durum, eğitim, sağlık, gelir gibi ekonomik ve sosyal alanları da içeren bir kavramdır (Lee, 2021: 567). Yaşam kalitesi ile bireylerin refahlarının ve öznel iyi olma hali birlikte ölçülmektedir. Bu ölçümler; insan odaklı olarak *“insanın iyi olma hali”*, doğa merkezli olarak *“çevresel iyi olma hali”* ve mekân merkezli olarak *“yerin iyi olması”* alanlarını içermektedir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2018:4).

Başka bir tanımlamada yaşam kalitesi, “*açık ve kapalı mekân standartları, bireylerin refah düzeyi ile hizmet çeşitliliği ve kalitesidir. Bu bağlamda çevresel kirlilik yeşil alan, gelir seviyesi, işsizlik oranı, suç oranı, eğitim, sağlık, belediye hizmetleri, sosyal ve kültürel faaliyetler gibi alanlar yaşam kalitesini ortaya çıkaran alt göstergelerdir*” (Şeker, 2014: 145).

Yaşam kalitesi objektif, sübjektif ve sosyal kriterlerin yer aldığı 90’ı aşkın faktör esas alarak hesaplanmaktadır. Objektif kriterler; gelir, eğitim, ortalama hayat süresi, boşanma oranları gibi özelliklerin değerlendirilmesidir. Psikolojik faktörler kişisel yaşam memnuniyetini ve mutluluğu içerir. Sosyal faktörler ise toplumsal ve çevresel güvenliği içeren bireysel ve duygusal alanlardır (Lee, 2021: 567).

Yaşam kalitesini ölçen endeksler arasında Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (United Nations Development Programme- UNDP)’nin *İnsani Gelişme Endeksi (Human Development Index- HDI)*, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (Organisation For Economic Co-Operation and Development- OECD)’nin *Daha İyi Yaşam Endeksi (Better Life Index- BLI)*, Economist İstihbarat Birimi (Economist Intelligent Unit -EIU)’nin *Yaşam Kalitesi Endeksi (Quality of Life- QLI)* örnek gösterilebilir. İnsani gelişme endeksi; eğitim, gelir ve ortalama yaşam beklentisi gibi çeşitli faktörleri göz önünde bulundurarak ülkelerin gelişmişlik düzeyini yansıtmaktadır. Daha iyi yaşam endeksi; 11 temadan ve 24 göstergeden oluşan konut, gelir, iş, eğitim, çevre, sağlık ve güvenlik gibi çeşitli faktörleri göz önünde bulundurarak farklı ülkelerdeki insanların yaşamlarının çeşitli yönlerini ölçmektedir. Yaşam kalitesi endeksi ise yaşam beklentisi, boşanma oranı, kişi başına düşen milli gelir, siyasi istikrar ve kamu güvenliği, işsizlik oranı, cinsiyet eşitsizliği ve siyasi ve sivil özgürlük gibi faktörler kullanılarak değerlendirilir (Lee, 2021: 567-568).

1.2. Öznel İyi Oluş

İyi oluş (well-being) literatürde sıklıkla “*tanımlanamayan, açıklanamayan veya birincil olarak ekonomik büyümeden etkilenemeyen yaşam memnuniyeti unsurlarının muhasebeleştirilmesi*” olarak anılır (Sustainable Development Research Network, 2005).

İyi oluş; kalkınma ve gelişmeyi içeren, içerisinde eğitim, gelir, mutluluk, evlilik vb. gibi kavramları barındıran bir terimdir. İyi oluş ile bir ülkede yaşayan insanların ne denli refah içerisinde yaşadıklarını anlamak mümkündür. İyi olma durumu belirlenirken objektif, sübjektif ve karma göstergeler dikkate alınır. Objektif iyi olma durumu, üçüncü kişiler tarafından ölçülebilen, sübjektif göstergelerden bağımsız olarak ortaya çıkabilen gelir, eğitim, sağlık durumu gibi değişkenlerdir. Sübjektif iyi oluş ise mutluluk ve memnuniyet gibi bireylerin yaşadıkları deneyimler sonucu ortaya çıkan, örtülü, öz-bildirime dayalı göstergelerdir. Karma göstergeler ise hem objektif hem de sübjektif göstergeleri dikkate alır (Gökdemir ve Veenhoven, 2014: 340-342).²

Bu bağlamda mutluluk yerine sıklıkla kullanılan öznel iyi oluşun, iyi oluşun bireysel değerlendirmelere bağlı ve soyut yönünü yansıtan bir kavram olduğu görülmektedir. Diener (1984)'te öznel iyi oluş üç farklı bileşenle açıklanmıştır. Buna göre:

- Yaşam memnuniyeti (kişinin belirli bir zamanda hayatı hakkındaki genel yargısı)
- Olumlu duyguların veya duygulanımların (neşe, sevinç, mutluluk vs.) varlığı,
- Olumsuz duyguların veya duygulanımların (kızgın, üzgün, depresif olma hali) yokluğu

Yaşam memnuniyeti, kişinin hayatının nasıl gittiğine dair değerlendirici bir yaklaşım içerirken; olumlu ve olumsuz etkiler insanların deneyimlerinin gerçek zamanlı olarak değerlendirilmesini sağlamaktadır (Stiglitz vd., 2009: 146).

Terimleri özetleyecek olursak, mutluluk bireyin duygusal olarak bildirilen yargılarını; yaşam memnuniyeti bilişsel olarak bildirilen hayata dair genel yargılarını ifade etmektedir. Yaşam memnuniyeti ve mutluluk kavramına, olumsuz duygular eklendiğinde bizi öznel iyi oluş kavramına götürmektedir.

² Objektif iyi oluş göstergesine bireylerin sağlık taramaları aracılığı ile sağlık durumları; sübjektif iyi oluş göstergesine sağlık taramalarında bireyin kendini ne kadar iyi hissettiğini beyan etmesi; karma gösterge içinse bireyin arkadaşının banka durumuna bakarak (objektif bir durum) kendini mutsuz hissetmesi (sübjektif bir durum) örnek gösterilebilir (Gökdemir ve Veenhoven, 2014:341-342).

1.3. Yaşam Memnuniyeti

Mutluluk, somut olmayan ancak varlığından şüphe edilemeyen bireysel bir duyuş ve özlem halidir. Mutluluk kişinin aile hayatı, çevresi, yaşam tarzı, siyasi görüşü, ruh hali, karakteri, istekleri gibi birçok faktörden etkilendiğinden tüm insanlar için uygun bir tanımını yapmak zordur. Bu nedenle sosyal psikologlar mutluluk yerine yaşam doyumu veya memnuniyeti kavramını kullanmaktadır (Kahyaoğlu, 2008: 23). Dahası yaşam memnuniyeti, mutluluktan farklı olarak yaşamın özel bir yönünü değil; bireyin gelecek ve geçmiş değerlendirmesini içerir. Hayatın özel bir yönündeki (iş, evlilik gibi) memnuniyeti ifade etmede mutluluk kullanılmamaktadır (Kamilçebe, 2019: 96). Bununla beraber öznel iyi oluş kavramı yerine yaşam memnuniyetini kullanmak ise mevcut durumu duygulardan veya psikosomatik semptomlardan arındırarak yaşamın kendisi ile değerlendirilmesi avantajını sunmaktadır (Veenhoven, 1996: 124).

1961 yılında ilk kez Neugarten tarafından kullanılan yaşam doyumu kavramını anlayabilmek için “*doyum*”un anlamına bakıldığında, beklentilerin veya isteklerin karşılanması olarak ifade edildiği görülmektedir. Yaşam memnuniyeti ise beklentiler veya istekler, gerçek durum ile karşılaştırıldığında ortaya çıkan sonuçtur. Bu sonuç bir duruma ilişkin değil, yaşantıdan elde edilen durumlara ilişkindir (Kahyaoğlu, 2008: 23).

Veenhoven (1996: 6)’ya göre yaşam memnuniyeti, kişinin bir bütün olarak yaşamının genel kalitesini olumlu olarak değerlendirme derecesidir. Başka bir deyişle, kişinin yaşadığı hayatı ne kadar sevdiğidir.

Veenhoven (2000a)’ya göre yaşam memnuniyeti, yaşamın iç sonuçlarını temsil eder. Veenhoven’a göre yaşamdan alınan dört tür memnuniyet bulunmaktadır. Bunlar; haz almak, alan/çevre (domains) memnuniyeti, zirve deneyim ve yaşam memnuniyetidir. Yaşamın çeşitli alanlarından alınan zevk ve tatminler haz; evlilik veya iş hayatı gibi memnuniyetler ise çevre memnuniyetidir. Hayattaki deneyimlerinden duyulan memnuniyet zirve deneyim; kişinin yaşamının tümünden duyduğu kalıcı doyum ise yaşam memnuniyetidir. Mutluluk ekonomisinin konusunu ise yaşam memnuniyeti kavramı oluşturmaktadır (Şeker, 2016: 20).

2. MUTLULUK EKONOMİSİ

Mutluluk ekonomisi ekonomistler ve psikologlar tarafından kullanılan teknikleri birleştirerek refahı değerlendirmeye yönelik bir yaklaşımdır. Kıtalar arasında yüzbinlerce insana uygulanan mutluluk anketlerine verilen cevaplardan yola çıkarak refahı değerlendirmede gelir ve gelir dışı faktörlerin rolüne vurgu yapar. Bu sayede geleneksel ekonominin bütçe kısıtı altında bireysel tercihleriyle sınırlı kalan fayda kavramına alternatif olarak, daha kapsamlı bir fayda kavramı geliştirmeye çalışmaktadır. Burada amaç gelire dayalı refah ölçümlerinin yerine geçme iddiası değil, refah ölçütlerinin genişletilmesidir (Graham, 2005: 41-43).

Mutluluk çalışmalarının sağlayacağı bir diğer fayda ise kamusal malların üretiminde mevcut maliyet-fayda analizine getireceği alternatiftir. Piyasa ekonomisinden farklı olarak kamu ekonomisinde marjinal fayda, piyasa fiyatındaki değişimleri yansıtmamaktadır. Bu durum kamusal malların fiyatlarının ölçülmesi zorlaştırmaktadır. Mutluluk araştırmalarından esinlenerek geliştirilen “*yaşam memnuniyeti yaklaşımı (life satisfaction approach)*” kamusal malların maliyet ve faydalarını ölçmek için kullanılabilir. Kamusal malların marjinal faydası (ya da kamusal kötülerin yararsızlığı), kamusal mallarının miktarının, mutluluğun diğer birçok belirleyicisini kontrol ederek, bireylerin rapor edilen öznel iyi oluşları aracılığıyla ilişkilendirilmesi ile elde edilir. Kamu mallarının marjinal faydalarını gelirin marjinal faydası ile karşılaştırarak, gelir ve kamusal mallar arasındaki ödünleşmeler hesaplanabilir (Odermatt ve Stutzer, 2017: 10)³.

Mutluluk ekonomisi, refah ekonomisi ve kalkınma ekonomisi alanlarının altında yer almakla birlikte; ilgili alanlardan bazı noktalarda farklılaşmaktadır. Refah ekonomisindeki görüşler, mutluluk kavramının fayda yerine geçmesi iken; kalkınma iktisadında, gelişmişlik düzeyinin belirleyicileri arasına mutluluğun dahil edilmesi gerektiği tartışılmaktadır. Mutluluk ekonomisi ise mutluluğun belirleyicileri, mutluluğu artırmaya yönelik iktisadi politikalar ve bu politikaların etkileri üzerine şekillenmektedir (Veenhoven ve Dumludağ, 2015).

³ Manning vd. (2016) insanların ikamet ettikleri bölgedeki suç sayısındaki ve gelirlerindeki değişikliklerin tahmini marjinal etkilerini karşılaştırarak, suç oranlarında %15’lik bir azalış için yıllık yaklaşık olarak 77 dolar ödemeye razı olduklarını belirtmişlerdir (Odermatt ve Stutzer, 2017:10-11).

Mutluluk çalışmalarının gelişimindeki temel motivasyon, mutluluk ölçümlerinin yapılmaya başlandığı dönemden itibaren ülkelerin milli gelirlerinde artan bir eğilim olmasına rağmen, mutluluk puanlarında bu belirgin eğilimin olmamasıdır. Mutlak gelirin mutluluk üzerindeki etkisinin sınırlı olduğu gösteren ve refahtaki zaman eğilimlerine ilişkin analizine dayanarak Easterlin (1974), ekonomik büyümeye odaklanmanın toplum refahı için yeterli olduğunu belirtmenin doğru olmayacağını ifade etmiştir. Easterlin'in çalışmaları ile ekonomik büyümenin mutlak olarak mutluluk artışına eşlik etmediği gösterilmiştir (Johns ve Ormerod, 2007: 12; Stevenson ve Wolfers, 2008: 1). Easterlin (1974)'ün daha sonradan *Easterlin Paradoksu* olarak adlandırılan bu bulgusu mutluluk ekonomisi için bir başlangıç olarak kabul edilmektedir. Çalışmanın bu kısmında Easterlin Paradoksu ve devamında izleyen sürece dair bilgiler verilmiştir.

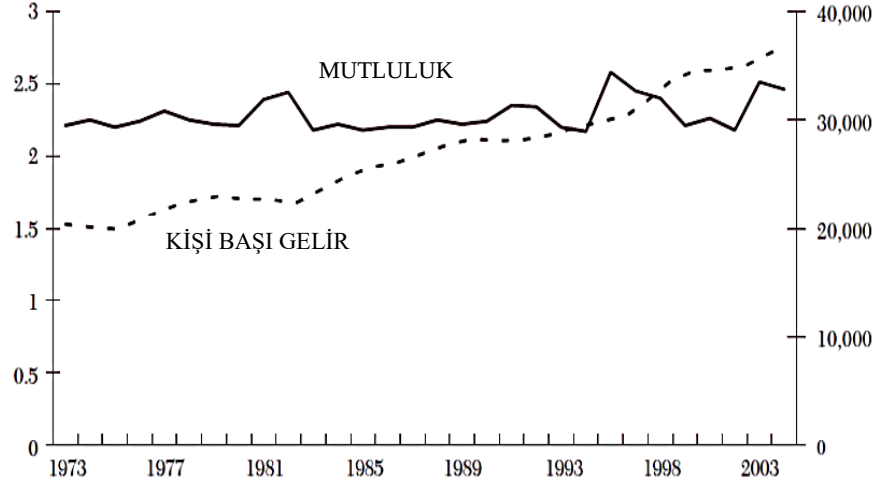
2.1. Easterlin Paradoksu

Easterlin 1974 yılında Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'ne ait verilerden yararlanarak ilk kez mutluluk verilerini ekonomi alanında kullanmıştır. Easterlin "*Does Economic Growth Improve the Human Lot: Some Empirical Evidence*" başlıklı makalesinde, herhangi bir yılda zenginlerin fakirlerden daha mutlu olduğunu ortaya koymuştur. Ancak ABD'de II. Dünya Savaşı'ndan bu yana, ortalama gelirdeki önemli artışlar karşısında mutluluk düzeylerinin sabit kaldığını göstermiştir. Daha sonradan *Easterlin Paradoksu* olarak adlandırılan bu bulgu, belirli bir dönemde mutluluğun gelire bağlı olduğunu; ancak zaman içerisinde mutluluğun gelir artışıyla orantılı olarak artmadığını savunmaktadır (Di Tella ve MacCulloch, 2006: 26; Easterlin ve O'Connor, 2020: 2).

Yine Easterlin (1974) çalışmasında, 14 ülkeye ait 1960 yılındaki veriler ile yaptığı uluslararası karşılaştırmada, kişi başına düşen gelirle ülkelerin mutluluk değerleri arasında belirgin bir fark olmadığını öne sürmüştür. Örneğin kişi başına düşen gelirin 1860 dolar olduğu Batı Almanya ile aynı değerin 134 dolar olduğu Nijerya arasındaki ortalama mutluluk değerleri farkının, 0-10 ölçeğinde Batı Almanya lehine 0.4 puan olduğunu göstermiştir. Analizde yer alan ülkelerin milli gelir

düzeylerindeki çarpıcı farklılıklara rağmen, 14 ülkeden 10'unun⁴ ulusal mutluluk değeri ortalamalarının 1.1 puanlık bir fark aralığında yer aldığını belirtmiştir (Easterlin, 1974: 105-106).

Grafik 1: 1973–2004 Döneminde ABD’de Mutluluk ve Kişi Başı Reel Gelir (2000 Yılı Dolarıyla)

Kaynak: Clark vd. (2008).

Easterlin Paradoksu’na benzer sonuçlar Clark vd.(2008)’in çalışmasında da sunulmuştur. Grafik 1’de 1973-2004 yılları arasında ABD’de kişi başı reel gelir ve mutluluk düzeyleri gösterilmiştir. Buna göre kişi başına düşen gelir yaklaşık iki kat artarken, mutluluk düzeyi yaklaşık olarak aynıdır. Benzer çalışmalar İngiltere, Belçika, Japonya gibi ülkeler için de yapılmış ve birbirini destekleyen sonuçlar bulunmuştur (Veenhoven ve Dumludağ, 2015).

Esasen 1990’lı yıllara kadar Easterlin’in öne sürdüğü görüşler, iktisat alanında büyük yankı uyandıramamıştır. 1997 yılına gelindiğinde, *Economic Journal* adı altında düzenlenen sempozyumla iktisat ve mutluluk arasındaki ilişkinin farkındalığı artmıştır. Sempozyumdaki çalışmalar, Easterlin Paradoksu’na benzer olarak gelirdeki artışın mutluluğu belirli bir noktaya kadar artırdığını, belirli bir düzeyden sonra ihmal edilebilir bir etkiye sahip olduğu üzerinedir (Coyne ve Boettke, 2006: 93).

Daha sonraki yıllarda araştırmacılar mutluluk ve yaşam memnuniyetini hangi faktörlerin belirlediği ile ilgili ekonomik temelli sorularla çalışmalarını

⁴ Analizde yer alan 14 ülkeden 10’u Batı Almanya, Brezilya, Filipinler, Japonya, İsrail, Mısır, Nijerya, Panama, Polonya, Yugoslavya iken, geri kalan 4 ülke ABD, Dominik Cumhuriyeti, Küba ve Hindistan’dır.

genişletmişlerdir. Aynı zamanda Easterlin Paradoksu'nun cevaplandırılması adına bazı teoriler geliştirilmiştir. Bu teoriler sosyal karşılaştırma teorisi, adaptasyon teorisi, istek düzeyleri teorisi ve ayar noktası teorisidir.

Sosyal karşılaştırma teorisine göre birey kendini içinde bulunduğu topluluğa göre değerlendirir. Yani bireyin geliri yükseldiğinde ilk olarak mutluluğu artacaktır. Ancak  evresinin geliri de yükseliyorsa, bu durum bireyin refahını değiştirmeyeceğinden mutluluğu azalmaya başlayacaktır (Clark, 2016: 75-80).       birey durumunu değerlendirirken kendine toplumun en zengin ya da en fakir kesimi değil, içerisinde bulunduğu aile, iş arkadaşları, komşuları gibi yakın sosyal çevresini referans alır.  rnek vermek gerekirse Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesinden sonra, Doğu Almanya halkının gelirlerinde hızlı bir yükseliş yaşanmıştır. Ancak eski Sovyet bloğunda yer alan Doğu Almanlar, referans olarak Batı Almanya'dakileri aldıklarından mutlulukları zamanla azalmıştır (Dumludağ, 2014: 176).

Adaptasyon teorisine göre ise, birey kendi mevcut ve geçmişteki durumunu değerlendirerek öncelikle gelirdeki artışına mutlu olacaktır. Ancak birey zamanla bu duruma adapte olarak başlangıçtaki durumuna geri dönecektir (Clark, 2016: 80). Örneğın yeni bir ev veya araba alındığında bu kazanımlar bireyi mutlu edecektir. Ama bu duruma alışan bireyin duyguları zamanla eski haline gelecektir (Dumludağ, 2014: 380). Bu teori insanların bir *hedonik treadmill* (koşu bandı)'nda oldukları görüşüne benzemektedir. Koşu bandındaki bir insana benzer şekilde bireyler, aynı yerde kalabilmek veya mutluluk bağlamında aynı tatmin düzeyini koruyabilmek için daha fazla koşmak zorunda kalacaktır. Bu nedenle servetteki artışların yaşam memnuniyetindeki veya mutluluktaki olumlu katkısının görece azalacağı ifade edilmiştir (Coyne ve Boettke, 2006: 93).

Gelir artışlarına insanların isteklerin ve beklentilerinin de eşlik edeceğini savunan istek düzeyleri teorisi de mutluluğun zaman içinde değişmeyeceğini  ne sürmektedir. Kısaca teori, gelirdeki artışın ve bireylerin isteklerinin birbirine sıkı sıkıya bağlı olduğu savunmaktadır. İstek ve beklentiler gelir artışından önceki seviyede tutulursa, bu koşul altında gelirin yükselmesi mutluluğa katkı sunabilir. Ancak zamanla istekler de yüksek gelir artışına uyum sağlayacaktır. Dolayısıyla nihai olarak gelirin yükselmesi mutlulukta bir artışa neden olmayacaktır (Dumludağ, 2014: 380-382).

Paradoksun bir başka yorumu ise ayar noktası teorisidir. Bu teori, insanların mutluluklarının ağırlıklı olarak genetik faktörler tarafından belirlendiğini savunmaktadır. Zaman içerisinde mutluluk düzeylerinde dalgalanmalar olsa da, bireyler sonunda bu koşullara uyum sağlayacak ve büyük kısmı genetik olarak belirlenen kendi mutluluk düzeylerine geri döneceklerdir. Teoriye göre evlenme, boşanma, piyango gibi büyük olaylardan sonra dahi bireylerin zaman içerisinde döndükleri bir mutluluk düzeyi vardır (Graham, 2005: 47; Luhmann ve Intelisano, 2018: 7)⁵.

2.2. Easterlin'e Karşı Görüşler

Easterlin'in 1974 yılındaki bulguları ve daha sonraki çalışmaları mutluluk ekonomisi alanında geniş yankı uyandırsa da mutlak doğru olarak kabul edilmemektedir. Gelir türleri ve gelirdeki artışın mutluluk ile olan ilişkisinde farklı görüşler bulunmakta ve bu ilişkileri inceleyen çalışmalar bulgularına göre üç gruba ayrılabilir. Easterlin gibi bazı iktisatçılar mutluluğun göreceli olduğunu vurgularken, Diener vd. (1993) mutlak ve nispi gelirin⁶ mutluluk üzerinde etkili olduğunu ifade etmişlerdir. Veenhoven'ın öncülük ettiği grup ise düşük gelir grubundaki insanların gelirlerindeki artışın mutluluğu artırdığını, yüksek gelir grubundaki insanların gelir artışlarının ise sosyal karşılaştırmalara bağlı olarak mutluluk üzerinde sınırlı bir etkisi olduğunu savunmuştur (Dumludağ, 2014: 375).

Easterlin'e karşıt görüş sahiplerinin en bilinen ismi Ruut Veenhoven'dır. Veenhoven (1991), Easterlin'in bulgusunun doğru olduğu kabulünün yalnızca ABD verilerinden yola çıkarak yapılamayacağını ifade etmiştir. Easterlin'in 1974 yılındaki çalışmasında yer alan 14 ülkeye ait veriyi kendisinin de kullanarak yaptığı analizde, mutlak gelir artışının kişilerin yaşam standartlarında artış sağlayarak mutluluklarına anlamlı bir katkı sunduğunu belirtmiştir. Veenhoven bu iddiasını, Easterlin'in hesaplamalarda hata yaptığını öne sürerek temellendirmiştir.

⁵ Graham (2005:48) tarafından, ayar noktası teorisinde dahi mutluluk belirli bir seviyede kalsa da; hastalık ve işsizlik gibi dramatik düşüşlerin yaşandığı dönemlerdeki kayıpların telafı edilmesi için mutluluğun politik gündeme alınmasının değerli bir hedef olabileceği belirtilmiştir.

⁶ Mutluluk ekonomisi çalışmaları içerisindeki mikroekonomik modellerde "y" hanehalkı gelirini, "yr" referans grubun gelirini veya gelir karşılaştırmalarını göstermektedir. "yr/y" ise nispi gelir etkisini ifade etmektedir (Dumludağ, 2014:375).

Daha sonraki yıllarda yürüttüğü çalışmalarda da aynı görüşü savunan Veenhoven, ünlü paradoksu “*Easterlin İllüzyonu*” olarak adlandırmıştır. Veenhoven ve Vergunst (2014), World Database of Happiness’den yararlanarak 10-40 yıl arasında değişen 67 ülkeden 1500’ü aşkın veri ile gerçekleştirdikleri analizde, milli gelir artışı ile mutluluk arasında pozitif bir korelasyon olduğunu vurgulamışlar ve Easterlin’in bulgularını reddetmişlerdir. Bu ülkelerin çoğunda, milli gelirin artmasıyla birlikte mutluluk seviyelerinin de arttığı ve yüksek ekonomik büyüme oranına sahip ülkelerde ortalama mutluluk seviyesinin yükseldiği bildirilmiştir.

Stevenson ve Wolfers (2008), mutluluğun ekonomik büyüme ile birlikte hareket ettiğini ve mutluluğun ortaya çıkmasında mutlak gelirin nispi gelire göre daha baskın olduğunu ifade etmişlerdir. Benzer bir şekilde Sacks vd. (2010), çoğu ülkede zenginlerin fakirlere kıyasla hayatlarından daha memnun olduğunu, ülkeler arası karşılaştırmalarda kişi başına milli geliri yüksek ülkelerde ortalama yaşam memnuniyetinin daha yüksek olduğunu belirtmişlerdir. Sonuçlara göre mutlak gelir ile mutluluk ilişkilidir.⁷

Easterlin ve O’Connor, Easterlin’e yöneltilen eleştirileri 2020 yılındaki “*The Easterlin Paradox*” makalesinde yanıtlamışlardır. Easterlin ve O’Connor (2020)’ye göre paradoksu eleştirenler, kesit verilerini veya kısa boyutlu zaman serilerini dikkate alarak mutluluğun gelirle olan pozitif ilişkisini, uzun vadeli eğilimlerin sıfır ilişkisiyle çelişiyormuş gibi sunma hatasına düşmektedirler. Easterlin ve O’Connor’a göre, ekonomik büyüme bireyin gelirinde artış meydana getirirken, bireyin referans aldığı grubun gelirini de artıracaktır. Bu durum, uzun vadede sosyal karşılaştırmalara bağlı olarak gelir artışının mutluluk üzerindeki olumlu etkisini geçersiz kılacaktır. Dolayısıyla yazarlar tarafından Easterlin Paradoksu’nun geçerli olduğu savunulmaktadır.

3. MUTLULUĞUN BELİRLEYİCİLERİ

Ekonomist Simon Kuznets 1934 yılında Amerikan ekonomisinin gidişatını ve ekonomik krizden çıkışı izlemek için “*gayrisafi yurtiçi hasıla*”yı geliştirilmiştir (Adler ve Seligman, 2016:2). Bu dönemden itibaren ekonomik büyüme ve milli gelir, refahın

⁷ Gelir ve mutluluk ilişkisini inceleyen diğer çalışmalara tezin 2. çalışmasında yer verilmiştir.

göstergesi olarak kabul edilmiştir. Mutluluk ve refahın göstergesi olarak görülen milli gelir arasındaki ilişki ise 1970’li yıllara kadar ortaya konulmamıştır.

Daha sonraki yıllarda mutluluk ve gelir üzerine yapılan araştırmalarda temel olarak iki bulgudan bahsedilebilir. İlki yüksek gelir düzeyine sahip ülkelerin yoksul ülkelere kıyasla daha mutlu olduğudur. İkinci bulgu ise özellikle gelişmiş ülkelerde gelir artışının mutluluk üzerine etkisi sınırlıdır. Ortalama 50 yıllık bir seyirde insanlar daha zengin olsalar da mutluluk düzeylerinde belirgin bir artış yoktur (Dumludağ, 2014: 369).

Yapılan çalışmalarda gelir ve mutluluk arasında bir korelasyon bulunsa da, gelir refahı açıklamada tek yeter gösterge değildir. Kuznets dahi *“bir ulusun refahının milli gelirden anlaşılmasının zor olduğunu”* ifade etmiştir. Ulusal mutluluk değerlerinde ilk sıralarda yer alan İskandinav ülkelerinin gelişmiş sosyal güvenlik sistemleri ve sosyal hareketliliği olduğu görülmektedir. Bununla birlikte en alt sıralarda yer alan ülkelerde savaşın ve yoksulluğun yaygın olduğu bilinmektedir. Bu nedenle ölçeğin her iki ucunda yer alan ülkeler için milli gelir gerekli bir şart olsa da yeterli bir şart değildir (Adler ve Seligman, 2016: 2; Jaswal vd. 2020: 4830).

Ayrıca göstergeler yaygın olarak bireylerin refahını yakalamakta eksik kalabilmektedir. Örneğin artan benzin kullanımı milli geliri yükseltirken, oluşan trafik sıkışıklıkları ve hava kirliliği yaşam kalitesini azalmaktadır. Bu durumda hava kirliliğini göz ardı eden göstergeler, çevresel kirlilikten endişe duyan vatandaşların refah düzeylerini yakalamakta yetersiz kalmaktadır (Stiglitz vd., 2009: 8).

Mutluluk yaş, iş, medeni durum, eğitim, cinsiyet gibi birçok sosyo-ekonomik ve demografik faktörden etkilenebilir⁸. Bu faktörleri belirleyen çalışmalara bakıldığında Frey ve Stutzer (2000) mutluluğun belirleyicilerini 3 gruba ayırmıştır. Bunlar; kişisel ve demografik faktörler, mikro ve makro ekonomik faktörler ve son olarak kurumsal (veya anayasal) koşullardır. Frey ve Stutzer, ekonomik faktörlerin en önemlilerini gelir, işsizlik ve enflasyon; kurumsal faktörleri ise demokrasi ve federalizm olarak sıralamışlardır.

⁸ Örneğin yaş ve mutluluk arasında U şeklinde bir ilişki olduğu, 40 yaş düzeyinde bildirilen en düşük mutluluk seviyesine gelindiği bilinmektedir (Dumludağ, 2014: 373).

Layard (2005) mutluluğu belirleyen en önemli yedi faktörü; aile ilişkileri, finansal durum, iş, topluluk ve arkadaşlar, sağlık, bireysel özgürlük ve bireysel değerler olarak sıralamıştır.

Clark vd. (2018), “*Origin of Happiness*” isimli kitaplarında mutluluğun belirleyicileri olarak sosyal faktörleri öne çıkarmışlardır. Buna göre gelir, işsizlik, aile hayatı, ruh sağlığı, eğitim, çocuk gelişimi, okullar, yaşlılıktaki yalnızlık, sosyal normlar gibi değişkenlerin mutluluğu etkilediğini ifade etmişlerdir.

Mutluluğun belirleyicileri Frey (2018)’e göre 5 gruptur. Bunlar; genetik yatkınlık, ekonomik faktörler (gelir, iş, gelir dağılımı, ekonomik kalkınma), sosyo-demografik etkiler (yaş, medeni durum, sosyal ilişkiler, sağlık, eğitim, kültür ve din) ve politik koşullardır (demokrasi, federalizm). Frey, mutluluğun %40-60 oranında genetik olarak aktarıldığını ifade etmesine rağmen diğer faktörlerin önemini yadsımamaktadır. Yalnızlıktan uzaklaştırdığı için evli olmak ve güçlü sosyal ilişkiler, fiziksel ve ruhsal olarak sağlıklı olmak, olanakları genişletmesi sebebiyle eğitilmiş olmak, dindar insanların bir topluluğa ait hissetmeleri gibi etkenler mutluluğu olumlu etkilemektedir. Çocuk sahibi olmak, getirdiği külfet ve sorumluluk nedeniyle mutluluk ile ilişkisinde çocuksuz olmaktan daha farklı değildir (Frey, 2018: 17-19).

Bunun yanı sıra mutluluk, ülkeler ve kültürler arasında önemli ölçüde farklılık gösterebilmektedir. ABD’de kendini mutsuz olarak ifade etmek toplumsal olarak kabul görmezken ve mutluluk için toplumsal bir baskı varken; Fransa’da mutlu olduğunu belirtmek insanın derinlikten yoksun olduğu düşünülmesine ve garip olarak algılanmasına sebep verebilmektedir (Frey, 2018: 18).

Kültürel farklılıklar, ideolojilere ve ekonomik görüşlere de yansımaktadır. Örneğin gelir dağılımının mutluluk ile ilişkisinde Amerikalılar ve Avrupalılar birbirlerinden farklı görüşler sergilemektedir. Amerikalılar iyi bir gelirin çok çalışmaktan, rekabet etmekten kaynaklandığını düşünmekte ve en iyi imkânlarla sahip ülkede yaşadıklarına inanarak gelir eşitsizliğinden şikâyet etmemektedirler. Avrupalılar ise sınıf atlamanın sınırlı olduğuna ve gelecekte yüksek bir gelir elde etme olasılığının düşük olduğuna inanarak gelir adaletsizliğine daha tepkiseldirler (Frey, 2018: 16).

Yapılan araştırmalar ekonomik faaliyetlerin demokratik toplumlarda daha iyi ilerlediğini ortaya koymaktadır. Mutluluk araştırmaları bu soruyu ileriye taşıyarak

ilgili faktörlerin toplumun mutluluğu nasıl etkilediğini araştırmaktadır. Buna göre kurumsal koşullar ve siyasi sistemler mutluluğun önemli bir belirleyicisidir. Bu ilişki iki yönlü bir nedenselliğe dayanır. Mutlu insanlar demokratik sistemlere destek verirken, demokratik sistemler de insanlara kendi tercihlerini yansıtmaya imkân tanıdığından topluma refah sağlar. Bu durum yerel kararlara katılım sağlayan insanların daha mutlu olmasına imkân vermektedir (Frey, 2018: 19).

4. MUTLULUĞUN ÖLÇÜLMESİ

Bu başlık altında mutluluk ölçümlerinde kullanılan endekslere, raporlara ve veri tabanlarına yer verilmiştir. İlgili çalışmalardan yararlanılarak, dünyadaki ve Türkiye’deki yaşam memnuniyeti düzeyleri sunulmuştur.

4.1. Mutluluk Anketleri

Mutluluk bir kamu politikası aracı olarak kullanılacaksa buna yönelik ölçümler nasıl olmalıdır sorusu akla ilk gelenlerden biridir. Dolan ve Peasgood (2008: 55)’e göre mutluluk ölçümleri üç kritere dayanmalıdır: 1) ölçüm kamu politikası için doğru ve uygun bir kavram için mi yapılıyor?, 2) ölçüm kavramı yansıtıyor mu, yani ölçüm geçerli mi?, 3) ölçüm politika yapımcılar için bilgi sağlıyor mu ve kolayca anlaşılır mı?.

Mutluluk ekonomisi alanındaki mutluluk ölçümleri, seçilen örneklem üzerinden yapılan anketlere dayanır⁹. Bu anketler katılımcıların kendi hayatlarını başkalarıyla kıyasladığı, geçmiş deneyimlerini ve geleceğe dair beklentilerini içeren bilişsel bir süreci değerlendirmesine imkân verecek soruları içerir. Örneğin World Happiness Report (WHR)’ta yaşam memnuniyetini ölçmek için “*genel olarak ele alındığında*

⁹ Mutluluk ekonomisi alanındaki çalışmalar anketlere dayanmakta olsa da mutluluk ölçümlerinin yalnızca anket yoluyla gerçekleştirildiği söylenemez. Yaşam Doyumu Ölçeği (The Satisfaction With Life Scale), Günlük Yeniden Yapılandırma (Day Recall Method- DRM), Duygu Dengesi Ölçeği (Affect Balance Scale), Deneyim Örneklem Yöntemi (The Experience Sample Method), Gün İmar Yöntemi (The Day Reconstruction Method), Beyin Görüntüleme Yöntemi, U indeksi gibi yöntemler de mutluluğun ölçülmesi amacıyla geliştirilmiştir (Şeker, 2016: 25-26). Bu yöntemlerin çoğunluğu psikologlar tarafından kullanılmakta olup istisnalar hariç bireylerin duygusal bildirimlerini içeren hedonik mutluluğa yönelik ölçümleri yansıtmakta olduğundan, bu çalışmanın kapsamı dışında kalmaktadır.

0'dan (hiç memnun değilim), 10'a (tamamen mutluyum) kadar bir ölçekte, sürdürdüğünüz hayattan ne kadar memnunsunuz” sorusu yöneltilir (Frey, 2018: 7).

Bu soru “*sürdürdüğünüz hayata*” atıf yaparak geçmiş ve geleceği değerlendirme yapmaya imkân sağlaması ve yaşamın genel olarak ele almasına izin verir. Böylelikle aynı katılımcının farklı zamanlarda verdiği cevapların farklılaşması olasılığı en aza indirilir. İnsanlara ne kadar mutlu oldukları sorulduğunda cevaplar daha kısa süreli, ana göre duygusal değişkenliği yüksek ve dış etkilere açık olacağından değerlendirme kriteri olarak iyi bir gösterge olmamaktadır (Frey, 2018: 7).

Aynı anketlerde insanlara farklı sorular da yöneltilmektedir. Bu sorular “*şu an ne kadar mutlusun?*”, “*dün ne kadar mutluydun?*” ve “*bugünlerde bir bütün olarak hayatınızdan ne kadar memnun musunuz?*” şeklinde sunulabilmektedir. Her üç soruyu da verilen cevaplar farklı olmaktadır. Bu durum esasen insanların ne sorulduğunu anladığını göstermektedir. Nitekim dünkü ya da bugünkü mutluluk, dünkü veya bugünkü yaşananlarla duygusal olarak bağlantılıyken; insanlara bugünlerde hayatlarından ne kadar mutlu oldukları sorulduğunda yaşam memnuniyetine ilişkin genel olarak bir değerlendirme yaptıkları görülmektedir (Helliwell ve Wang, 2012: 11).

Mutluluk ölçümlerine yönelik merak edilen hususların başında ise anketlerin geçerlilik ve güvenilirliği gelmektedir. Sorular yöneltildiğinde insanlar ne kadar mutlu olduklarından ziyade, ne kadar mutlu olmaları gerektiği ya da gerçekte olduğundan farklı bir biçimde mutluluklarını ifade etme yoluna gidebilirler. Bu tip sorunlar üzerine alanda birçok doğrulama çalışması yapılmıştır. Çalışmalar sonucunda mutluluk ölçümlerinin geçerli olduğu sonucuna varılmıştır. Güvenilirlik bağlamında ise yanıtlar soruların sıralaması, bireyin o günkü ruh hali gibi içsel faktörler, hava durumu gibi dışsal faktörlerden etkilenebilme ihtimallerini barındırır. Bu tip durumlardan kaçınmak için örnekler rassal olarak belirlenmektedir. Rastgele seçilen örneklemeler zamanla normalleşme eğilimine gireceğinden ortalama mutluluk değerlerini kullanmak bahsedilen riskleri ortadan kaldırmayı sağlamaktadır (Veenhoven, 2010) Mutluluk çalışmalarında sıklıkla yararlanılan endeksler, anketler ve veri tabanları şu şekilde sıralanmıştır:

Dünya Mutluluk Raporu (World Happiness Report- WHR): Amerika’da Colombia Üniversitesi Merkezli kurulan Dünya Enstitüsü, 2012 yılından itibaren

WHR'yi yayınlamaktadır. Raporda ülkelerin mutlulukları sıralanırken “*ekonomik göstergeler, siyasi özgürlükler, güçlü toplumsal ilişkiler, yolsuzluk karşıtı önlemler, sağlık, güvenlik, iş güvenliği, aile ilişkileri*” gibi değişkenler dikkate alınmaktadır (Şeker, 2016: 33). Bu ölçümler dünya çapında 150'ye yakın ülkedeki katılımcıların hayatlarından memnuniyetlerini 0 (en kötü) ile 10 (en iyi) puan arasında değerlendirmelerine dayanmaktadır. Böylelikle her bir ülke için ulusal mutluluk puanları oluşturulmaktadır (Helliwell vd., 2022a: 3). Raporun ölçüm sonuçlarına dair bilgiler bir sonraki başlıkta ayrıntılı olarak sunulmuştur.

Daha İyi Yaşam Endeksi (Better Life Index- BLI) : OECD tarafından geliştirilen BLI, hayat kalitesini belirlemek için seçilen 11 alandan oluşturulmuştur¹⁰. Bu tip endeksler refahın yalnızca tek bir boyutu olmadığını belirlemek açısından fayda sunmanın yanında, bir ülkede hangi refah alanının önemli olduğuna karar verme, diğer ülkelerle karşılaştırma ve politika oluşturma açısından fayda sağlamaktadırlar (Adler ve Seligman, 2016: 6). Türkiye'nin yaşam memnuniyeti, 2022 yılında 4.9 puanla OECD ortalaması olan 6.7'nin altındadır. Aynı zamanda, endekste yer alan 41 ülke içerisinde Türkiye son sırada yer almaktadır. Danimarka, Finlandiya, İzlanda, Hollanda, İsviçre ise 7.5 ve üzeri puanlarla yaşam memnuniyetinde ilk sıralardadırlar (OECD, 2022).

Mutlu Gezegen Endeksi (Happy Planet Index- HPI): 2006 yılında geliştirilen bu endeks sınırlı çevresel kaynaklar kısıtı altında bireylerin ne kadar uzun ve mutlu yaşadıklarını ölçen bir refah ölçüsüdür. Endeks, ekonomik büyüme fikri yerine “*dünyaya mal olmadan iyi hayatlar yaşamak mümkün mü?*” sorusuyla sürdürülebilir refaha odaklanmaktadır. Hesaplamalar oluşturulurken 3 temel alandan yararlanılmıştır. Bunlar; yaşam memnuniyeti, doğumda beklenen ortalama yaşam süresi ve ekolojik ayak izidir (Wellbeing Economy Alliance, 2021: 2).

Avrupa Sosyal Anketi (European Social Survey- ESS): 2001 yılından itibaren her iki yılda bir 30'u aşkın Avrupa ülkesinde yürütülen bu anket, Avrupa'daki toplumsal, sosyal, politik, ahlaki yapı, tutumlar ve değişiklikler hakkında bilgi vermeyi hedeflemektedir. Anket ayrıca iyi oluş ile ilgili ayrı bir tema belirlemiş olup; iyi oluşun

¹⁰ Bu alanlar konut, gelir, iş, topluluk, eğitim, çevre, yönetim, sağlık, yaşam memnuniyeti, güvenlik ve iş-yaşam dengesidir.

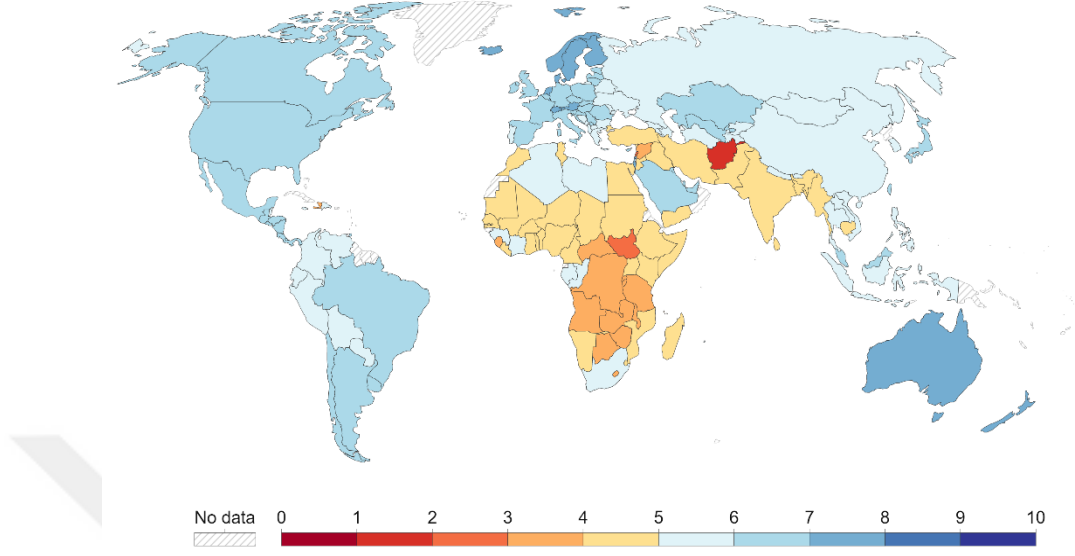
farklı boyutları, belirleyicileri ve dağılımı hakkında çalışmalar yürütmektedir (European Social Survey, 2022).

Dünya Değerler Anketi (World Values Surveys- WVS): 1981 yılından bugüne WVS, 5 yılda bir insanların sosyal, politik, kültürel, ekonomik ve dini değerlerini anketler yoluyla ölçen bir programdır. Yayınlanan anketler 120’den fazla ülkede 400.000’den fazla katılımcıyla 600 göstergeye dair bilgiler içermektedir. Yaşam memnuniyeti ve mutluluk için farklı ölçümler yapılmakta, ölçümler için kullanılan kantil merdiveni yaşam memnuniyeti için 1-10 puan ve mutluluk için 1-4 puan aralığındadır (World Values Survey, 2022).

Yaşam Memnuniyeti Anketi (YMA): Bu anket ile Türkiye’de yaşayan bireylerin öznel mutluluk algıları, eğitim, sağlık, adalet, güvenlik, sosyal güvenlik, belediye hizmetleri gibi birçok alandaki yaşam memnuniyetleri ölçülmektedir. 2003 yılından bu yana her yıl yayınlanan anket sayesinde memnuniyetteki değişimler takip edilmektedir. Ayrıca ihtiyaca yönelik her yıl farklı sorular da anketlere eklenmekte veya çıkarılmaktadır. Örneğin 2018 yılında uyuşturucu kullanıma yönelik algı soruları ile anketin kapsamı genişletilmiştir. Sorular Adrese Dayalı Kayıt Sistemi üzerinden 18 yaş üstü kurumsal nüfusa yöneltilmektedir. Bu ankette mutluluk; *“acı, keder ve ızdırabın yokluğu ve bunların yerine sevinç, neşe ve tatmin duygularının varlığıyla karakterize edilen durum; hayattan genel olarak memnun olma hali”*, memnuniyet ise *“ihtiyaçların ve isteklerin karşılanmasından doğan tatmin duygusu”* olarak tanımlanmıştır (TÜİK, 2022: IX-XI).

4.2. Dünyada ve Türkiye’de Mutluluk

Harita 1: Dünyada Bildirilen Yaşam Memnuniyeti, 2021

Kaynak: Ortiz-Ospina ve Roser (2022)

Dünyadaki mutluluğun dağılımında Harita 1 aracılığıyla mutluluğun yoğunlaştığı ülkeler ve bölgeler görülebilmektedir. Kırmızı ve mavi renk aralığında, kırmızı renkten mavi renge geçtikçe ülkelerin mutluluk puanları yükselmektedir. Buna göre 2021 yılında, dünyadaki en mutlu ülkeler Avrupa, Amerika ve Avusturalya kıtalarında yer almaktadır. Afrika, mutluluk puanlarının en düşük olduğu ülkelerin yoğunlaştığı kıta durumundadır. Ek olarak diğer mutsuz ülkeler ise Türkiye’den başlayarak Orta Doğu boyunca ilerlemekte ve Vietnam’a kadar olan bölge üzerinde uzanmaktadır. Ülkelerin 2021 mutluluk puanlarına dair bilgi ise Tablo 1’de sunulmuştur.

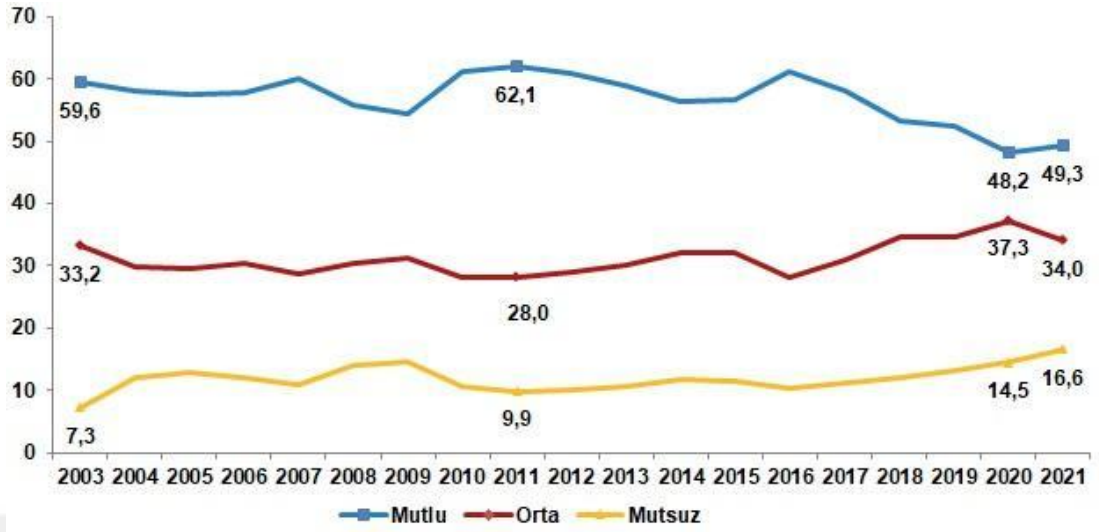
Tablo 1: Bildirilen Yaşam Memnuniyetinin Ülkelere Göre Sıralaması, 2021

Sıra No.	Ülke Adı	Puan	Sıra No.	Ülke Adı	Puan	Sıra No.	Ülke Adı	Puan
1	Finlandiya	7.79	100	Benin	4.49	113	Mısır	4.03
2	Danimarka	7.70	101	Namibia	4.49	114	Ürdün	3.91
3	İsrail	7.58	102	Pakistan	4.49	115	Sierra Leone	3.71
4	İzlanda	7.56	103	Nijerya	4.48	116	Tanzanya	3.68
5	İsveç	7.44	104	Kenya	4.46	117	Malavi	3.64
6	Norveç	7.36	105	Gana	4.38	118	Hindistan	3.56
7	İsveçre	7.33	106	Türkiye	4.37	119	Zimbabve	3.15
8	Hollanda	7.31	107	Burma	4.31	120	Zambia	3.08
9	Yeni Zelanda	7.14	108	Uganda	4.22	121	Afganistan	2.44
10	Avustralya	7.11	109	Bangladeş	4.12	122	Lübnan	2.18

Kaynak: Helliwell vd., (2022a).

Helliwell vd. (2022a) tarafından yayınlanan WHR'ye göre, dünyadaki en yüksek mutluluk değerine sahip ülke 7.79 ile Finlandiya'dır. Mutluluk sıralamasında ilk 10'da yer alan ülkelerden yedisinin, Avrupa kıtasında olduğu görülmektedir. Türkiye, 122 ülke içerisinde Gana'nın ardından 106. sıradadır ve 4.37 ile düşük bir yaşam memnuniyeti puanına sahiptir. Listenin en sonunda ise 2.18 puanla ekonomik krizin ve sosyal gerilimin yaşandığı Lübnan gelmektedir.

Grafik 2: Türkiye’de Yaşam Memnuniyeti, 2021

Kaynak: TÜİK(2022)

TÜİK (2022) tarafından yayınlanan “*Yaşam Memnuniyeti Araştırması, 2021*” in sonuçlarına göre Türkiye’de kadınlar erkeklerden, evli olanlar bekarlardan daha mutludur. Yaş grupları arasında en yüksek mutluluk oranı %56.2 ile 65 yaş üstünde iken, en düşük oran %44.5 ile 18-24 yaş grubunda gözlenmiştir. Bununla birlikte bir okulu bitirmeyenler arasındaki %55.4 mutluluk oranı, diğer eğitim seviyelerinde yer alan gruplara göre yüksektir. Bireylerin mutluluk kaynakları sırasıyla; sağlık, sevgi, başarı, para ve iştir. Grafik 2’ye bakıldığında ise toplumun %49.3’ü mutlu, %16.6’sı ise mutsuzdur. Bir önceki yıla göre hem mutlu olma oranı, hem de mutsuz olma oranında artış gözlenmektedir.

5. KAMU POLİTİKASINDA MUTLULUK

Ünlü düşünürlerden Bentham’a göre en iyi toplum, vatandaşların en mutlu olduğu toplumdur. Bu nedenle en iyi kamu politikası da vatandaşlara en yüksek mutluluğu sağlayan politikadır (Dumludağ, 2014: 366). Ancak hangi kamu politikasının mutluluk üzerinde ne denli etkileri olduğunu bilmeden mutluluğu tek başına ölçmek, politika oluşturma sürecinde pek bir fayda sağlamamaktadır. Bu nedenle birçok ulusal ve uluslararası kurum/kuruluş, mutlulukla birlikte refah ölçümlerinde kullanılmak üzere yeni göstergelerin belirlenmesi amacıyla yaygın bir çaba göstermektedir. Mutluluğu diğer refah göstergelerinden ayıran şey ise bireylerin

kendi değerlerini ve değerlendirmesini içermesidir. Bu durum, neyin refah getirdiğini toplumun tercihlerine bırakması bakımından demokratik bir yaklaşımdır (Helliwell ve Wang, 2012: 21).

Mutluluğun kamu politikasında nasıl, ne amaçla, hangi alanlarda, hangi yöntemlerle kullanılacağına dair düşünsel tartışmalar devam etmektedir. Tezin devam eden bu kısmında ilk olarak mutluluğun kamu politikasında nasıl kullanılması gerektiğine dair literatürdeki bazı öneriler sunulmuştur. Ardında da mutluluğun kamu politikasında gündeme alınması ve uygulanması sürecine yer verilmiştir.

5.1. Mutluluğun Kamu Politikasında Uygulanmasına Dair Görüşler

Bentham, bir eylemin ahlaki niteliğini insan mutluluğu üzerindeki sonuçları ile değerlendirmiştir. Ona göre en çok sayıda insana en büyük mutluluk hedeflenmelidir. Bentham mutluluğu; psikolojik deneyim olarak zevk, haz ve acıların toplamı olarak tanımlamıştır. Bentham'ın faydacılık olarak bilinen bu felsefesi, davranışsal sonuçların faydasına yaptığı vurgudan kaynaklanmaktadır. Yine de, bireysel tercihler üzerinde uygulandığında bu ilke bazı sorunlarla karşılaşmaktadır. İlk olarak davranışların mutluluk üzerindeki etkisi önceden belirsizdir. Diğeri de iyi niyetle gerçekleştirilen bir eylemin sonucunun olumsuz sonuçlandığında ahlak dışı sayılmasıdır. Örneğin, ileride bir suçluya dönüşecek hasta küçük bir çocuğa annenin sevgisini verdiği ve onu iyileştiren bir durumu olması gibi... Bu durumda uygulanacak ilke, annelerin hasta çocuklarına bakmalarının genel kurallara daha uygun olmasından hareketle çok sayıda kişinin mutluluğuna daha çok katkı sağlayacağıdır. Sonuçları olumsuz olsa bile bu tür durumlar “*kural faydacılık (rule utilitarianism)*” olarak adlandırılır. Bu ilke kamu politikasına uygulandığında ise “*politik faydacılığa*” dönüşür. Buna göre kurumlar, yasalar ve sosyal politika mutluluğu en üst düzeye çıkarmalıdır (Veenhoven, 2010: 606).

Kural faydacılık yaklaşımı, kanunların oluşturulmasında (mülkiyet yasaları, ölüm cezaları gibi) bir rehber olarak kullanılmıştır. Aynı ilke, gelir eşitsizliğinin ne derecede kabul edilebilir olduğu sorusu gibi kamu politikası konularında da kullanılabilir. Temel argüman eşitsizliğin kendi başına kötü olmadığıdır, ancak ortalama vatandaşın mutluluğunu azaltıyorsa gelir eşitsizliği kötüdür. En büyük mutluluk ilkesi, sağlık bakımı ve terapi ile ilgili kararlar alınırken de kullanılabilir.

Tedavi stratejileri, en fazla sayıda hastanın mutluluğu üzerindeki etkilerine göre seçilebilir (Veenhoven, 2004: 3).

Mutluluk ve kamu politikaları üzerine çalışmaları ile bilinen Richard Layard, temel ilkenin dünya üzerinde en fazla mutluluğunun, en az acının yaratılması olduğunu savunmuştur. Hükümetlerin vatandaşların mutluluğunu ölçerek, politikalarını mutluluğun belirleyicileri ekseninde şekillendirmesi gerektiğini ifade etmiştir. Layard'a göre, mutluluğu belirleyen iç etkenler arasında en önemli husus ise ruh sağlığıdır. Akıl sağlığının dünyadaki hastalıkların üçte birini oluşturduğunu söyleyerek bu sorunu, hükümetlerin odak noktalarına alması gerektiğini belirtmiştir. Aynı zamanda, alturizmin de mutluluğa yol açtığını ifade ederek insanların fedakar olmaları için eğitilmelerini önermiştir. (Royal Government of Bhutan, 2012: 42-43). Yine Layard, mali olarak toplumdaki en yoksul durumda olanların durumlarını düzelterek mutlulukta büyük kazanımlar sağlanacağını; dolayısıyla artan oranlı vergileme yoluyla gelir dağılımını iyileştirmenin ve işsizlik ödeneği gibi mekanizmaların uygulanmasının önemli olduğunu vurgulamıştır (Layard, 2005: 51-53).

Bununla birlikte mutluluk ve kamu politikaları arasındaki bağlantıya yönelik temel eleştiriler, mutluluğun öznel bir mesele olduğu üzerinedir. Ancak daha özgür ve demokratik toplumların baskıcı bir siyasal rejim altında yaşayan toplumlardan daha mutlu olduğu göz önüne alınırsa, bu eleştirilerin mutluluk ve kamu politikaları arasındaki ilişkinin önemini kavramakta yetersiz kaldığı söylenebilir. Aynı zamanda bireyin kontrol edemediği veya kontrolünün sınırlı olduğu, ancak refahı üzerinde büyük etkisi olan güvenlik ve ekonomik faktörler devletin sorumluluğu altındadır. Bu bağlamda, vatandaşların refahı için kamunun uygun koşulları yaratma görevi bulunmaktadır (Kroll, 2010: 5).

Kamu politikasından tamamen bağımsız olmadığının kabulü ile birlikte, mutluluğun kamu politikası sonuçlarının nihai göstergesi olmadığına dair görüşler de bulunmaktadır. Frey ve Stutzer (2009), mutluluğun sosyal refah maksimizasyonu için nihai gösterge olarak kabul edilmesini değil; bunun yerine mutluluk araştırmalarından elde edilen sonuçların politik sürece girdi olarak alınması fikrini benimsemektedirler. Yazarlar, kamu tercihi teorisi bakış açısıyla politikacıların tümünün halkı mutlu etmek isteyen hayırseverler olmadığını, kendi çıkarları peşinde koştuklarını, mutluluğu

manipüle etmek için hedeflerine uygun yeni göstergeler yaratma risklerinden bahsetmektedirler. Ayrıca vatandaşlar da hükümet politikalarını yönlendirmek için bildiren mutluluklarını farklı bir biçimde açıklayabilirler. Bu sebeplerle Frey ve Stutzer, mutluluğun siyasal zeminde hem politikacılar arasında, hem de politikacılar ve vatandaşlar arasında bir rekabet unsuru olarak kullanılmasının daha uygun olacağını belirtmektedirler. Ek olarak, bireysel refah hakkında fikir veren tek ölçüt yerine daha geniş göstergelerin belirlenmesini de önermektedirler.

Esasen kamu politikalarında mutluluğu temel almak bazı politika yapıcılar için uzak bir yaklaşım değildir. Vatandaşların kamu hizmetlerinden memnuniyetini ölçerken, buradan bir adım daha ileriye giderek vatandaşların bir bütün olarak hayatlarından ne kadar memnun olduklarını sormaya doğru genişletilmesi mümkün olabilir. Politika yapıcılarının bu yolu tercih etmesi, Avrupa'nın 40 yıllık seçimlerine ilişkin analiz sonuçlarına bakıldığında mantıklı bir tercih olarak görülebilir. Avrupa'daki sonuçlara göre, seçimlerde hükümetlerin yeniden seçilmesine ilişkin korelasyon analizinde yaşam memnuniyetinin katsayısı 0.64 iken ekonomik büyümenin katsayısı 0.15'tir (Clark vd., 2018: 4-5). Bu sonuçlar göstermektedir ki iktidar olma sürecinde vatandaşların yaşam memnuniyetini artırmaya yönelik politikaların yürütülmesi kimi zaman büyümeden daha önemlidir.

5.2. Bhutan ve Gayri Safi Milli Mutluluk

Bhutan, devletin varlık amacını mutluluk olarak gören bir yönetime sahiptir. Bu anlayış 18. yüzyıldan itibaren hükümdarlar tarafından dile getirilmiştir. Bhutan'ın kurucu anayasası olarak kabul edilen 1729 tarihli metinde “*devlet halkı için mutluluk ve barış yaratmıyorsa bu devletin var olmasının bir amacı olmadığı*” açıkça ifade edilmiştir (Centre for Bhutan Studies & GNH Research, 2016: 30-32).

Budist gelenekleri benimseyen Bhutan'ın yönetsel olarak mutluluğu benimsemesi eski olsa da, *Gayri Safi Milli Mutluluk* (GNH) kavramı 1970'li yıllardan itibaren gündeme gelmiştir. II. Dünya Savaşı sonrası ekonomik büyüme ve kalkınma hamlelerinin hız kazanmasının ardından, Bhutan'ın Dördüncü Kralı basına yaptığı açıklamalarda sıklıkla gayri safi milli mutluluğun gayri safi milli hasıladan daha önemli olduğunu vurgulamıştır. Yine de, bu dönemde kalkınma hamlelerinin henüz

başında olunması nedeniyle uzun bir süre boyunca GNH kurumsallaşamamıştır (Centre for Bhutan Studies & GNH Research, 2016: 32-34).

İlerleyen yıllarda iklim değişikliği, eşitsizlik, yoksulluk, çevresel ve biyolojik çeşitlilik bozulmalarıyla ilgili küresel sorunlara çözüm bulma girişimleri hız kazanmıştır. Sosyal bilimler alanında ekonomik büyüme ve mutluluk arasındaki ilişkinin sorgulanması da GNH kavramını öne çıkaran diğer bir gelişmedir (Centre for Bhutan Studies & GNH Research, 2016: 32-34) .

Sosyal kalkınmanın bir göstergesi olarak kullanılmaya başlayan GNH, 9 alan¹¹ üzerine kurgulanmış çeşitli göstergeler üzerinden hesaplanmaktadır. GNH hesaplamaları, GSYİH'nin yerine geçen değil tamamlayıcı bir gösterge olarak nitelendirilmektedir. Endeks aracılığıyla bireylerin hem fiziksel ihtiyaçlarının, hem de psikolojik ve manevi ihtiyaçlarının giderilmesi amaçlanmaktadır (Deviren ve Yıldız, 2017: 243-246).

Bhutan GNH'ye katkı sunmak adına eğitimden sağlığa, çevreden ekonomiye çeşitli politikalarda atılımlar yapmaktadır. Örneğin, ekonomi alanında doğrudan yabancı yatırımlara (DYY) özgü kriterler belirlemiştir. Ülkenin DYY politikası; yeşil ve sürdürülebilirliğe katkı sağlayan, sosyal sorumlu, kültürel ve sosyal olarak hassas, *Bhutan Markası (Brand Bhutan)*'na katkı sunan ve bilgi toplumu yaratılmasını destekleyen bir yapı arz etmektedir. Fast food, pornografi, silah ticareti gibi sektörlerin ülkeye girişine izin verilmemekte; organik tarım, çevre dostu enerji ve sürdürülebilir turizm gibi alanlarda teşvikler sunmaktadır (Musikanski, 2014: 60).

5.3. Mutluluğun Hükümetlerin Gündeminde Yer Almasına Dair Gelişmeler ve Uygulama Örnekleri

Şubat 2008'de Fransa Cumhurbaşkanı Sarkozy, ekonomik ve sosyal istatistiklerden rahatsızlığını dile getirerek Joseph Stiglitz, Amartya Sen ve Jean Paul Fitoussi'den oluşan "*Ekonomik Performans ve Sosyal İlerlemenin Ölçümü Komisyonu (The Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress)*" nu kurmuştur. Komisyonun amacı ekonomik ve sosyal ilerlemeyi daha iyi

¹¹ Psikolojik iyi oluş, sağlık, zaman kullanımı, eğitim, kültürel çeşitlilik ve esneklik, iyi yönetim, topluluğun canlılığı, ekolojik çeşitlilik ve esneklik, yaşam standardı.

yansıtabak göstergelerin belirlenmesi, alternatif  l me araçlarının geliştirilmesi ve istatistiki bilginin toplanması üzerinedir.      ölçümler h   met politikalarını etkilemekte, ancak hatalııarsa bu da politikaların kusurlu olmasına neden olmaktadır. Örneğin milli geliri attırmak için yapılan teşviklere çevresel bozulmanın etkisi dâhil edilmediğinde, ekonomik b   me ve çevrenin korunması arasında yanlış bir tercih ortaya çıkabilir. Bununla birlikte b   me, enflasyon, işsizlik gibi açıklanan istatistiklerle halkın algısı arasındaki b   k fark olması, Fransa’da bu adımların atılmasında etkili olmuştur. İlgili dönemde Fransa ve İngiltere’de, vatandaşların yalnızca üçte birinin resmi istatistiklere güvendiği bildirilmiştir (Stiglitz vd., 2009: 7).

Stiglitz vd. (2009: 11-13), komisyon için hazırladıkları raporda milli gelir ve işsizlik gibi ekonomik aktiviteyi izlemede g   l  olan göstergelerin önemini yadsımadan, hesaplamalardaki vurguların ekonomik üretimden insanların iyi oluşlarına evrilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Raporda, milli gelir hesaplamaları ile insanların iyi oluşları arasındaki artan bir boşluk olduğuna dikkat çekmişlerdir. Bu nedenle Stiglitz vd., insanların refahına odaklanan politikalar ve sürdürülebilirliğe katkı sağlayan faaliyetlerin gelişimini yansıtan istatistiksel sistemlerin geliştirilmesi gerekliliğini vurgulamışlardır.

İngiltere’de politika değişimleri, 1999 yılında Tony Blair’in sürdürülebilir kalkınmayı h   met stratejisinin ana teması olarak belirlemesi ile başlamıştır. Blair, en iyi yaşam kalitesine odaklanmanın yalnızca ekonomik b   meye odaklanmaktan daha fazlasını ifade ettiğini belirterek, 2000 yılında yerel yönetim yasası ile yerel yönetimlere vatandaşların sosyal, ekonomik ve çevresel refahını artırma görevini vermiştir. Ardından gelen yıllarda, yaşam memnuniyeti hakkında durumu özetleyen ve kamu politikası üzerindeki etkilerini analiz eden raporlar ve bu raporlardan yola çıkılarak *Ulusal Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisi’nin* yayınlanması çalışması gerçekleştirilmiştir. İngiltere’de politik atmosferdeki bu değişim, muhafazakâr partinin de dikkatini çekmiştir. David Cameron’ın “*politikacıların insanların yalnızca ceplerini değil yüreklerini de neşelendirmesi*” gerektiğini ifade eden bu sözleri, kendi kanadında “*Yaşam Kalitesi Politika Grubu (Quality of Life Policy Group)*”nun kurulmasını sağlamıştır (Kroll, 2010: 4).

Nihayetinde 2009 yılında, “*Kamu Politikasında İyi oluş (Well Being in Public Policy)*” başlığı altında verilen meclis önergesi ile mutluluğun ve refahın teşvik

edilmesinin hükümetin meşru görevi olduğuna inanıldığı ifade edilmiştir. Bu önergede, çeyrek yüzyıldır Birleşik Krallık'taki mutluluğun sabit olarak kaldığı belirtilmiş ve milli gelir yerine alternatif yöntemler geliştirme çağrısında bulunan İngiltere hükümetine tebrikler sunulmuştur. Politika oluşumuna katkı sunmak amacıyla ulusal refah hakkında resmi ve düzenli olarak istatistiklerin yürütülmesi vurgulanmış ve farklı partiye mensup milletvekillerinden destek toplanmıştır (UK Parliament, 2009).

2011 yılına gelindiğinde ise Birleşmiş Milletler (BM) konferansında, kamu politikalarına rehberlik etmek amacıyla ülkelerin kalkınmalarında ve refahın önemini anlamada hükümetler ek önlemler almaya teşvik edilmiştir (Musikanski, 2014: 57). BM Genel sekreteri Ban-Ki-Moon, milli gelir ölçümlerinin sosyal ve çevresel maliyetleri dikkate almadığı için ilerlemenin ölçütü olarak kullanılmasında hata yarattığını ifade etmiştir. Sürdürülebilir kalkınmanın üç boyutu olan sosyal, ekonomik ve çevresel refahın birbirinden ayrılamayacağını, tüm bu bileşenlerin brüt küresel mutluluğu tanımladığını belirtmiştir (Royal Government of Bhutan, 2012: 28).

13 Haziran 2011'deki BM kararı, üye devletleri *“kamu politikalarına rehberlik etmek amacıyla kalkınmada mutluluk ve esenlik arayışının önemini daha iyi yakalayan ek önlemlerin detaylandırılmasını sürdürmeye”* davet etmiştir (Adler ve Seligman, 2016: 17). BM toplantısında üst düzey hükümet temsilcileri aracılığıyla sunulan tavsiyeler şunlardır (Royal Government of Bhutan, 2012: 35-86):

- İyi oluşun sürdürülebilir kalkınma hedeflerine eklenmesi,
- İyi oluşu yansıtan yeni göstergelerin belirlenmesi
- Hükümetlerin mutluluk ve iyi oluş ölçmeleri
- Kamu politikalarını oluşturmada mutluluk ve refah göstergelerini belirleyici olarak kullanmaları
- İyi oluş için ruh sağlığının ve etik değerlerin teşvik edilmesi
- Yolsuzluğa karşı mücadele edilmesi
- Bhutan örneğindeki gibi Gayri Safi Mutluluk Komisyonu kurulması

2012 yılında BM genel kurulu, 2011 yılındaki kararı hatırlatarak mutluluk arayışının insan hayatının temel bir hedefi olduğunu belirtmiştir. Bu hedefin kamu politikalarında yer almasını sağlamak ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine destek

olabilmek amacıyla 2012 yılında 20 Mart günü *Uluslararası Mutluluk Günü* olarak ilan edilmiştir (United Nations General Assembly, 2012)

2016 yılında Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), insani gelişme endeksinde üst sıralara çıkmak amacıyla “*Mutluluk ve İyi Oluş İçin Ulusal Program (National Programme for Happiness and Wellbeing)*” isimli bir doküman hazırlatmıştır. Program üç temel alan üzerine kurulmuştur: 1) Mutluluğun devletin her kademesindeki politikalara, programlara ve hizmetlere dâhil edilmesi, 2) Toplumda bir yaşam tarzı olarak mutluluk ve iyi oluşun teşvik edilmesi, 3) Mutluluğu ölçmek için ölçütlerin ve araçların geliştirilmesidir (The United Arab Emirates’ Government Portal, 2022).

Bu alanda başlatılan girişimlere; devlet organlarına mutluluk için yöneticilerin atanması, kurumsal mutluluk için standart formların oluşturulması, mutluluk ofislerinin ve konseylerinin kurulması, yetkili organlarca mutlulukla ilgili planlar ve programlar hazırlanması örnek olarak gösterilebilir. Aynı zamanda, Şubat 2016’da BAE hükümeti tarafından “*Mutluluktan ve İyi Oluştan Sorumlu Devlet Bakanlığı (Minister of State for Happiness and Wellbeing)*” kurulmuştur. Bakanlık, daha mutlu bir toplum meydana getirmek için tüm hükümet planlarını, programlarını ve politikalarını uyumlu hale getirmekten sorumlu tutulmuştur (The United Arab Emirates’ Government Portal, 2022).

Yine 2016 yılında, Hindistan’ın Madhya Pradesh eyaletinde “*Mutluluk Birimi (Happiness Department)*” kurulmuştur. Bu birim mutluluğun ve refahın ne olduğunun tanımlanması, kamu politikalarında kullanılmak üzere yeni endekslerin belirlenmesi, devlet dairelerinde mutluluğun artırılması girişimleri ve ortak kılavuzların hazırlanması, vatandaş mutluluğunun gözden geçirilmesi, ölçülmesi, değerlendirilmesi ve eylem raporlarının hazırlanması amaçları ile kurulmuştur (Rajya Anand Sansthan, 2022). Bu amaçlara yönelik faaliyetlerden biri olarak 2022 yılında lise düzeyinde haftalık eğitim müfredatına mutluluk dersi eklenmiştir (Indian Express, 2022).

Yeni Zelanda ise kamu politikasında mutluluğu öncelemeyi benimsediğini bütçeleme yaklaşımı ile hayata geçirmektedir. İlk kez 2019 yılında yürürlüğe konulan *İyi Oluş Bütçesi (Wellbeing Budget)* ile bütçede öncelikli alanların belirlenmesi ve ilave kaynakların tahsis edilmesi amaçlanmıştır. Yeni Zelanda hükümeti bu yaklaşım

ile yalnızca mali denklik veya ekonomik büyüme yerine, toplumun iyi oluşunu ileriye taşıyacak refah göstergelerine de odaklanmaktadır (Mintrom, 2019: 893-894). Bu göstergeler *Yaşam Standartları Çerçevesi (The Living Standards Framework-LSF)* üzerinden belirlenmektedir. LSF; uygulanan politikaların ekonomik, sosyal ve çevresel etkilerini ölçmekte kullanılan bir araçtır. Sosyal, çevresel ve kültürel öğeleri içeren göstergeler üzerinden hesaplanan LSF ile iyi oluş bütçesi yaklaşımı kanıt temelli oluşturulmaktadır (The Treasury, 2019).

2019 yılında Yeni Zelanda; 1) ruh sağlığının iyileştirilmesi, 2) çocuk yoksulluğunun azaltılması, 3) halkın karşılaştığı eşitsizliklerin azaltılması, 4) dijitalleşme, 5) düşük emisyonlu, sürdürülebilir bir ekonomi hedeflerini, iyi oluş bütçesinin öncelikli alanlarını olarak benimsenmiştir. Bu kapsamda 2019 yılı bütçesinde barınma, yoksullukla mücadele, çocuk refahı, halk sağlığı ve çevresel teşvikler gibi alanlara ek kaynakların ayrılması kararlaştırılmıştır. Dahası, bütçe ödenekleri her yıl belirlenen önceliklere göre yeniden şekillendirilmektedir. Örneğin 2020 yılında Covid-19 salgının etkilerini bertaraf etmek için sağlık harcamaları, bir önceki yılda sayılan öncelikli alanların içerisine dahil edilmiştir (Government of New Zeland, 2019; Government of New Zeland, 2020).

5.4. Türkiye’de Mutluluğun Kamu Politikasına Dahil Edilmesi

Türkiye’de 10. Kalkınma Planı ile mutluluğun, hükümet gündemine alındığı söylenebilir. Daha önceki kalkınma planlarında “*yaşam kalitesi*” kavramına yer verilmiş olsa da, 10. planda “*mutluluk*” ifadesinden bahsedilmekte ve bir amaç olarak belirlendiği görülebilmektedir. Plan metinde “*Ekonomik amaçların gerçekleştirilmesine paralel olarak Türk vatandaşlarının mutlu, müreffeh ve onurlu bir şekilde yaşaması; ... temel amaçlarımız arasındadır*” ifadesine yerine verilmiştir. Bu amaca ulaşmak için eğitim, sağlık, politik özgürlükler ve çevre alanlarında politikaların oluşturulacağı belirtilmiştir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013: 27-118).

Plan kapsamında eğitim sistemiyle bilgi toplumunun gereklerine ve ihtiyaçlarına uygun, milli, demokratik, yenilikçi vb. özelliklere sahip, üretken ve mutlu bireylerin yetiştirilmesi hedeflenmiştir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013: 31). Politik özgürlükler alanında ise mutluluğun artırılması için özgürlük alanını genişletecek bir Anayasa’nın hazırlanması önerilmiştir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013: 39).

2014-2018 yılları için hazırlanan kalkınma planı altında “sağlıklı yaşam ve hareketlilik” programında, sağlığın bireylerin refah ve mutluluklarının temel unsuru olduğu belirtilerek “sağlıksız beslenme, hareketsiz yaşam, tütün kullanımı, alkol ve madde bağımlılığıyla mücadele ile gıda güvenilirliğinin, koruyucu sağlık hizmetlerinin ve ruh sağlığının” geliştirilmesi hedefleri koyulmuştur (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013: 190).

Çevreye ilişkin politikaların içerisinde yer alan “yaşanabilir mekânlar ve sürdürülebilir çevre” teması ise sürdürülebilir kalkınma anlayışını odak noktasına alarak hazırlanmıştır. Bu alanda bölgesel kalkınma, göç, şehirleşme, kentsel dönüşüm, iklim değişikliği gibi alanlarda politika önerileri sunulmakla birlikte; yaşanabilir mekân anlayışının temel özelliklerinden biri olarak, gelecek nesillerin refahından ve mutluluğundan ödün vermeyen bir kalkınma anlayışının geliştirilmesi gerekliliği ifade edilmiştir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013: 118).

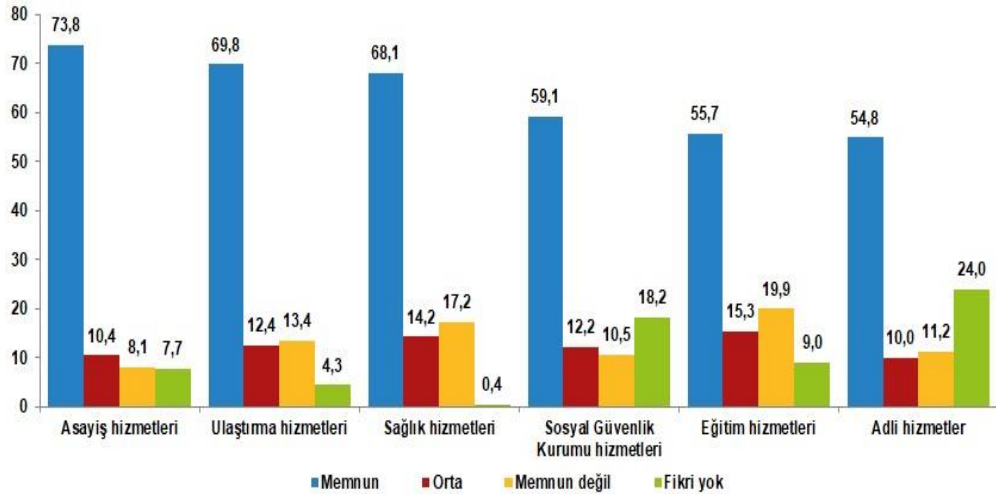
Son olarak yayınlanan 11. Kalkınma Planı’nda da mutluluğa dair benzer yaklaşımlar benimsenmiş; “*Ekonomik refahla birlikte, vatandaşlarımızın mutlu, sağlıklı, güvenli yaşam sürebilecekleri, ... ve vatandaş odaklı kamu hizmetleri sunulması*” temel amaçlar arasına alınmıştır. 11. Kalkınma Planı döneminde “*üretken ve mutlu bireyler yetiştirmek için eğitim, kültür, sanat ve spor alanlarında tüm süreçlerde politikalar hayata geçirilecek ve gerekli düzenlemeler yapılacaktır*” ifadesi ile eğitim, kültür, sanat ve spor alanlarının mutluluğu şekillendirecek politika alanları olarak seçildiği anlaşılmaktadır (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019: 29-125). Bir önceki kalkınma planından farklı olarak bu planda mutluluk, seçilen politika alanlarının amaçlarından herhangi birisi olarak değil; bu alanlarda gerçekleştirilecek ve tasarlanacak faaliyetlerin tamamı ile ulaşılmak istenen bir amaç olarak belirlenmiştir. Her iki kalkınma planının ortak özelliği ise mutluluğun, ekonomik refahın ardından ulaşılmak istenen bir hedef haline gelmiş olmasıdır.

Ek olarak 11. Kalkınma Planı’nda yaşam kalitesi vurgusu sıklıkla tekrarlanmıştır. Yaşlıların yaşam kalitesi, akıllı kentler, kentsel altyapı, ulaşım, sağlık hizmetleri, yoksullukla mücadele, şehirleşme, kentsel dönüşüm, çevre alanlarında oluşturulacak programlarla yaşam kalitesinin yükseltilmesi hedeflenmiştir (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019).

Kalkınma planlarındaki hedeflerin değerlendirilmesi, güçlü-zayıf yönlerin tespiti, sürdürülebilir kalkınma hedefleri ile uyumun değerlendirilmesi amacıyla kamu sektörü, özel sektör, akademi ve sivil toplum bir araya gelerek özel ihtisas komisyonu (ÖİK) raporları hazırlamaktadır. 11. Kalkınma Planı'nı değerlendirmek üzere bilgi teknolojileri, göç, hava araçları, sağlık, tarım ve birçok alanda 70'e yakın ÖİK raporu bulunmaktadır. Yaşam kalitesini artırmaya yönelik politikalar için Sağlıklı Yaşam ve Bağımlılıkla Mücadele Çalışma Grubu, Yaşlanma, Kırsal Kalkınma ÖİK raporları bu çalışmalardan bazılarıdır.

Bu raporlar arasında “*Kentsel Yaşam Kalitesi Özel İhtisas Raporu*” öznel iyi oluş, yaşam kalitesi, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine yaptığı vurgu ile mutluluğun kamu politikasında yer almasına dair farkındalığı yansıtmaktadır. Kentsel yaşam kalitesi, sağlık ve çevre alanlarına ek olarak ayrı bir başlık altında öznel iyi oluşla da ilişkilendirilmiştir. ÖİK çalışma gruplarınca, öznel iyi olma halinin geliştirilmesine yönelik tartışmaların yapılması hedeflenmiş; “*yaşam memnuniyetini artırma ve bireysel iyi olma halindeki dengesizlikleri ve eşitsizlikleri ortadan kaldırmaya yönelik mekanizmaların (ör: toplumsal katkı, kişisel gelişim) geliştirilmesi*” önerisi sunulmuştur (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2018: 22-113).

Grafik 3: Kamu Hizmetlerinden Memnuniyet Düzeyi (%), 2021

Kaynak: TÜİK (2022)

Kalkınma planlarında önerilen politikaların sonuçlarına ilişkin değerlendirmelerde fikir vermesi adına TÜİK tarafından yayınlanan Yaşam Memnuniyeti Araştırması'ndan yararlanmak mümkün olabilir. Araştırmada katılımcıların eğitim, medeni hal, yaş gibi bireysel durumlarına göre mutluluk

düzeylerinin saptanması; aile, sağlık, başarı gibi mutluluk kaynaklarına ilişkin verilere ulaşılmasının yanında kamu hizmetlerine dair memnuniyetler de ölçülmektedir. Buna göre, 2021 yılında kamu hizmetlerinden en memnun olunan alan %73.8 ile asayiş hizmetleri olurken; memnun olmayanlara ilişkin en yüksek oranların olduğu hizmet %19.9 ile eğitimidir.

Bununla birlikte TÜİK tarafından 2016 yılında “İllerde Yaşam Endeksi, 2015” çalışması gerçekleştirilmiştir. Endeks; “konut, çalışma hayatı, gelir ve servet, sağlık, eğitim, çevre, güvenlik, sivil katılım, altyapı hizmetlerine erişim, sosyal yaşam ve yaşam memnuniyeti” olmak üzere 11 boyut temel alınarak hazırlanmıştır. Bu sayede bireylerin hem sübjektif değerlendirmelerine yer verilmiş, hem de objektif göstergeler dikkate alınarak yerel düzeyde ölçüme imkân sağlanmıştır (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2018: 37). Endeks, yaklaşım bakımından dünya çapında örnekleri bulunan ve BM’ce geliştirilmesi istenen bir girişim olmakla birlikte; 2016 yılından sonra endekse dair yeni bir verinin yayınlanmadığı görülmektedir.

Vatandaşların kamu hizmetlerinden memnuniyet düzeyinin ölçülmesi ve memnuniyetin artırılmasına yönelik çabalar kayda değer gelişmelerdir. Mevcut koşullarda vatandaşların yaşam memnuniyetini maksimize edecek hizmet alanlarının belirlenmesi, vatandaş taleplerini yansıtacak bir ölçümün gerçekleşmesi henüz hayata geçirilememektedir. Ayrıca kalkınma planlarında mutluluk odaklı seçilen kültür, sanat, spor ve çevre alanlarına ilişkin hizmet memnuniyetleri de yaşam memnuniyeti araştırmalarında yer almamaktadır. Yine, kamu politikaları ile mutluluğun doğrudan ilişkilendirilmesini sağlayan bir değerlendirme sistemi de halihazırda bulunmamaktadır.

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Mutluluk genetik, bireysel, sosyal, ekonomik, demografik ve kurumsal birçok değişkene bağlı olabilmektedir. Teorik olarak mutluluğun genetik temelli olarak belirlendiği kabul edilse dahi, mutluluğa ilişkin diğer belirleyicilerin kamu politikalarının konusu kapsamına girdiği görülmektedir. Bu durum mutluluğu artırmak için kamu politikaların bir araç olarak kullanılması rolünü ön plana çıkarmaktadır. Örneğin yoksulluk, savaş, kıtlık, salgın hastalıklar gibi problemlerin yaşandığı ülkelerin mutluluk puanlarının en alt sıralarda yer aldığı bilinmektedir. Bununla

birlikte iyi işleyen bir demokrasi, gelişmiş bir sosyal güvenlik sistemi ve yüksek milli gelir gibi özellikleri barındıran ülkeler ise mutluluk puanı sıralamalarının en üstünde yer almaktadır. Bu örneklerden yola çıkarak kamu politikalarının mutluluğun belirleyicisi olma rolü yadsınamaz.

Easterlin'in 1974 yılındaki çalışması ile iktisat alanında tartışılmaya başlayan mutluluk kavramı, yıllar geçtikçe insani gelişme ve sürdürülebilirlik alanlarındaki kaygılarla ülkelerin politik gündeminde kendisine yer edinmiştir. Milli gelir göstergelerinin toplumların refahlarını yansıtmaktan uzak olması, hükümetleri alternatif göstergeler bulma konusunda teşvik etmiştir. Bu noktada, mutluluk ekonomisi alanında mutluluğun belirleyicileri, mutluluğa yönelik iktisadi politikaların ne olduğu ve politikaların etkileri üzerine genişleyen bir literatür karşımıza çıkmaktadır.

Mutluluk ekonomisi literatüründe, hükümetlerin toplumda en fazla mutluluğu hedeflemesi gerekliliği genel olarak ifade edilmektedir. Günümüzde mutluluğun kamu politikalarının esas hedeflerinden biri olarak belirlenmesinin, ülkeler arasında yaygınlaştığı görülmektedir. Ancak mevcut durumda mutluluk ölçümlerinin, kamu politikalarının nihai bir göstergesi olarak kabul edilmesi fikrinden uzakta olduğu söylenebilir. Yaygın uzlaş, mutluluk ölçümlerinden elde edilen sonuçların diğer makroekonomik değişkenler ile birlikte ele alınarak tamamlayıcı bir değerlendirilmeye fırsat sunacak, kalkınma ve sosyal politika alanında değişim yaratacak yeni bir yaklaşım oluşturulması yönündedir. Dahası, mutluluğun ve iyi oluşun sürdürülebilir kalkınmanın hedeflerinden biri olarak benimsenmesi, mutluluk ölçümlerinin ve refaha ilişkin yeni göstergelerin belirlenmesi ihtiyacını daha da önemli hale getirmektedir.

Mutluluk ekonomisinin temelleri 1970'li yıllardaki Easterlin Paradoksu ile atılmış olsa da, mutluluk ekonomisi bulgularının Bhutan haricindeki ülkelerin gündemlerine ciddi bir biçimde girmesi süreci 2000'li yılları bulmuştur. Fransa ve İngiltere'de ekonomik büyüme göstergelerinin toplumun refahını yansıtmaktan uzaklaşmasına bağlı olarak, bu ülkelerde yaşam kalitesi ve öznel iyi oluş kavramlarını öne çıkarma gayretleri güçlenmiştir. Bhutan devlet geleneğinde mutluluğun devletin varlık amacı olarak görülmesi, bu küçük ülkeyi benimsediği çarpıcı felsefe ile uluslararası arenalarda örnek gösterilen bir konuma yerleştirmiştir. BM, Bhutan'ın

alışmalarını rnek göstererek kamu politikasında bir yol haritası oluşturmaya yardımcı olmak üzere ye ülkelere, mutluluğa dair yeni uygulamaların geliştirilmesini önermiştir. Bu önerilerin bir sonucu olarak BAE, kurumsal çalışmalarını ve hükümet programlarını hazırlayarak toplumsal mutluluk alanında atılımlarda bulunmuş ve mutluluğun bakanlık düzeyinde ele alınmasını sağlamıştır. Hindistan da benzer şekilde, eyalet düzeyindeki girişimler ve Mutluluk Birimi ile mutluluğa yönelik farkındalığı artırmaya çalışmaktadır. Yeni Zelanda ise İyi Oluş Bütçesi adını verdiği bütçeleme yaklaşımı ile kamusal kaynakların dağıtımında vatandaşların mutluluğunu öncelemektedir.

Türkiye’de mutluluk son iki kalkınma planında bir amaç olarak kabul edilmiş ve bu amaca yönelik politika alanları belirlenmiştir. Özellikle 11. Kalkınma Planı mutluluk, yaşam doyumu, öznel iyi oluş gibi bireylerin iyi olma halini dikkate alan yaşam kalitesi kavramına yaptığı vurgu ve Kentsel Yaşam Kalitesi K raporu ile kalkınma planları içerisinde farklı bir bakış açısını yansıtmaktadır. Yine, kamu politikalarının yaşam memnuniyeti alanındaki mevcut sonuçlarını değerlendirmede kullanılabilecek Yaşam Memnuniyeti Araştırması’nda ise eğitim, sağlık, adalet, güvenlik, sosyal politika gibi alanlarda ölçümler yapılmaktadır.

Tüm bu gelişmeler beraber değerlendirildiğinde Türkiye’de mutluluk ve ilgili kavramlarına dair farkındalığın oluştuğu söylenebilir. Bu farkındalık öteye taşınarak kalkınma planlarında mutluluk veya ilgili kavramlara ilişkin başlıca ayrı bir temanın veya amacın belirlenmesi, toplumsal mutluluğun artırılması amacına uygun programların ve politikaların bu tema altında ele alınması önerilmektedir. Yaşam kalitesinin artırılmasına yönelik mevcut olumlu çalışmalar, uzun dönemde kent, mekân ve evre boyutlarının ötesine geçerek yaşam memnuniyeti alanlarındaki yaşam kalitesi girişimleri ile desteklenmelidir. Bu amaçla yaşam memnuniyetinin artırılmasına yönelik eylem planlarının ve programlarının hazırlanması çalışmaları genişletilmelidir.

Hali hazırda Türkiye’de yapılan mutluluk anketlerinin bir ölçüm olarak sınırlı kalmakta olduğu ve politika oluşturma sürecine bir girdi olarak dâhil edilmekten uzak kaldığı görülmektedir. Yine, kamu kaynaklarının tahsisinde yaşam memnuniyetine ilişkin herhangi bir kıstas bulunmamaktadır. Vatandaşların memnuniyetinin düşük olduğu ancak yaşam memnuniyetini artıracak hizmet alanlarının belirlenerek bütçe

ödeneklerinin tahsis edilmesinde, mutluluk ekonomisi bulgularından yararlanılması kamu mali yönetiminin verimlilik ve etkinlik amaçlarına katkı sunabilir. Dahası, Bhutan örneğindeki gibi stratejik hizmet alanlarındaki idari ve hukuki düzenlemelerde mutluluk ölçümleri, bir dayanak olarak kullanılabilir. Bu nedenle 2016 yılında hazırlanan “İllerde Yaşam Endeksi” çalışması yeniden hazırlanabilir veya geliştirebilir. İlerleyen dönemlerde politik gündeme ekonomik büyüme, işsizlik, enflasyon, dış ticaret gibi temel makroekonomik verilerin yanında; vatandaşların yaşam memnuniyetindeki değişimleri yansıtacak hesaplamaların dâhil edilmesi ve endekslerin belirlenmesi, siyasi zeminde bir fark yaratma fırsatı doğurabilir.

İKİNCİ BÖLÜM

DEVLET MÜDAHALECİLİĞİNİN

YAŞAM MEMNUNİYETİNE ETKİLERİ

Mutluluk ekonomisi alanında kamu politikası oluşturmaya yardımcı olmak üzere, mutluluğun iktisadi politikalarla ilişkisi ve bu politikaların etkisi üzerine çalışmalar yürütülmektedir. Tezin bir önceki çalışmasında mutluluk ve kamu politikası ilişkisi kalkınma politikaları üzerinden değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Tezin bundan sonraki çalışmalarında ise kamu harcamaları ve vergilere ilişkin göstergelerden yararlanılarak, maliye politikası araçlarının mutluluk üzerindeki etkisi ampirik yöntemlerle araştırılacaktır.

Tezin ikinci çalışmasının amacı, devlet müdahaleciliği ve yaşam memnuniyeti arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Araştırmada, Dünya Bankası tarafından yüksek gelir ve üst orta gelir grubu olarak sınıflandırılan 46 ülkenin 2005-2019 yılları için WHR'den elde edilen ulusal mutluluk puanları kullanılmıştır. Genel olarak devlet müdahaleciliğini ölçmede kamu harcamaları sıklıkla kullanılan bir göstergedir. Bu çalışmada kamu harcamalarının milli gelire oranı, devlet müdahaleciliğinin göstergesi olarak modellere dahil edilmiştir. Ayrıca, Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund-IMF)'nin fonksiyonel kamu harcamaları sınıflandırması dikkate alınarak kamu harcamaları 10 alt kategoriye ayrılmıştır. Bu sayede, devlet müdahaleciliğinin farklı fonksiyonları ile yaşam memnuniyeti arasındaki ilişki ortaya konulacaktır. İki aşamalı sistem genelleştirilmiş momentler metodu (GMM) kullanılarak yapılan regresyon analizleri ile devlet müdahaleciliği ve yaşam memnuniyeti ilişkisi, neoklasik iktisadın piyasa başarısızlığı teorisi ve kamu tercihi okulunun devlet başarısızlığı teorisi üzerinden değerlendirilecektir.

1. TARİHSEL SÜREÇTE DEVLET MÜDAHALECİLİĞİ

Devlet müdahaleciliğinin bir iktisadi akım içerisindeki kökenleri merkantalist düşünceye değin uzanmaktadır. 1500'li yıllardan Adam Smith'in *Milletlerin Zenginliği* adlı eseri yazdığı 1776 yılına kadar, ilgili döneme hakim olan merkantalizmin temeli ticari kapitalizme dayanmaktadır. Avrupa feodal düzeninin sona ermeye başlaması, coğrafi keşifler aracılığıyla yeni ticaret yollarının keşfedilmesi ve sömürgecilik hareketlerinin yaygınlaştığı bu dönem, ticaret ve yayılcılık özellikleri ile karşımıza çıkmaktadır. Merkantalistlere göre bir ulusun zenginliği, altın ve gümüş gibi değerleri madenlerin birikimine dayanmaktadır. Bu nedenle ticari faaliyetlerde, yerli olarak üretilen hammadde ve mamullerin gümrük duvarları ile korunmasını ve hammadde ihracatının kısıtlanmasını savunmaktadırlar. Merkantalizmi benimseyen ülkelerde güçlü askeri ve deniz kuvvetleri kurularak sömürgecilik faaliyetleri yaygınlaştırılmış, sömürülen ülkeler ucuz birer hammadde kaynağı olarak görülmüştür. Zenginlik hedeflerine ulaşmak için gerekli olan yollar ise güçlü bir devletin varlığına dayanmaktadır. Devlet, dış ticaretle uğraşan kesimlere tekel ayrıcalıkları sağlayarak rekabeti sınırlandırmalı; tarım, sanayi ve madencilik sektörlerine sübvansiyonlar vermeli; gümrük tarifeleri ile yurt içi üreticileri korumalıdır. Dahası merkantalizmde para, ölçme, ağırlık gibi birimlere ve yasalara ihtiyaç duyulması nedeniyle devlete regülasyonlar alanında da roller yüklenmektedir (Bocutoğlu, 2012: 17-23).

Merkantalizmin uygulamalarına tepki olarak 18. yüzyılın ikinci yarısında *Fizyokrasi* düşüncesi ortaya çıkmıştır. Merkantalistlerin aksine fizyokratlar zenginliğin tek kaynağını toprak olarak görmüşlerdir. Fizyokratlara göre yalnızca toprak milli hasılayı yaratmakta, sanayi ve ticaret faaliyetleri malların yerini ve biçimini değiştirmektedir. Toprak rantı üzerinden alınacak verginin, yalnızca arazi sahipleri üzerinden ve dolaysız bir vergi olarak alınması gerektiğini savunmuşlardır. Bunun dışında ekonomide doğal bir düzen olduğuna inanmışlar ve devlet müdahaleciliğini benimsememişlerdir. Devlet bütçesinin olabildiğince küçültülmesini ve devletin borçlanmaması gerektiğini belirtmişlerdir. Bu görüşleri itibarıyla fizyokratlar, liberal iktisat politikasının öncüsü olarak kabul edilmektedir (Giray, 2014: 22-23).

18. yüzyılın sonuna gelindiğinde ise İskoç aydınlanmasının en önemli isimlerinden Adam Smith, dünyaca ünlü eseriyle iktisat tarihinde bir dönüm noktasını başlatmıştır. Bu eserinde öngördüğü ekonomik sistem, metodolojik bireycilik anlayışını temel almaktadır. Smith'e göre kendi çıkarları peşinde koşan birey, beraberinde toplum çıkarının da maksimizasyonunu sağlayacaktır. Serbest piyasa hem bireylerin refahını maksimize ederek toplumun refahını sağlama işlevini görecek, hem de görünmez el mekanizmasıyla bünyesinde meydana gelen iktisadi dengesizlikleri ortadan kaldıracaktır. Smith'e göre devletin zor durumda olanların yaşam koşullarını iyileştirmek için yaptığı müdahaleler dahi gereksizdir. Kısa vadede olmasa bile uzun vadede piyasa bu sorunları kendiliğinden çözebilir. Serbest piyasada durumu iyi olanlara yapılacak yatırımlar ve harcamalar, kötü durumdakilere kendiliğinden iş ve daha iyi yaşam olanaklarını sağlayacaktır. Bu nedenle devletin bireylere doğrudan yardım yapma gibi bir zorunluluğu yoktur. Yine de, Smith devletin ekonomideki varlığı tümüyle reddetmemektedir. Smith'e göre devlet 1) ulusal savunma, 2) iç güvenlik ve adalet, 3) serbest piyasada üretilmeyecek mal ve hizmetler alanlarında varlığını korumalıdır (Gül, 2006: 28-29). Smith haricinde Jean-Baptiste Say, T. Robert Malthus, David Ricardo, J. Stuart Mill gibi isimlerin teorileri ve fikirleri ile klasik iktisadi düşünce uzun yıllar varlığını sürdürmüştür.

19. yüzyıl boyunca sanayileşme anlayışı ile örnek gösterilen İngiltere'de yaratılan başarılar, zaman geçtikçe serbest ticaret ve klasik iktisadi düşünceye bağlılığın bir kanıtı olarak görülmüştür. *Laissez-faire* ilkesi altında tüm Avrupa'da serbestleşme ve altın standardı sistemi hızla yayılmıştır. Söz konusu dönemde düşük gümrük vergileri, demiryolları ve haberleşme ağlarının yaygınlaşması ticaret maliyetlerini de düşürerek uluslararası ticareti ve işbirliklerini artırmıştır (Berend, 2011: 20-21).

1914 yılında I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile savaşa katılan ülkelerde, ekonomik ve sosyal hayata devlet müdahalesi artmıştır. Savaş sonrasında ülkelerin yeniden imarı çalışmaları ve borçların ödenmesi gerekliliği, savaş dönemi boyunca artan kamu harcamalarının daha sonrasında azaltılması yönünde engel oluşturmuştur (Aktan ve Özkıvrak, 2008: 88). Kaybeden tarafların savaş tazminatları ülkelerin mali dengelerini bozmuş, ekonomilerin toparlanması önünde bir engel oluşturmuştur.

1929 yılına gelindiğinde ise kapitalizm *Büyük Buhranı* deneyimlemiştir. Kriz ilk olarak Amerikan borsasında patlak vermiş, ardından bankalar iflas bayraklarını çekmiş, tüketim ve yatırım faaliyetlerinde keskin düşüşler yaşamıştır. Sonuç olarak ABD milli geliri 1/3 oranında küçülmüştür. Dahası, bu etkiler dalga dalga yayılarak diğer ülkelere de sıçramıştır (Aktan ve Şen, 2001: 6).

Büyük Buhran'ın yarattığı sorunların en önemlilerinden biri işsizlik dalgasıdır. İşsizlere sağlanacak ödemelerin tartışılması ve ekonomik durgunluğun giderilmesi politik alanda sıklıkla tartışılmıştır. John Maynard Keynes, bazı partilerin desteğiyle kamu harcamalarının artırılmasını savunurken; Ramsay McDonald gibi muhafazakâr isimler, ortodoks bir politika ekseninde denk bütçe ve düşük kamu harcamalarını savunmuştur. Tartışmalarda muhafazakârların görüşleri kabul görmüş ve kamu harcamalarının azaltılması yolu tercih edilmiştir. Sonuç ise giderek artan bir işsiz ordu ile karşı karşıya kalmak olmuştur (Aktan ve Özkıvrak, 2008: 88).

Nihayetinde laissez-faire teorisinden kopuş J. M. Keynes ile gerçekleşmiştir. Keynes 1924 yılındaki eleştirilerini sürdürmüş, 1933 yılında New York Times gazetesinde Amerikan devlet başkanı Roosevelt'e açık bir mektup yayınlamıştır. *"Borçlarla finanse edilen devlet harcamalarının ulusal satın alma gücünde doğurduğu artışın altını özellikle çizerim"* ifadesi ile daha sonra Keynesyen politikalar olarak adlandırılacak görüşünü özetlemiştir. 1936 yılında yayınladığı *İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi* ile yeni bir iktisadi dönemin kapılarını açmıştır (Berend, 2011: 97).

Keynes'e göre ekonomide arz ve talep denge halinde değildir. Ekonomideki problemlerin nedeni talep yetersizliğidir. Devlet eliyle talebin yaratılması, talebe yanıt olarak arzın artırılması yoluyla ekonomik büyüme sağlanabilir. Bu nedenle maliye politikaları araçları etkin bir biçimde kullanılmalıdır. Daha fazla kamu yatırımı ve ılımlı enflasyon ile daha fazla satın alma gücü ve istihdam, Keynes tarafından krizden çıkışın reçetesi olarak sunulmuştur (Aktan vd., 2012a: 2-4; Berend, 2011: 98).

1929 Büyük Buhranı'ndan sonra klasik iktisat perspektifinin görünmez elinin krizi aşmada yetersiz kalması sonucu, J.M. Keynes'in efektif talep yetersizliğinin giderilmesi için sunduğu reçeteler politik gündemin merkezine yerleşmiştir. Dahası 1940'lı yıllarda başlayan II. Dünya Savaşı devlet müdahaleciliği anlayışını daha da güçlendirmiştir (Berend, 2011: 98-99). Bu dönemde bireyleri asgari bir yaşam

standardına kavuşturmak, onları hastalık, iş kazası ve yaşlılık gibi risklere karşı korumak anlayışı ile sosyal politika uygulamaları ve refah devleti anlayışı güçlenmiştir (Gül, 2006: 151). Savaşın yıkıcı etkilerini ortadan kaldırmak için refah devleti anlayışının güçlendirilmesi ile kamu harcamalarının milli gelir içindeki payları rekor kırmıştır. Örneğin 1945 yılında kamu harcamalarının GSYİH'ya oranı ABD'de %45'i, İngiltere'de ise %70'i aşmıştır (Ortiz-Ospina ve Roser, 2016).

Hükümetlerce uygulamaya konulan Keynesyen reçeteler 1970'li yıllara kadar ekonomik faaliyetlerin yürütülmesinde benimsenmiştir. Bu süreç içerisinde Musgrave (1959), "*Kamu Maliyesi Teorisi*" adlı çalışmasında ekonomide devlet müdahalesinin kapsamını ekonomik büyüme ve kalkınma, gelirin yeniden dağıtımı ve kaynak dağılımında etkinlik hedefleri olarak genişletmiştir.

Keynesyen iktisadın sunduğu çözümler karşısında bir kriz ile karşı karşıya kalmış olan klasik iktisat ise kökenleri Keynes öncesi döneme dayanan *Neoklasik Sentez* sayesinde tekrar itibar kazanmıştır. Neoklasik iktisat (veya sentez), Keynes'in ana akım klasik iktisat görüşleri dışında kalan fikirlerini, ana akım içerisine dâhil etme çabalarıyla meydana çıkan bir yaklaşımdır (Bocutoğlu, 2012: 269). Neoklasik devlet müdahalesinin referans noktası, refah iktisadının iki temel teoremi üzerine kuruludur. Birinci teoreme göre; tam rekabet, ekonomideki aktörlerin tam bilgiye sahip olması, kamusal mallar ve dışsallıkların olmaması gibi şartlar altında piyasa dengesi pareto etkindir. İkinci teoreme göre ise piyasanın pareto etkin olmadığı durumlarda devlet vergiler ve transferlerle etkinliği sağlayabilir. Bu noktadan hareketle neoklasikler, devletin ekonomiye müdahalesini piyasa başarısızlıklarına dayandırarak haklı görmektedirler (Karnik, 1996:6). Piyasa başarısızlıklarını ise 1) aksak rekabet piyasaları, 2) kamusal mallar, 3) dışsallıklar, 4) asimetrik bilgi olarak sıralamaktadırlar. İlk olarak; monopol, monopson, oligopol gibi tam rekabet piyasasından uzaklaşılan durumlarda ortaya çıkan refah kayıplarının fiyat/miktar kontrolleri, yasal düzenlemeler gibi devletin regülasyonları ile önlenebileceğini öne sürmüşlerdir. Bölünemezlik ve dışlanamazlık özellikleri nedeniyle fiyatlandırılmayan tam kamusal mallar ise özel sektörün sunumuna bırakılamamaktadır. Ayrıca sosyal faydası, özel faydasını aşan yarı kamusal mallar ise piyasaya bırakıldığında üretimleri optimal düzeyin altında kalmaktadır. Bu sebeple devletin bahsedilen malların sunumuna katılımı gerekli görülmektedir. Pozitif dışsallıklar haricinde, negatif

dışsallıklar da devlet müdahalesi alanına girmektedir. Kirlilik örneği üzerinden, müdahaleciliğin olmadığı durumlarda negatif dışsallık yaratan malların aşırı sunumu gerçekleşmektedir. Sosyal maliyeti özel maliyetini aşan bu mallar ise başta vergilendirme olmak üzere mülkiyet haklarının düzenlenmesi, kotalar, toplumsal farkındalık gibi yöntemlerle azaltılabilecektir. Son olarak, bir tarafın diğer tarafa kıyasla daha az/fazla bilgi sahibi olması durumu olarak özetlenebilecek asimetrik bilginin varlığında, ters seçim ve ahlaki tehlike gibi durumlar piyasaların etkinliğini bozmaktadır. Bu nedenle devletin kalite kontrolü, yetkilendirme, cezalandırma gibi yöntemlerle aksakları ortadan kaldıracı olduğu ifade edilmiştir (NSW Government, 2017: 15-18).

1970’li yıllarda artık devletler I. Dünya Savaşı döneminden farklı bir şekilde tanımlanmakta ve devlete dair yüklenen misyon refah devleti kavramı ile açıklanmaktadır. Refah devleti ile kapitalist sistemlerin bir arada yürütülmesi esasen uzun yıllar boyunca olumlu sonuçlar vermiştir. OECD ülkelerinde 1950 ve 1960’larda ortalama büyüme %5, işsizlik %3, enflasyon ise 1960’lara dek %4’ün altında seyretmiştir. Ancak 1973 yılında yaşanan petrol krizi ile büyüme oranları yarıya inmiş, enflasyon çarpıcı biçimde yükselmiş, işsizlik yaygın hale gelmiştir. Bu sorunlar, bütçe açıklarını ve devlet borçlarını da katlayarak içinden çıkılmasının zorlaştığı yeni iktisadi problemleri yaratmıştır (Aktan ve Özkıvrak, 2008: 96-97).

Hem neoklasik iktisadın ekonomik problemlere sunduğu çözümlerin yetersiz kalması, hem de Keynesyen uygulamaların doğurduğu problemlere karşı 1960’lı yıllarında başında J. M. Buchanan öncülüğünde *Kamu Tercihi Teorisi*’nin temelleri atılmıştır (Hepaksaz, 2007: 90). Kamu tercihi teorisinde, piyasa başarısızlığı tezine alternatif olarak geliştirilen *devlet başarısızlığı teorisi* (*government failure theory/ public sector failure*) ile devletin etkinsiz ve refahı sağlamaktan uzak olduğu savunulmuştur. Kamu tercihi teorisine göre, ekonomide ve toplumda tüm kararlar bireysel tercihlere göre belirlenmektedir. Rasyonel tercihlere sahip bireyler, toplumsal çıkar veya toplumsal yarar yerine özel refah maksimizasyonu peşindedir. Bu bağlamda politik karar alma sürecinde seçmenler, politikacılar, bürokratlar ve rant gruplarının tümü kendi çıkarları peşinden koşmaktadırlar. Örneğin, politikacılar yeniden seçilebilmek amacıyla enflasyonla mücadelede gerektiği halde vergi oranlarındaki artışları gerçekleştirmeyebilirler. Yine baskı ve çıkar grupları devlet

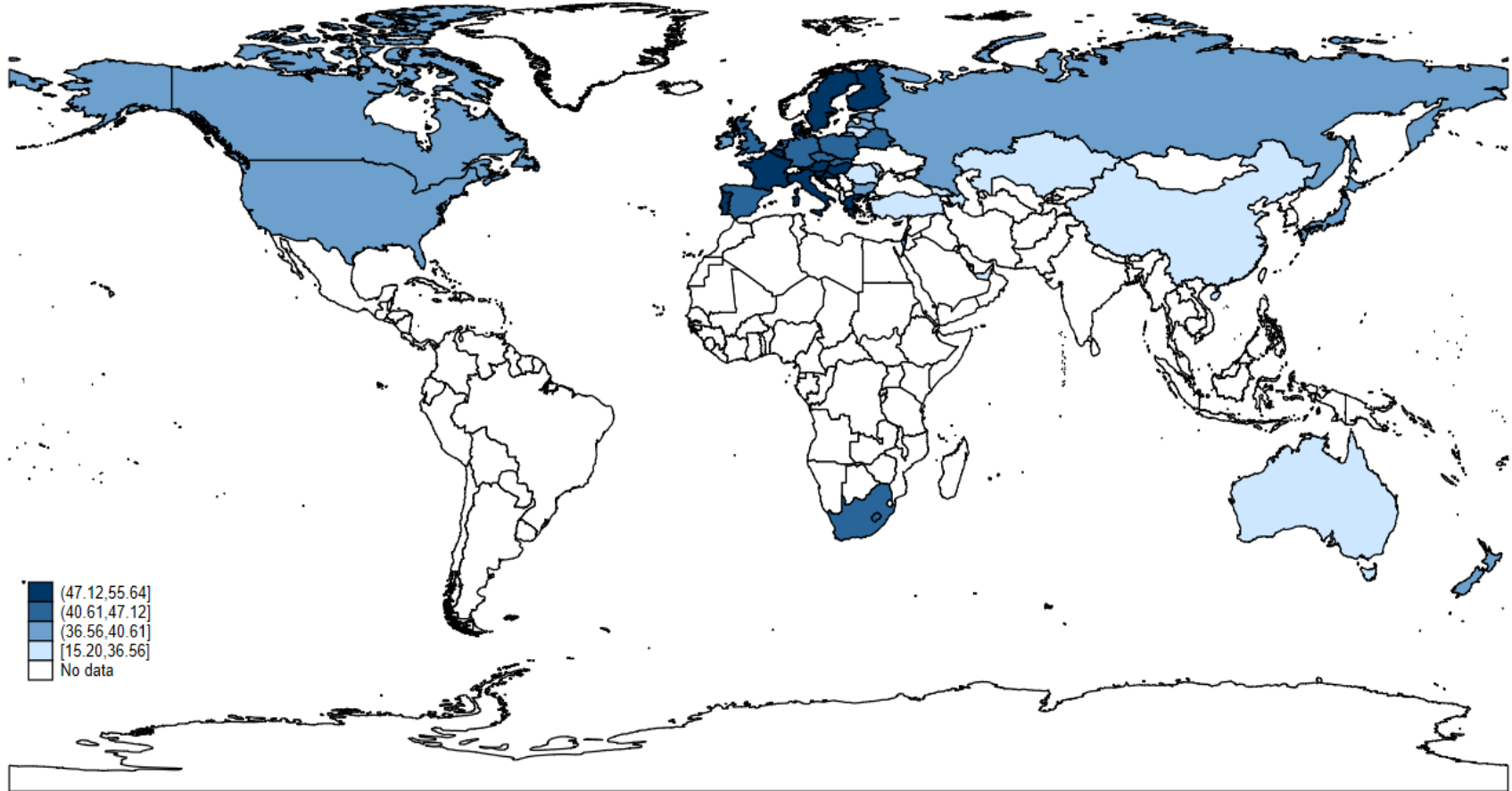
yönetiminde rüşvet, partizanlık ve adam kayırmacılık gibi politik yozlaşmalar içine girebilirler. Bu tür sonuçlar devletin büyümesi ile yaygınlaşmakta ve iktisadi etkinsizliği doğurmaktadır (Aktan, 2008: 89-93; Ersoy, 2009: 61-64).

Yine, kamu tercihi teorisyenlerine göre mevcut ekonomik koşullardan yalnızca politikacılar değil, Keynesyen iktisadın telafi edici bütçe politikası da sorumludur. Keynesyen müdahaleci anlayış bütçe açıklarının finansmanında vergileme yerine emisyon ve borç kullanımına yönelmiş, artan borç yükü ve enflasyon mevcut bütçe açıklarını katlayarak ekonomik krizin derinleşmesine yol açmıştır (Aktan, 2008:92-93). Kamu sektörünün neden başarısız olduğunu kapsamlı nedenlere¹² dayandırarak açıklayan kamu tercihi teorisyenleri, kamu sektörünün sınırlandırılması gerektiğini savunmaktadırlar. Teorisyenler, kamu sektörü büyüklüğünün ortaya çıkardığı politik ve ekonomik yozlaşmanın önüne geçilmesi için anayasal-kurumsal bir çerçeve oluşturulmasını önermişlerdir (Aktan, 2008: 89-97).

Tarihsel süreç içerisinde “*Devletin büyüklüğü ne olmalıdır? Devletin görevleri nelerdir? Devlet müdahaleciliğinin sınırları ne olmalıdır?*” gibi sorulara yanıt bulma çabaları devam etmektedir. Bu süreç içerisinde 1980’li yıllarda düzenleyici-denetleyici devlet anlayışı, 1990’lı yıllarda sosyalist ekonomilerin yıkılışı ve geçiş ekonomilerinin dönüşümü, 2008 yılı Küresel Finans Krizi, 2009 yılı Avrupa Borç Krizi ve 2020 yılı Covid-19 salgınında sosyal devlet anlayışının gündemde tekrar yer alması gibi kritik dönemlerde, devlet müdahaleciliğine yönelik farklı bakış açıları sergilenmektedir. Analizde yer alan ülkelerde devletin büyüklüğüne ilişkin mevcut durumun gösterilmesi amacıyla Harita 2 üzerinde kamu harcamaları verileri sunulmuştur.

¹² Kamu tercihi okuluna göre devletin başarısızlığının nedenleri şunlardır: Rasyonel seçmenlerin bilgisizliği, rasyonel seçmenlerin ilgisizliği, rant kollama, oy ticareti, politik miyopluk, oybirliği ilkesinin gerçekleştirilememesi, kamusal hizmetlerin bir bütün halinde arzu edilmesi, ortanca seçmen teorisi.

Harita 2: Kamu Harcamaları/Milli Gelir Oranı (2005-2019 Yılları Ortalaması)

Kaynak: IMF verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Harita 2, veri setinde yer alan ülkelerin kamu harcamaları/GSYİH oranlarının, hesaplamalarda kullanılan yıllar itibariyle ortalaması alınarak hazırlanmıştır. Dört kademeli renklendirmede en açık renkten en koyu renge doğru gidildikçe ülkelerin kamu kesimi büyüklüğü görece artmaktadır. Buna göre ortalama en yüksek kamu harcaması oranın kaydedildiği birinci grupta yer alan ülkeler (%47.12-55.64 aralığı); Fransa, Danimarka, Belçika, Finlandiya, Yunanistan, Avusturya, İsveç, İtalya, Macaristan, Slovenya, Hırvatistan, Slovenya, Hırvatistan ve Portekiz'dir. İkinci grup ülkeler (%40.61-47.12 aralığı) Almanya, Hollanda, Güney Afrika, Birleşik Krallık, Polonya, Belarus, İspanya, Lüksemburg, Çekya, Slovakya ve Kıbrıs iken; üçüncü grup ülkeler (%36.56-40.61 aralığı) İsrail, Malta, ABD, Letonya, Estonya Japonya, Yeni Zelanda, Rusya, İrlanda, Bulgaristan, Kanada ve Litvanya'dır. Son olarak ise ilgili dönemde ortalama en düşük kamu harcaması oranının kaydedildiği dördüncü grup ülkelerde (%15.20-36.56 aralığı) Romanya, Avustralya, Moldova, Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan, Arnavutluk, Çin, Birleşik Arap Emirlikleri, Kazakistan ve Singapur yer almaktadır. Sonuçlar itibariyle veri seti için devlet müdahalesinin en güçlü olduğu ülkelerin Avrupa kıtasında yoğunlaştığı söylenebilir.

Özet olarak, II. Dünya Savaşı sonrası dönemden itibaren devletin ekonomiye müdahalesi konusunda temelde iki teori bulunduğu görülmektedir. Bunlardan ilki neoklasik iktisatçılar tarafından geliştirilen piyasa başarısızlığı teorisi, diğeri ise kamu tercihi teorisyenleri tarafından geliştirilen devlet başarısızlığı teorisidir (Björnksov vd., 2007; Perovic ve Golem, 2010; Flavin vd., 2011). Neoklasik görüşe göre; kamusal mallar, dışsallıklar, asimetrik bilgi ve aksak piyasalar gibi faktörler nedeniyle piyasa, optimumdan uzaklaşmakta ve istenilen çıktı düzeyine ulaşamamaktadır. Ortaya çıkan sosyal refah kaybının telafisi, hükümetin ekonomiye müdahalesini gerektirmektedir (Pigou, 1928; Samuelson, 1954; Musgrave, 1959). Piyasa başarısızlığı teorisine karşı geliştirilen devlet başarısızlığı teorisinde ise ekonomik karar alma sürecinde yer alan aktörlerin maksimanist davranışları, kamu harcamalarının büyümesine neden olarak ekonomik ve siyasi yozlaşmaya yol açmaktadır (Tullock, 1959; Niskanen, 1971; Brennan ve Buchanan, 1980).

Devlet müdahaleciliğinin büyüme ve refah üzerindeki etkilerinin belirlenmesinde ise hazırlanan devlet bütçesi belirleyici olmakta ve devlet bütçesinin

siyasi işlevi devreye girmektedir. Seçmenler, bütçe haklarını siyasi otoriteye devrederek, kamu mal ve hizmetleri sunumunda sınırlı mali kaynakların seçmenin tercihleri doğrultusunda dağıtılmasını sağlamaktadırlar (Acar ve İpek, 2009: 85). Dolayısıyla sosyal refahı en üst düzeye çıkarmak için sınırlı kaynaklar toplumun tercihlerini yansıtacak şekilde dağıtılmalıdır. Frey ve Stutzer (2000), kamu politikalarında mutluluk ölçütlerinin kullanılmasının kamu tercihi üzerinde önemli etkileri olabileceğini belirtmişlerdir. Mutluluk ölçümleri ile ortaya çıkacak yeni bulgularla etkin kamu politikalarının oluşturulmasının mümkün olacağı vurgulanmıştır. Mutluluğun belirleyicilerinin tespiti, karar vericilere/bürokratlara politika oluşturma sürecindeki kararlarını kolaylaştırma ve uygulamadaki eksiklikleri giderme fırsatı sunmaktadır.

Kamusal kaynakların toplumun tercihlerini ve mutluluğunu maksimize edecek şekilde dağıtılmasına katkı sağlamak amacıyla, bu çalışmada yaşam memnuniyeti ve maliye politikaları arasındaki ilişki devlet müdahalesinin olası etkileri bağlamında değerlendirilmektedir. Çalışmanın geri kalan bölümü belirtilen şekilde tasarlanmıştır: Öncelikle literatürdeki çalışmalardan yararlanılarak teorik bir yol haritası oluşturulmuştur. Bu sayede çalışmanın araştırma sorusu ve ortaya konulacak katkılar belirlenmiştir. Devamında, yaşam memnuniyetinin ekonomik belirleyicileri olan değişkenler tespit edilerek bunların olası etkilerine ve kullanılan veri setlerinin istatistiksel özetlerine yer verilmiştir. Değişkenler yardımıyla oluşturulan modeller, iki aşamalı sistem GMM tahmincisi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Son olarak, regresyon tahminleri özetlenerek bulgular sonucunda devlet müdahalesinin gerekliliğine ilişkin bir dizi çıkarım sunulmuştur.¹³

2. LİTERATÜR TARAMASI

Devlet müdahalesi ve yaşam memnuniyeti alanında yapılan çalışmalarda, devlet müdahalesi genellikle toplam kamu harcaması veya tüketimi ile GSYİH'nin yüzdesi olarak tahmin edilmektedir. Bahsedilen iki değişken arasındaki ilişki, çalışmaların

¹³ Bu tezin 2. ve 3. çalışmalarında mutluluk, yaşam memnuniyeti, öznel iyi oluş kavramları birbirlerinin yerine kullanılmıştır. İlk bölümde belirtildiği üzere mutluluğun duygusal ve daha anlık, yaşam memnuniyetinin ise bilişsel ve hayata dair genel değerlendirmeleri içerdiği göz önüne alınarak şemsiye bir kavram olarak yaşam memnuniyeti kavramı tercih edilmiştir.

sonuçları açısından birbirinden farklı bulunabilmektedir. Örneğin, Ovaska ve Takashima (2006)'ya göre kamu büyüklüğü yaşam memnuniyetini olumsuz yönde etkilemektedir. Bjørnskov vd. (2007), 74 ülkenin yatay kesit verisinden yararlanarak yaşam memnuniyetinin daha yüksek kamu harcaması ile azaldığını belirtmişlerdir. Japonya özelindeki analizinde Yamamura (2011), geniş devlet büyüklüğünün ekonomik büyüme ile birlikte değerlendirildiğinde yaşam memnuniyetini düşürdüğünü ifade etmiştir.

Kamu kesimi büyüklüğü ile yaşam memnuniyeti arasında pozitif bir ilişki bulan çalışmalar da mevcuttur. Perovic ve Golem (2010), kamu harcamalarının 13 geçiş ülkesinde bireylerin mutluluğu üzerindeki pozitif ve anlamlı etkisini ortaya çıkarmıştır. WVS'nin 2005-2009 yıllarına ait dalgasını kullanan Flavin vd. (2011), ileri sanayileşmiş demokrasilerde, piyasa ekonomisine devletin müdahale düzeyi arttıkça vatandaşların hayatlarından daha fazla memnun olduklarını belirtmişlerdir. Ayrıca Flavin vd. (2014), OECD ülkelerinde hükümetin ekonomiye müdahale derecesi arttıkça bireylerin daha yüksek bir yaşam memnuniyetine sahip olduğunu göstermişlerdir.

Öte yandan Ram (2009), yüksek kamu harcamalarının toplumun mutluluğunu azalttığına dair kesin bir kanıta ulaşamamıştır. Hessami (2010), kamu kesimi büyüklüğünün yaşam memnuniyeti üzerindeki etkisinin tersine çevrilmiş bir U şekli izlediğini ve kamu sektörü büyüklüğünün yaşam memnuniyeti üzerindeki etkisinin, adem-i merkeziyetçiliğin boyutuyla pozitif ve yolsuzluk düzeyiyle negatif ilişkili olduğunu öne sürmüştür.

Flavin (2019), diğer çalışmalardan farklı olarak kamu harcamalarını bir bütün olarak almak yerine; kütüphaneler, park ve rekreasyon alanları, doğal kaynaklar, otoyol hizmetleri, polis koruması olarak değerlendirdiği kamusal malların sunumu ile yaşam memnuniyeti arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 1976 ve 2006 yılları arasında Amerika eyaletleri için yaptığı analizde Flavin, kamusal malların sunumu için daha fazla harcama yapıldığında bireylerin yaşam memnuniyetinin arttığını ifade etmiştir.

Grimes vd. (2016), kamu harcamalarının fonksiyonlarından yararlanılarak analizdeki harcamaları, üretken ve üretken olmayanlar olarak sınıflandırılmışlardır¹⁴. Üretken olmayan harcamalar azaltılırken, bu azalışın yerine üretken harcamalarda bir artış meydana getirilirse öznel iyi oluşun da artacağını belirtmişlerdir. Rizkallah (2021), Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA) ülkelerine dair panel veri analizinde üretken veya üretken olmayan kamu harcamalarının mutlulukla ilişkili olmadığını ortaya koymuştur.

Devlet müdahalesinin bir başka boyutu, gelirin yeniden dağılımı ve sosyal refah uygulamaları üzerinedir. Sosyal harcamalar, devletin toplumsal hedeflere ulaşmada uyguladığı politikaların bir göstergesi olarak kabul edilmekte ve yapılan analizlerde farklı sonuçları olan bir literatür karşımıza çıkmaktadır. Refah devleti uygulamalarını sosyal harcamaların GSYİH'ye oranı olarak ele alan Flavin vd. (2011), Radcliff (2013), Flavin vd. (2014), O'Connor (2017) harcama oranları ile yaşam memnuniyeti arasında pozitif bir ilişki olduğunu öne sürerken; Veenhoven (2000b), Nordheim ve Martinussen (2020)'ye göre bu değişkenler arasında herhangi bir ilişki yoktur. Ancak Norheim ve Martinussen (2020), sosyal harcamaların alt bileşenlerini incelediklerinde, her bir harcama türünün etkilerinin farklı olduğu sonucuna varmışlardır¹⁵. Sosyal koruma harcamalarının içerisinde yer alan işsizlik ödeneği ile yaşam memnuniyeti arasında Quweneel (2002)'de olumsuz, Di Tella vd. (2003)'te olumlu bir ilişki görülmektedir. Jakubow (2016) ise işgücü piyasası politikasına yönelik kamu harcamalarının işsizlerin yaşam memnuniyeti üzerinde anlamlı bir etkisi olmamasına karşın, aktif işgücü piyasası önlemlerinin işsizler arasında yaşam memnuniyetini artırmada pasif önlemlerden daha etkili olduğunu belirtmiştir.

Kamu harcamalarının farklı işlevlerine odaklanan diğer çalışmalar incelendiğinde; Kotakorpi ve Laamanen (2010), bireylerin sağlık durumlarını da kontrol ederek sağlık harcamaları ile yaşam doyumu arasında pozitif bir ilişkinin varlığını ortaya çıkarmıştır. Bahsedilen çalışmanın aksine Hessami (2010), kötü sağlık durumunun daha fazla sağlık harcaması gerektirdiğini öne sürerek sağlık

¹⁴ Yazarların sınıflandırmasına göre; genel kamu hizmetleri, savunma, eğitim, sağlık, konut, ulaşım ve iletişim üretken harcamalar iken sosyal güvenlik ve refah, eğlence, ekonomik hizmetler üretken olmayan harcamalardır.

¹⁵ Yazarlar çalışmalarında, sağlık hizmeti sunumu ve yoksulluğun azaltılması ile ilgili harcamaların olumlu bir etkisi olduğunu; işsizlik harcamaları ve aktif işgücü piyasası programlarının yaşam memnuniyetini azalttığını bulmuşlardır.

harcamalarının yaşam doyumu ile negatif ilişkili olabileceğini iddia etmektedir. Dahası, eğitim harcamalarının azalan fayda nedeniyle yaşam doyumu üzerinde ters U şekli sergilediğini öne sürmektedir. Önemli (2021)'de ise kamu eğitim harcamalarının mutluluk ile pozitif ve anlamlı bir ilişkisi vardır. Chen vd. (2021), Çin'de 2010'lu yılların başında devlet tarafından yönlendirilen konut satın alınabilirlik politikası ile yaşam memnuniyeti arasında pozitif bir ilişki bulmuş, ancak 2010'lu yılların ortalarından sonra bu ilişkinin negatife döndüğünü ve anlamsızlaştığını belirtmiştir. Kwon (2021), savunma harcamalarının öznel iyi oluş üzerindeki etkisinin hem gelişmiş, hem de gelişmekte olan ülkelerde olumsuz olduğunu ifade etmiştir.

Literatür incelemesi sonucunda bahsedilen çalışmaların özeti Tablo 2'de sunulmuştur. Görüldüğü üzere söz konusu çalışmalar kamu harcamalarının bir veya birkaç fonksiyonu için yapılmıştır. Ancak bulgular, karar vericiler için politika oluşturma sürecinde bütçe kaynaklarının tahsisi hakkında sınırlı bilgi sağlamaktadır. Bjørnskov vd. (2007) yaptıkları çalışmada kamu harcamalarının yaşam memnuniyeti ile ilgili olmamasına rağmen, faaliyet türlerinin yaşam memnuniyeti üzerinde yararlı veya zararlı etkilerinin neler olduğunun araştırılması gerektiğini ifade etmişlerdir.

Örneğin, benzer kamu harcama oranlarına sahip iki ülke olduğu varsayılın. Bir ülkedeki kaynakların büyük bir kısmı borç ve faiz ödemelerine, bürokratik maliyetlere harcanırken; diğer ülkede, eğitim ve sağlık harcamalarının kamu bütçesinde daha büyük bir ağırlığı olsun. Bu gibi durumlarda, kamu harcamalarının sosyal refah ve yaşam memnuniyeti üzerindeki etkisinin farklı olacağı açıktır. Dolayısıyla harcamaların toplam büyüklüğünden ziyade, kamu harcamalarının yönlendirildiği alanların belirlenmesi daha önemli olmaktadır. Literatürdeki bu boşluğu doldurmayı amaçlayan çalışmamızda, kamu harcamaları fonksiyonlarına göre alt kategorilere ayrılmış ve bunların her birinin yaşam memnuniyeti üzerindeki etkisi araştırılarak mutluluk ekonomisi literatürüne katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Tablo 2: Literatür Özeti

Yazar	Dönem	Ülke/Bölge	Yöntem	Bağımsız Değişken	Sonuç
Bjørnskov vd. (2007)	1997-2001	74 Ülke	OLS	Kamu Harcamaları	Negatif
Chen vd. (2021)	2011-2013-2015-2017	Çin	OLS	Konut Satın Alınabilirlik İndeksi	Ters U
Di Tella vd. (2003)	1975-1992	Amerika ve 12 Avrupa Ülkesi	Sıralı Probit	İşsizlik Ödeneği Harcamaları	Pozitif
Flavin (2019)	1976-2006	Amerika	Probit	Kamusal Mallara Yönelik Harcamalar	Pozitif
Flavin vd. (2011)	2005-2009	15 Sanayi Ülkesi	OLS	Sosyal Harcamalar	Pozitif
Flavin vd. (2014)	1981-2007	OECD	OLS	Sosyal Harcamalar	Pozitif
Flavin vd. (2014)	1981-2007	OECD	OLS	Kamu Harcamaları	Pozitif
Flavin vd. (2011)	2005-2009	15 Sanayi Ülkesi	OLS	Kamu Harcamaları	Pozitif
Grimes vd. (2016)	1981-2012	35 Ülke	OLS	Üretken Kamu Harcamaları	Pozitif
Hessami (2010)	1990-2000	12 Avrupa Birliği Üyesi	Sıralı Probit	Kamu Harcamaları	Ters U
Hessami (2010)	1990-2000	12 Avrupa Birliği Üyesi	Sıralı Probit	Sağlık Harcamaları	Negatif
Hessami (2010)	1990-2000	12 Avrupa Birliği Üyesi	Sıralı Probit	Eğitim Harcamaları	Ters U
Jakubow (2016)	2002-2007	15 Avrupa Ülkesi	Sabit Etkiler, Rassal Etkiler	İşgücü Piyasası Harcamaları	İlişki yok
Kotakorpi ve Laamanen (2010)	2000	Finlandiya	Sıralı Probit	Sağlık Harcamaları	Pozitif
Kwon (2021)	1995-2014	91 Ülke	Sıralı Probit	Savunma Harcamaları	Negatif
Nordheim ve Martinussen (2020)	1980-2017	OECD	Sabit Etkiler	Sosyal Harcamalar	İlişki yok
O'Connor (2017)	2005-2012	104 ülke	OLS	Sosyal Harcamalar	Pozitif
Ovaska ve Takashima (2006)	1990lar	68 ülke	OLS	Kamu Harcamaları	Negatif
Önemli (2021)	1981-2014	-	OLS	Eğitim Harcamaları	Pozitif

Tablo 2 (Devamı): Literatür Özeti

Perovic ve Golem (2010)	1995-2009	13 Geçiş Ülkesi	Sıralı Logit	Kamu Harcamaları	Pozitif
Quweneel (2002)	1990	42 Ülke	Yatay Kesit Analizi	İşsizlik Ödeneği Harcamaları	Negatif
Radcliff (2013)	1981-2007	OECD	OLS	Sosyal Harcamalar	Pozitif
Ram (2009)	-	-	OLS	Kamu Harcamaları	İlişki yok
Rizkallah (2021)	2012-2016	Orta Doğu ve Kuzey afrika 18 ülkesi	Panel GMM	Kamu Harcamaları	İlişki yok
Veenhoven (2000b)	1980-1990	41 Ülke	Yatay Kesit Analizi	Sosyal Harcamalar	İlişki yok
Yamamura (2011)	1979-1996	Japonya	OLS, GMM 2SLS	Kamu Harcamaları	Negatif

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

3. VERİ SETİ VE DEĞİŞKENLER

Bu bölümde çalışmanın amacına uygun olarak tasarlanan regresyon modellerinde yer alan bağımlı ve bağımsız değişkenler, literatür taramasından yararlanılarak açıklanmıştır. Değişkenlerin seçimine yönelik motivasyon ve elde edilen veri kaynaklarına ilişkin açıklamalar Tablo 3 ve Tablo 4'te gösterilmiştir:

Tablo 3: Değişkenler ve Veri Kaynağı

Değişken	Açıklama	Veri Kaynağı
YasMem	Ulusal Yaşam Memnuniyeti Puanı	World Happiness Report (WHR)
RegKal	Regülasyon Kalitesi	Worldwide Governance Indicators (WGI)
LnMG	Kişi Başına Düşen GSYİH (cari US\$)	World Development Indicators (WDI)
LnNufusBin	1000 Kişi Başına Nüfusun Logaritması	World Development Indicators (WDI)
LnSermaye	Kişi Başına Düşen Gayrisafi Sermaye Birikiminin Logaritması (Cari US\$)	World Development Indicators (WDI)
İstihdam	İstihdam Oranı	International Labour Organization (ILO)
KamuHar	Toplam Kamu Harcaması (GSYİH'e Oranı)	International Monetary Fund (IMF)

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 4: Fonksiyonlarına Göre Kamu Harcamaları

Değişken	Açıklama	Veri Kaynağı
GenKamu	Genel Kamu Hizmetleri Harcamalarının GSYİH'e Oranı	International Monetary Fund (IMF)
Savunma	Savunma Harcamalarının GSYİH'e Oranı	International Monetary Fund (IMF)
Guvenlik	Kamu Düzeni ve Güvenlik Harcamalarının GSYİH'e Oranı	International Monetary Fund (IMF)
EkoIsl	Ekonomik İşler Harcamalarının GSYİH'e Oranı	International Monetary Fund (IMF)
CevKor	Çevre Koruma Harcamalarının GSYİH'e Oranı	International Monetary Fund (IMF)
Iskan	İskan ve Toplum Refahı Harcamalarının GSYİH'e Oranı	International Monetary Fund (IMF)
Saglik	Sağlık Harcamalarının GSYİH'e Oranı	International Monetary Fund (IMF)
DiKulDin	Dinlenme, Kültür ve Din Hizmetleri Harcamalarının GSYİH'e Oranı	International Monetary Fund (IMF)
Egitim	Eğitim Harcamalarının GSYİH'e Oranı	International Monetary Fund (IMF)
SosKor	Sosyal Koruma Harcamalarının GSYİH'e Oranı	International Monetary Fund (IMF)

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Bağımlı değişkene ait değerler WHR'den alınmıştır. WHR, her yıl ülkelerin ulusal mutluluk puanlarını yayınlamaktadır. Bu hesaplamalar, katılımcıların yaşam doyumlarını 0-10 (0: mümkün olan en kötü, 10: mümkün olan en iyi) arasında değişen bir merdiven üzerinden puanlamalarına dayanmaktadır. Bağımsız değişkenler için ILO, IMF, WDI, WGI veri tabanları kullanılmıştır. Devlet müdahaleciliğinin bir göstergesi olarak kullanılan kamu harcaması oranı, IMF'nin "*Devlet Fonksiyonlarının Sınıflandırılması (Classification of the Functions of Government- COFOG)*"na göre on göstergeye ayrılmıştır. Tüm göstergelerdeki harcama oranlarının toplamı nihai olarak toplam kamu harcamasının GSYİH'ye oranını vermektedir. COFOG ile ilgili ayrıntılı bilgi Ek 1'de sunulmaktadır. Tablo 5, her bir değişken için betimleyici özet istatistikleri içerir:

Tablo 5: Betimleyici İstatistikler

Değişken	Gözlem	Ort.	Std. Sap.	Min	Max
YasMem	601	6.18	0.95	3.66	8.02
RegKal	690	0.97	0.73	-1.62	2.26
LnMG	690	10.27	0.59	8.50	11.69
LnNufusBin	690	9.38	1.61	6.00	14.16
LnSermaye	690	8.48	0.87	5.76	10.70
Istihdam	690	55.21	7.83	37.05	81.8
KamuHar	658	40.88	8.88	12.97	65.23
<i>GenKamu</i>	658	5.83	2.62	0.88	24.92
<i>Savunma</i>	657	1.54	1.15	0.23	8.58
<i>Guvenlik</i>	658	1.86	0.59	0.74	5.15
<i>EkoIsl</i>	655	4.99	2.28	0.76	25.08
<i>CevKor</i>	656	0.63	0.38	0	1.88
<i>Iskan</i>	654	0.95	0.68	0.01	3.90
<i>Saglik</i>	658	5.53	2.01	0.64	9.33
<i>DiKulDin</i>	658	1.07	0.47	0.01	3.35
<i>Egitim</i>	658	4.90	1.30	0.87	9.38
<i>SosKor</i>	658	13.62	5.32	0.29	25.48

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Çalışmamızın kısıtı, eksik değerler nedeniyle 2005-2019 yılları arasında 46 ülkeden elde edilen verilerin analizde kullanılmasıdır. WHR’de 150’ye yakın ülke için mutluluk puanları olmasına rağmen diğer makroekonomik, demografik ve COFOG verilerinin erişilebilirliği açısından, veri setinde yüksek gelir ve üst orta gelir grubundaki ülkeler incelemeye alınmıştır. Ayrıca çalışmanın bir diğer kısıtı, veri setindeki son değerlerin 2019 yılına ait olmasıdır. 2020 yılında bir sağlık krizi olarak başlayan Covid-19 salgını, zamanla arz ve talebi etkileyerek etkisi hala hissedilen bir ekonomik krize de dönüşmüştür. Salgının ve ekonomik kayıpların etkisi ile dünya çapında mutluluk düzeylerinde kayda değer düşüşler yaşanmıştır. Bu dönemde hükümetler ise hem para politikası, hem de maliye politikası aracılığıyla ekonomik krizin üstesinden gelmeye çalışmıştır. Örneğin Türkiye’de, devlet bütçesi içerisinde salgın ile bağlantılı olarak sağlık ve sosyal harcamalar gibi kamu harcamaları artmış; kamu gelirleri ise vazgeçilen vergiler neticesinde görece azalmıştır. Bu nedenle, yaşam memnuniyetine ve devlet bütçesine ilişkin verilerin doğru olarak yorumlanabilmesi amacıyla tezin bu çalışması ve üçüncü çalışmasında veri setindeki değerler, en son 2019 yılı olarak ele alınmıştır. İkinci çalışmada kapsamında regresyon analizine tabi

lkeler Ek 2'de rapor edilmiştir. Modellerde kamu harcamaları haricinde yer alan bağımsız değişkenlerin yaşam memnuniyeti ile ilişkisine dair olası etkiler ve özetler şu şekildedir:

Regülasyon Kalitesi: Devletin ekonomi üzerindeki etkisini ölçmek için tek bir nicel yöntem yoktur. Nitekim devletin kurumlar ve bireyler üzerindeki düzenleyici rolü de ekonomi alanında çeşitli etkiler yaratmaktadır (Di Matteo, 2013). Düzenlemenin bireyler ve firmalar üzerinde doğrudan etkileri olabilirken, düzenlenmiş endüstrilerin düzenlemeye tabi olmayan endüstrilerle etkileşiminden kaynaklanan karmaşık etkileri de olabilir. Bir sektördeki düzenleme yükü diğer sektörlere kıyasla ağırsa, kaynaklar daha az düzenlemeye tabi sektörlere g ederek üretkenlik ve çıktıda değişikliklere neden olabilir (Bartel ve Thomas, 1985; Berggren, 2013).

Regülasyon kalitesi, WGI'dan elde edilen altı yönetişim göstergesinden biridir. Devlet müdahalesinin niteliksel yönünü yansıtmak için modele bağımsız bir değişken olarak dahil edilmiştir. Bu gösterge, hükümetin özel sektör girişimciliğine izin vermek ve teşvik etmek için düzenlemeler oluşturma ve uygulama yeteneğini yansıtır. Endeks, -2.5 ile +2.5 arasında değerler almakta ve normal bir dağılım sergilemektedir.

Kişi Başına GSYİH: Artan gelire sahip bireylerin refah içinde ve daha iyi fırsatlarla yaşadığı düşünüldüğünde, GSYİH'deki artışın yaşam memnuniyetini artırması beklenmektedir. Bu beklentiyi destekleyen çalışmalar olsa da (Di Tella ve MacCulloch, 2005; Stevenson ve Wolfers, 2008; Mota ve Pereira, 2008; Sacks vd., 2010), mutluluk ekonomisi Easterlin (1974) tarafından yayınlanan bulguya dayanmaktadır. Easterlin Paradoksu olarak anılan bulguya göre, kişi başına düşen gelirdeki artışın kısa vadede mutluluk üzerinde etkisi mevcuttur. Ancak, uzun vadede bireysel karşılaştırmalara bağlı olarak yüksek bir gelir, daha yüksek bir mutluluğa eşlik etmez (Easterlin ve O'Connor, 2020). Çalışmamızda zaman boyutunun görece kısa olması nedeniyle kişi başına düşen GSYİH'deki artışın yaşam memnuniyetini artırması beklenmektedir. GSYİH'nin logaritmasını kullanarak gelirin azalan marjinal faydası kontrol edilmektedir.

Nüfus: Nüfus değişkeni ülkelerin ölçek büyüklüğünü kontrol etmek amacıyla modele eklenmiştir. Nüfus, devletlerin organizasyon kapasitesinden sorumluluklarını yerine getirmeye kadar bir dizi faktörü belirleyerek yaşam memnuniyetini etkileme

potansiyelini barındırmaktadır. Nüfusun yaşam memnuniyeti üzerindeki etkisi yoksulluk, ekonomik büyüme, sağlık, eğitim ve çevre gibi çeşitli alanlarda olabilmektedir. Neo-Malthusçu bakış açısına göre artan nüfus, gezegenin sınırlı kaynaklarını zorlayarak çevresel bozulmanın temel nedeni olmaktadır. Ayrıca kişi başına düşen geliri düşürerek refahı azaltmaktadır. Bu nedenle nüfus politikaları, çevrenin korunması ve ekonomik kalkınmanın teşvik edilmesinde önemli bir misyona sahiptir (Ehrlich ve Ehrlich, 1990; Panayotu, 1996). Kanada için yaptıkları çalışmada Helliwell vd. (2018a), şehirlerde yaşayanların refah düzeyinin daha yüksek gelire, daha düşük işsizlik oranlarına ve daha yüksek eğitime rağmen, nüfus yoğunluğunun az olduğu kırsal alanlarda yaşayanların gerisinde kaldığını ortaya koymuşlardır. Bahsedilen etkilere dayalı olarak bu değişkenin, regresyon sonuçlarında negatif işaretli olması beklenmektedir.

Sermaye Oluşumu: Daha önceki çalışmalarda refah genellikle kişi başına düşen GSYİH olarak ele alınmakta ve bazen GSYİH büyümesi ile birlikte modele dahil edilmektedir (Di Tella ve MacCulloch, 2005; Nordheim ve Martinussen 2020). Ancak, refahın tek göstergesi olarak GSYİH ve ekonomik büyümeyi kabul etmek kısıtlayıcı bir yaklaşımdır. Engelbrecht (2008), World Bank (2006) tarafından belirlenen toplam servetin alt kategorilerini kullanarak yaptığı çalışmada, toplam servet ile GSMH arasındaki ilişkinin sermaye tarafından yaratıldığını ortaya koymuştur. Bu nedenle, üretim fonksiyonlarından da yararlanarak brüt sermaye oluşumu modele eklenmiştir. Böylece servet etkisi bir vekil olarak yansıtılacaktır.

İstihdam Oranı: İşsizliğin önemli bir stres kaynağı olduğunu belirten ve bireysel refah üzerindeki etkileri konusunda geliştirilen yoksunluk teorisine göre, işsizlik, insanları istihdamın sağladığı fırsatlardan mahrum bırakarak ruh sağlığını bozmaktadır (Jahoda vd, 1971; Jahoda, 1982). Ayrıca finansal zorlama yaklaşımı, işsizlik sırasındaki finansal baskının öznel iyi oluşu olumsuz etkilediğini söylemektedir (Ervasti ve Venetoklis, 2010). İşsizlik oranını makroekonomik bir değişken olarak ele alan çalışmalarda (Di Tella vd., 2001; Brereton vd., 2008; De Neve ve Ward, 2017) işsizlik oranı düşük olduğunda, mutluluk düzeyinin daha yüksek olduğunu ortaya çıkarılarak bu etkiler temellendirilmiştir. Ekonometrik modellerimizde, 2005-2019 yılları arasında yaşanan 2008 yılı Küresel Finans Krizi ve 2009 yılı Avrupa Borç Krizi'nin yarattığı aykırı işsizlik değerlerini ortadan kaldırmak

ve sermaye oluşumu değişkenini destekleyen bir üretim fonksiyonu oluşturmak için istihdam oranı dikkate alınmıştır. Böylece ekonomik büyüme fonksiyonlarında yer alan her iki değişkenin de yaşam memnuniyeti ile ilişkisi görülebilecektir.

4. EKONOMETRİK MODELLER VE YÖNTEM

Bir değişkenin belirli bir dönemdeki davranışı, geçmiş dönemlerdeki davranışlarından ve değerlerinden etkilenebilir. Bu tip durumlarda iktisadi ilişkiler incelenirken gecikmeli değişkenlerin modele alınması faydalı olacaktır. Dinamik panel veri modelleri, statik panel veri modellerinden farklı olarak gecikmeli değişken veya değişkenler içeren modellerdir. Arellano ve Bond (1991) GMM tahmincisi, birinci fark hata terimleri negatif otokorelasyona sahip olduğunda kullanılabilir. Ancak bu tahmin edici, dengesiz panellerde veya zaman boyutunun küçük olduğu durumlarda birinci fark dönüşümü üzerinde çalıştığı için zayıftır (Tatoğlu, 2020: 138-143).

Bu çalışmada veri setindeki düzensiz ve eksik değerler nedeniyle dengesiz panel verisi ile çalışılmıştır. Birimlerde değişen varyans ve otokorelasyon varlığında tutarlı tahmin ediciler elde etmek için modelimiz, Arellano-Bover/Blundell ve Bond (Arellano ve Bover, 1995; Blundell ve Bond, 1998) iki aşamalı sistem GMM tahmincisi ile Windmeijer standart hataları kullanılarak analiz edilmiştir. Bu tahminci ile çalışırken ortogonal sapmalar kullanılmakta ve çoklu araç değişkenlere izin verilmektedir. Yöntem ayrıca büyük N, küçük T boyutlu veri setleri için kullanıma da uygundur (Tatoğlu, 2020).

İlk ekonometrik modelde, önceki çalışmalara benzer şekilde devlet müdahalesinin yaşam memnuniyeti üzerindeki etkisi ölçülmüştür. Toplam kamu tüketim harcamalarının GSYİH'ye oranı olarak kabul edilen müdahalecilik göstergesi Model(1)'e *KamuHar* değişkeni ile modele dâhil edilmiştir. Tahmin edilen ekonometrik model şu şekilde ifade edilmektedir (i= ülke, t= zaman):

Model 1:

$$YasMem = \rho YasMem_{it-1} + \beta_1 RegKal_{it} + \beta_2 LnMG_{it} + \beta_3 LnNufusBin_{it} + \beta_4 LnSermaye_{it} + \beta_5 Istihdam_{it} + \beta_6 KamuHar_{it} + \beta_i + \varepsilon_{it}$$

Model (1), *KamuHar* değişkeni ve diğer kontrol değişkenler üzerine kurulmuştur. Daha sonra, çalışmanın asıl katkısını ortaya çıkarmak için *KamuHar* göstergesi yerine Tablo 4'te gösterilen kamu harcamalarının fonksiyonlarına ilişkin değişkenlerin yer aldığı regresyonlar tahmin edilmiştir. Harcamaların her bir alt kategorisi için farklı olarak gerçekleştirilen regresyonlar, Model (2)-Model (11) aralığında Tablo 6'da sunulmuştur. Hangi sonuçların geçerli olduğunu belirlemek için Model (12)'de tamamlayıcı bir analiz gerçekleştirilmiş ve tüm harcama fonksiyonlarının göstergeleri tek bir model altında incelenmiştir. Tahmin sonuçları aşağıdaki bölümde sunulmaktadır.

5. REGRESYON ANALİZİ

İki aşamalı sistem GMM tahmincisi kullanılarak elde edilen regresyon sonuçları Tablo 6'da verilmiştir. Buna göre, iki aşamalı sistem GMM'de modelin geçerliliğini tahmin etmek için kullanılan F test istatistiklerinin anlamlı olduğu görülmüştür. Modelin geçerliliğini tahmin etmek için gerekli olan doğru araç değişkenleri belirlemek adına, Arellano ve Bond (1991) tarafından geliştirilen otokorelasyon testleri uygulanmıştır. Bu testler sonucunda tüm modellerde birinci dereceden otokorelasyon varken, ikinci dereceden otokorelasyon olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca Hansen testi sonuçlarına göre, aşırı tanımlama kısıtlamalarının geçerli olmadığı ve araç değişken sayısının uygun olduğu görülmüştür.

Tablo 6: Windmeijer Standart Hatalarıyla İki Aşamalı Sistem GMM Tahmincisi Sonuçları

DEĞİŞKENLER	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5	Model 6
L.YasMem	0.213*	0.267**	0.267**	0.280***	0.260**	0.271***
	(0.111)	(0.103)	(0.103)	(0.103)	(0.105)	(0.0970)
RegKal	0.0795	0.103	0.0933	0.106	0.105	0.126
	(0.0756)	(0.0907)	(0.0845)	(0.0851)	(0.0895)	(0.0926)
LnMG	0.346**	0.252	0.238	0.254	0.199	0.186
	(0.167)	(0.168)	(0.165)	(0.168)	(0.168)	(0.156)
LnNufusBin	-0.0235	-0.0298	-0.0291	-0.0275	-0.0312	-0.0300
	(0.0252)	(0.0264)	(0.0256)	(0.0272)	(0.0251)	(0.0230)
LnSermaye	0.359***	0.380***	0.407***	0.360**	0.408***	0.431***
	(0.132)	(0.140)	(0.148)	(0.148)	(0.145)	(0.136)
Istihdam	0.0169	0.00565	0.00525	0.00482	0.00574	0.00196
	(0.0111)	(0.00778)	(0.00692)	(0.00659)	(0.00691)	(0.00758)
KamuHar	0.0158**					
	(0.00673)					
GenKamu		0.00658				
		(0.0160)				
Savunma			0.0113			
			(0.0464)			
Guvenlik				-0.0516		
				(0.0691)		
EkoIsl					-0.00459	
					(0.0102)	
CevKor						-0.172
						(0.111)
Sabit	-3.201*	-1.481	-1.525	-1.265	-1.050	-0.930
	(1.632)	(1.328)	(1.313)	(1.312)	(1.412)	(1.290)
Gözlem Sayısı	497	497	497	497	496	497
Birim Sayısı	46	46	46	46	46	46
AR2 (P ist.)	0.483	0.328	0.219	0.213	0.198	0.209
Hansen (P ist.)	0.407	0.459	0.507	0.450	0.556	0.601
F Test (P ist.)	0.000***	0.000***	0.000***	0.000***	0.000***	0.000***

Standard hatalar parantez içindedir. *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

Tablo 6 (Devamı): Windmeijer Standart Hatalarıyla İki Aşamalı Sistem GMM Tahmincisi Sonuçları

DEĞİŞKENLER	Model 7	Model 8	Model 9	Model 10	Model 11	Model 12
L.YasMem	0.281*** (0.0990)	0.268** (0.108)	0.236** (0.116)	0.226* (0.117)	0.228* (0.117)	0.292*** (0.0924)
RegKal	0.0571 (0.0959)	0.00494 (0.0619)	0.107 (0.0948)	0.0474 (0.0686)	0.0992 (0.0815)	0.0422 (0.0604)
LnMG	0.176 (0.186)	0.238 (0.160)	0.252 (0.165)	0.437** (0.164)	0.279* (0.164)	0.262* (0.139)
LnNufusBin	-0.0265 (0.0265)	-0.0443* (0.0238)	-0.0160 (0.0251)	-0.00699 (0.0265)	-0.0216 (0.0277)	-0.0365* (0.0188)
LnSermaye	0.406*** (0.150)	0.284** (0.126)	0.410*** (0.144)	0.302** (0.118)	0.341** (0.134)	0.217** (0.104)
Istihdam	0.00542 (0.00661)	0.0230*** (0.00688)	0.00725 (0.00814)	0.0127** (0.00596)	0.0164* (0.00917)	0.0196*** (0.00601)
GenKamu						-0.00297 (0.0110)
Savunma						0.0107 (0.0430)
Guvenlik						-0.0689 (0.0591)
EkoIsl						0.000240 (0.00846)
CevKor						-0.225* (0.113)
Iskan	-0.105 (0.0638)					-0.0346 (0.0490)
Saglik		0.116*** (0.0285)				0.0732** (0.0316)
DiKulDin			0.102 (0.0996)			-0.0732 (0.0913)
Egitim				0.144*** (0.0349)		0.0817** (0.0324)
SosKor					0.0279** (0.0112)	0.0106 (0.00926)
Sabit	-0.845 (1.522)	-1.870 (1.284)	-1.839 (1.374)	-3.684*** (1.237)	-2.196 (1.329)	-1.534 (1.141)
Gözlem Sayısı	493	497	497	497	497	492
Birim Sayısı	46	46	46	46	46	46
AR2 (P ist.)	0.204	0.466	0.199	0.513	0.204	0.459
Hansen (P ist.)	0.491	0.385	0.545	0.437	0.472	0.444
F Test (P ist.)	0.000***	0.000***	0.000***	0.000***	0.000***	0.000***

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Model (1)'in regresyon sonuçları kamu harcamaları ile yaşam memnuniyeti arasında %5 düzeyinde pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Sonuçlar Perovic ve Golem (2010), Flavin vd. (2011), Flavin vd. (2014)'ün bulgularıyla uyumludur. Bu bilgilere dayanarak, kamu tercihi okulunun devlet başarısızlığı teorisi tarafından ileri sürülen kamu sektörünün büyümesinin refahı azalttığı görüşü yaşam memnuniyeti bağlamında reddedilmektedir. Tanımlayıcı istatistiklerin ülke ortalamalarından da görülebileceği üzere, bu ilişkinin eğitim, sağlık ve sosyal koruma gibi ekonomik kalkınmayı ve yaşam standartlarını desteklemek için yapılan harcamaların toplamının, GSYİH'ye oranla yüksek oluşuyla ilişkili olduğu söylenebilir.

Çevre koruma harcaması ne kadar yüksek olursa, Model (6) ve Model (12) için yaşam memnuniyet düzeyi o kadar düşük olmaktadır. Ancak, sadece Model (12)'de tahmin sonucu istatistiksel olarak anlamlıdır. Çevresel bozulma ve yaşam memnuniyeti arasındaki ilişki Di Tella ve MacCulloch (2005), Carbonell ve Gowdy (2007)'de de zıt yönlüdür. Yüksek çevre koruma harcamalarının çevresel bozulma ile ilişkili olduğu göz önüne alındığında, regresyon sonucundaki negatif ilişki tutarlı görünmektedir.

Pozitif dışsallık yayan ve yarı kamusal mal niteliğinde olan eğitim ile sağlığa yönelik harcamalardaki artış, yaşamdan duyulan memnuniyeti artırmaktadır. Eğitim ve sağlık beşeri sermayeye dayalı büyüme modellerinin yanı sıra, ekonomik kalkınmanın vekilleri olarak kabul edildiğinden ülkelerin refahını artırmada diğer harcamalardan farklı bir konuma sahiptir. Bu bulgu çevre koruma harcamaları ile birlikte değerlendirildiğinde, tahmin sonuçları dışsal ekonomilerin varlığında devletin ekonomiye müdahale etmesi gerektiğini belirten neoklasik iktisadi yaklaşımı desteklemektedir.

Bireylere asgari yaşam standardı sağlamak ve risklerden kaçınmak için sunulan sosyal koruma harcamalarının, yoksulluk ve yoksunluğun olumsuz etkilerini telafi ederek toplumun refahını artırması beklenmektedir. Kamu harcamalarının diğer fonksiyonları hariç tutulduğunda, Model (11)'de yaşam memnuniyeti ve sosyal koruma harcamaları ilişkisi pozitif ve anlamlıdır. Ancak Model (12)'de, diğer harcamalarla birlikte değerlendirildiğinde bu ilişki istatistiki olarak anlamsız dönüşmüştür. Model (12)'nin tamamlayıcı bir model olduğu göz önüne alınarak

regresyon tahminleri sonucunda, sosyal koruma harcamaları ile yaşam memnuniyeti arasında bir ilişki kurulamadığı ifade edilebilir.

Genel kamu, savunma, kamu düzeni ve güvenliği, ekonomik işler, iskan ve toplum refahı, dinlenme, kültür ve din hizmetleri için tahmin edilen modellerde, ilgili kamu harcamalarını gösteren bağımsız değişkenlerin yaşam memnuniyeti ile olan ilişkisi önemsizdir. Bu etkiler birkaç açıdan makul görülebilir. Öncelikle, COFOG tanımlarına bakıldığında harcama türleri için tanım aralıklarının geniş olduğu görülmektedir. Genel kamu, savunma, kamu düzeni ve güvenliği hizmetleri harcamaları esas olarak adalet, güvenlik, diplomasi gibi saf kamusal malların sunumu için yapılan harcamalardır. Ancak hizmetlerin yürütülmesi için gerekli olan idari maliyetler ve bürokratik harcamalar da bu sınıflandırmaya dahildir. Hukuk kurallarına uyumun düşük ve yolsuzluğun yüksek olduğu ülkeler için bu harcamaların zararları faydalarından daha fazla olabilir.

İkincisi, yüksek harcama oranları çelişkili faktörlerden kaynaklanabilir. Örneğin gerek ulusal güvenlik sorunlarının yaşandığı dönemlerde, gerekse teknoloji ve Ar-Ge ile ekonomide yaratılmaya çalışılan katma değer bağlamında her iki senaryoda da savunma harcamaları artabilir. Yine, kamu düzeni ve güvenliği harcamalarındaki artış vatandaşların can ve mal güvenliğini sağlamak amacıyla sunulabileceği gibi, bu durumun aksine despotik bir kamu gücünden veya yüksek suç oranlarından kaynaklanabilir. Bu gibi durumlar yapılan harcamaların net sosyal faydasının görülmesini engellemektedir. Dolayısıyla ileride yapılacak çalışmalarda barış, hukukun üstünlüğü, yolsuzluk gibi ülkelerin demokratik, kurumsal, güvenlik vb. durumlarını kontrol eden endekslere yer verilerek yeni bulgular sunulabilir.

Kamu harcamaları haricindeki diğer bağımsız değişkenler kapsamında, kişi başına düşen GSYİH ve sermaye oluşumundaki artış yaşam memnuniyetindeki artışa eşlik etmektedir. Tahmin sonuçlara dayanarak kısa vadede gelir ve servet birikiminin yarattığı zenginliğin, yaşam memnuniyetini açıklamada güçlü göstergeler olduğu görülmektedir. Ayrıca daha yüksek istihdam oranı, daha yüksek düzeyde yaşam memnuniyeti ile ilerlemektedir. Bu durum, çalışma hayatının sunduğu maddi imkanların ötesine geçerek sosyal statü, sosyal ilişkiler ve günlük görevlerin insanların refahı üzerindeki etkilerinden kaynaklanmaktadır (De Neve ve Ward, 2017). Diğer

tarafından, kalabalık bir nüfus tahmin sonuçları öncesinde beklenildiği gibi yaşam memnuniyeti düzeyini azaltmaktadır.

Regülasyon kalitesi göstergesi ise yaşam memnuniyetini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Regülasyonların nihai etkileri, sınırlı deregülasyon yükü olan piyasaların teşvik edilmesine, ekonomik birimlerin risklere karşı korunmasına ve ekonomik büyümenin desteklenmesine bağlıdır (Berggren, 2003; Di Matteo, 2013). Nitekim regülasyon kalitesinin yüksek olması piyasa ekonomisinin gelişimine katkı sağlayacak olsa da, ilerleyen çalışmalarda konjonktür dönemlerini yansıtacak göstergelere yer verilerek yeni çıkarımların yapılması önerilmektedir. Regülasyon kalitesi bu çalışmanın araştırma sorusu dışında olduğundan detaylı bir analiz yapılmamıştır.

Son olarak, tüm modeller için bağımlı değişkenin gecikmeli değerinin, bağımlı değişkeni açıklamada istatistiki olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Yaşam memnuniyetinin gecikmeli değeri, yaşam memnuniyetinin cari değerinde modellere göre 0.22-0.29 birim aralığında değişen bir etki meydana getirmektedir (*ceteris paribus*). İlgili değerlerin 1'den küçük ve pozitif olması, zaman içerisinde *YasMem* ve *L.YasMem* değişkenleri arasında yakınsak bir ilişki olduğunu ifade etmektedir.

6. SONUÇ

Devlet müdahaleciliğinin iktisadi bir akım olarak temelleri 16. yüzyıla kadar dayanmakla birlikte, müdahaleciliğin sınırlarının belirlenmesine yönelik tartışmalar günümüzde devam etmektedir. II. Dünya Savaşı'nın ardından ülkelerin yeniden imarı çalışmaları ve savaş sonrası dönemde refah devleti hizmetlerinin yaygınlaşması ile güçlenen devlet müdahaleciliği anlayışına, iktisat tarihi boyunca yaşanan gelişmelere bağlı olarak olumlu veya olumsuz eleştiriler yöneltilmiştir. Savaş sonrası dönemden itibaren “*Devlet müdahaleciliğinin sınırları ne olmalıdır?*” sorusu genel olarak neoklasik iktisadın piyasa başarısızlığı teorisi ve kamu tercihi okulunun devlet başarısızlığı teorisi üzerinden tartışılmaktadır.

İktisadi düşünce tarihinde birbiriyle çatışan piyasa başarısızlığı ve devlet başarısızlığı teorileri, nihai amaç olarak ekonomik ve sosyal refahı sağlamayı amaçlamaktadır. Mutluluk ekonomisi alanında da bu teorilere yönelik çeşitli araştırmalar yürütülmektedir. Mutluluk ekonomisinde maliye politikaları

kapsamındaki çalışmalar, devlet müdahalesinin yaşam memnuniyeti üzerindeki etkileri açısından birbirlerinden farklı sonuçları ortaya koymaktadır. Bu çalışmaların önemli bir eksikliği, devlet müdahalesini kamu harcamalarının milli gelire bir oranı olarak doğrudan modellerken; bu harcamaların yönlendirildiği mal ve hizmet alanlarının yaşam memnuniyetine etkileri hakkında bilgi vermemeleridir. Yani kamu harcamalarının fonksiyonları gözetilmeden, tüm kamu harcamalarının yaşam memnuniyetine etkilerinin aynı olacağı fikri ile hareket etmeleridir.

İlgili fikirden hareketle tezin bu çalışmasında, 2005-2019 yılları arasında yüksek gelir ve üst orta gelir grubundaki 46 ülke için hazırlanan veri seti aracılığıyla sadece kamu sektörü büyüklüğü ile yaşam memnuniyeti arasındaki ilişki değil; kamu harcamalarının fonksiyonları da dikkate alınarak devlet müdahaleciliği farklı yönleriyle incelenmiştir.

İlk bulgular neticesinde, kamu tercihi okulunun devlet başarısızlığı teorisi reddedilmektedir. Model (1)'e göre daha yüksek oranda kamu harcaması, daha yüksek bir yaşam memnuniyeti düzeyine eşlik etmektedir. Bu ilişki kamu kaynaklarının, kamusal malların ve hizmetlerin sunulmasına aktarıldığı varsayımına dayandırılarak açıklanabilir.

Çalışmanın bir diğer bulgusu, devletin ekonomiye müdahalesini haklı gören neoklasik iktisadın piyasa başarısızlığı teorisini desteklemektedir. Sonuçlara göre, yarı kamusal mal niteliğinde olan eğitim ve sağlık hizmetleri sunumunun yaşam memnuniyeti ile anlamlı ve olumlu bir ilişkisi vardır. Pozitif dışsallık yayan bu malların üretimi, sadece özel sektöre bırakıldığında piyasa optimumunun altında sunulmasına neden olmaktadır. Bu nedenle, devletin eğitim ve sağlık hizmetlerinin finansmanına dâhil olması ile ulusal mutluluk puanlarının yükseleceği ifade edilebilir. Model (12)'deki tamamlayıcı analiz çerçevesinde, çevre koruma harcamaları ile yaşam memnuniyeti arasında zıt yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Bu ilişki, çevre koruma harcamalarının çoğunun atık ve kirlilik ile bağlantılı olduğu göz önüne alındığında beklenen bir sonuçtur. Dolayısıyla devletin negatif bir dışsallık varlığında da ekonomiye müdahale etmesi, yaşam memnuniyetini etkilemesi yönüyle mutluluk ve kamu politikaları bağlamında desteklenebilir.

Kamu harcamalarının geri kalan diğer fonksiyonlarının yaşam memnuniyeti ile olan ilişkisine yönelik tamamlayıcı modelde, bağımlı ve harcamalara ilişkin bağımsız

değişkenler arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Gelecek çalışmalar için bu göstergelerin ilişki olabileceği kontrol değişkenler ile birlikte değerlendirilerek modellenmesi ve araştırılması önerilmektedir.

Kamu harcamalarının fonksiyonları haricindeki diğer bağımsız değişkenler değerlendirildiğinde, ekonomide refahın ve zenginliğin bir göstergesi olarak kişi başına düşen milli gelir ve sermaye oluşumundaki artışların yaşam memnuniyetine anlamlı ve olumlu katkılar yaptığı çalışmanın ampirik bulgularınca desteklenmektedir. Yine, istihdam oranındaki artışlar da yaşam memnuniyetinde benzer sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Ülke nüfuslarının yüksek olması ise çevresel bozulma ve gelirin bölüşümü gibi ekonomik kalkınma konuları ile ilişkisine dayandırılarak yaşam memnuniyetinin azalmasında anlamlı bir gösterge görünümündedir.

Son olarak dinamik panel veri modellerinden elde edilen sonuçlara göre, yaşam memnuniyetinin gecikmeli değeri ile cari dönem değeri arasındaki ilişki tüm modellerde istatistiki olarak anlamlıdır. Buna göre yaşam memnuniyeti, geçmiş değerlerinden etkilenmektedir. Çalışmanın bu bulgusu, Easterlin Paradoksu'nu açıklamada ileri sürülen adaptasyon teorisi veya ayar noktası teorisi ile ilişkilendirebilir. Nitekim her iki teorinin ortak noktası, bireylerin mutluluk düzeylerinin zaman içerisinde döneceği bir değer olduğu üzerinedir. Ancak çalışmamızın bulguları ile Easterlin Paradoksu'nun kesin olarak geçerli olduğunu söylemek doğru olmamaktadır. Çalışmamızın zaman boyutunun Easterlin Paradoksu'nu inceleyen çalışmalara kıyasla kısa olması, paradoksun geçerliliğini test etmek için yeterli değildir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DOĞRUDAN VE DOLAYLI VERGİLERİN YAŞAM MEMNUNİYETİ İLE İLİŞKİSİ

Temel olarak kamu finansman ihtiyacını karşılamak üzere devletin egemenlik hakkına dayanan, gerçek ve tüzel kişilerin ödeme güçlerini dikkate alarak toplanan vergiler; ekonomik büyüme ve kalkınma, kaynak dağılımında etkinlik ve gelir dağılımında adaletin sağlanması amaçlarına ulaşmada önemli bir maliye politikası aracıdır. Vergi politikalarının ekonomik kaygıların yanında toplumsal taleplere de cevap verecek nitelikte olması vatandaşların yaşam memnuniyetlerinin artırılmasına katkı sunacaktır. Dolayısıyla kamu politikalarında vergileme ve mutluluk arasındaki ilişkinin ne olduğu sorusuna yanıt aranması, hükümetlerin toplumsal refahın maksimize edilmesi hedeflerine yardımcı olacaktır.

Bu fıkirden yola çıkarak tezin bu çalışmasında, doğrudan ve dolaylı vergi sınıflandırmasından faydalanılmış ve bu vergilerin yaşam memnuniyeti ile olan ilişkisi araştırılmıştır. 2013-2019 yılları arasına ait 41 ülkenin verileri mekânsal panel modelleri ile tahmin edilmiştir. Bu sayede hem görece kısıtlı bir literatürü olan vergileme ve mutluluk ilişkisi çalışmalarına katkı sunmak, hem de ekonometri alanında ilgi uyandıran mekânsal ekonometrik modellerle ülkeler arasındaki mekânsal bağımlılık ilişkisini belirlemek hedeflenmiştir. Regresyon modelleri oluşturulurken yaşam memnuniyetini belirleyen kurumsal, bireysel, sosyo-ekonomik ve makroekonomik değişkenler de dikkate alınarak kapsamlı bir bakış açısı ortaya konulmuştur.

1. DOĞRUDAN VE DOLAYLI VERGİLER

Bu başlık altında doğrudan ve dolaylı vergilerin ne olduğu ve bu vergilerin ekonomik büyüme, gelir dağılımı ve kaynak dağılımında ne tür etkiler yarattığı sunulmuştur. Ayrıca doğrudan ve dolaylı vergilemeye yönelik dünyadaki yönelimler

ve bu vergilerin veri setinde yer alan ülkelerdeki görünümüne dair bilgiler aktarılmıştır.

1.1. Tanım, Avantajlar ve Dezavantajlar

Vergiler ihtiyaca göre tarife yapıları, konuları ve ekonomik etkileri gibi birçok kritere göre sınıflandırılabilir. Örneğin konularına göre gelir, servet ve harcama; ekonomik faaliyetler ile ilişkisinde doğrudan ve dolaylı; matrah tespit yöntemlerine göre spesifik ve ad valorem; tarife yapısına göre artan, düz ve tersine artan oranlı vergiler, bu sınıflandırmalardan birkaçıdır (Şen ve Sağbaş, 2017: 59). Çalışmada değerlendirmeye esas alınacak ayırım doğrudan ve dolaylı vergiler olacaktır. Bu ayırım vergilerin ekonomik ve sosyal etkilerini yansıtmada, etkinlik ve adalet ilkesi arasında tercihin avantaj ve dezavantajlarını değerlendirmede kolaylık sağlayacaktır.

Öncelikle doğrudan ve dolaylı vergi ayırımının nasıl yapıldığına bakmak gereklidir. İlgili ihtiyaca yönelik ilk belirginleştirme, dolaylı vergilerin fiyat mekanizması içerisine eklenerek kolayca yansıtılmaları olarak yapılmıştır. Bu kavramsallaştırma verginin yansıtılması olarak adlandırılmakta, kanuni mükellef ile fiili mükellefin farklı olması durumunu ifade etmektedir. Daha sonra Atkinson (1977), doğrudan vergileri vergi ödeyenlerin bireysel durumlarına göre ayrılabilmesi; dolaylı vergileri ise alıcıların ve satıcıların durumlarını dikkate almadan işlemlerden alınabilmesi olarak tanımlamıştır (Cremer vd., 2001: 781-782; Akdoğan, 2009: 294). Doğrudan ve dolaylı vergi ayırımında kullanılan diğer bir kriter de vergilendirme usulü ve tahsil şekline ilişkindir. Vergi kanunları önceden belirlenen vergi konularını, ada ve zamana bağlı olarak tarh ve tahsil ediyorsa doğrudan vergilerden; önceden belirlenemeyen işlemler üzerinden, ada ve zamana bağlı olmaksızın tarh ve tahsil ediyorsa dolaylı vergilerden bahsedilmektedir (Akdoğan, 2009: 292). Bu bağlamda gelir ve servet üzerinden alınan vergiler doğrudan, harcama üzerinden alınan vergiler ise dolaylı vergiler olarak kabul görmektedir.

Genel özelliklerine bakıldığında doğrudan vergiler; konusu sürekli olan, gelir ve servet unsurlarından alınan, yükümlünün kişisel durumunu dikkate alan ve yansıtılmaları güç olan vergilerdir. Doğrudan vergilerin en önemli avantajı, yatay ve dikey eşitliğin uygulanmasına fırsat tanınması ve ödeme gücünü dikkate almasıdır.

Ödeme gücü dikkate alınırken asgari geçim indirimi, artan oranlılık, ayırma kuramı, muafiyet, istisna, indirim gibi yöntemlere yer verilmesi vergilemede adalet ilkesine uygunluk sağlamaktadır (Akdoğan, 2009: 302).

Doğrudan vergilerin ağırlıklı kısmı gelir üzerinden alınan vergilerden elde edilmektedir. Gelir vergisi, bireylerin ailevi ve şahsi durumlarını dikkate alarak ödeme gücünün hesaplanmasında adil olunmasına imkan vermektedir. Artan oranlı tarife yapısı sayesinde, verginin gelir esnekliğinin yüksek ve hasılatının verimli olduğu savunulmaktadır. Bu vergilerde yansıtılma güç olduğundan vergi yükünün dengeli dağılımındaki bozulmalar ortadan kaldırılmış olur. Ayrıca vergiyi ödeyenler vergi ödediklerinin bilincinde olduklarından, beyan usulünün uygulanması durumunda mali illüzyona yol açma olasılığı düşüktür. Otomatik stabilizatör olma özelliği sayesinde ise ekonomik istikrarsızlıkların kendiliğinden çözülmesi fırsatını sunmaktadır (Aktan vd., 2012b: 73-75).

Gelir vergisi karşıtı görüşler ise geniş muafiyet, istisna ve indirimlerle yatay eşitliğin bozulacağını ve vergi gelirlerinin azalacağını savunmaktadırlar. Mükellef psikolojisine uygun olmadığından vergiden kaçınma ve kaçırma teşvik etme riski barındırdığı ve yüksek vergi yükü nedeniyle kişileri çalışma yerine aylıklığa teşvik edeceği öne sürülmektedir. Geliri yüksek olan bireylerin tasarruf eğilimleri yüksek olduğundan, artan oranlı gelir vergileri tasarrufların azalmasına yol açabilir. Gelir vergisi, kişilerin gelir ve kazançları üzerinden vergi alınıp ardından harcamalarından da vergi alınması halinde, çifte vergilemeye neden olması yönüyle eleştirilir. Son olarak enflasyonist dönemlerde artan oranlı tarife yapısının vergi dilimi sürüklenmesine yol açarak taksflasyona sebebiyet vermesi, gelir vergisi karşıtı görüşlerin bir diğer savunusudur (Aktan vd., 2012b: 75-78).

Kurumlar vergisi de gelir üzerinden alınan vergilerden biri olup, yükümlüsü tüzel kişilerdir. Bu özelliği ile kurumlar vergisi, gelir vergisinin bütünlüğünü sağlamaktadır. Ancak kurum kazançları üzerinden uygulanan düz oranlı vergi tarifesi nedeniyle otomatik istikrar sağlama özelliği sınırlıdır. Ayrıca yüksek oranda vergilendirme yatırım kararlarını bozarak ekonomik büyümeyi ve istihdamı zarara uğratma riski barındırır. Yine de, deflasyonist dönemlerde kurumlar vergisindeki indirimler konjonktürün atlamasında kayda değer faydalar sağlayacaktır (Şen ve Sağbaş, 2017: 199).

Doğrudan vergilerin diğ er bir konusu olan servet üzerinden alınan vergiler, gelir ve harcama vergilerine göre vergi gelirleri içerisinde çok d    k bir pay almaktadır. Bu vergiler esas olarak mali amaçla değıl, sosyal amaçla toplanmaktadır. Servet vergileri ile gelir dağılımındaki dengesizliklerin azaltılması amaçlanmaktadır. Ayrıca mükellefin beyan etmediğı vergiye tabi unsurlar, servet üzerinden vergilendirilerek vergi gelirlerindeki kayıpların en aza indirilmesi hedeflenmektedir ( z vd., 2014: 87-88). Servetin değıerlemesi ve bildirilmesi gibi uygulama sorunlarının bertaraf edilmesi için geli mi  bir vergi idaresi gereklidir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde servet unsurlarının vergilendirilmesi, yüksek kayıtdışı ekonomi nedeniyle istenilen düzeyde ger ekle ememektedir (Chatalova ve Evans, 2013: 440-448).

Dolaylı vergiler konusu itibariyle herkesten alınabildiğı için genellik prensibine uygun ve verimli vergilerdir. Dolaylı vergilerde üreticiler veya satıcılar, vergiyi ödemekle birlikte bu vergiyi ürünü/hizmeti satın alan kişilerden tahsil etmektedirler. Vergi tutarının fiyatın içerisine gizlenmesi ve görece az olması, mükellefin vergi ödediğinin bilincinde olmaması durumuna yani mali anesteziye uyumunu artırmaktadır. Bu vergilerin vergi idaresi açısından toplanması, doğırudan vergilere kıyasla daha kolay ve maliyetsizdir (Akdoğ an, 2009: 297;  en ve Sağıba , 2017: 221). Dolaylı vergilerin en önemli avantajı, gelirin tasarruf dışında kalan kısmı olan harcamaların vergilendirmesi ile ilişkilidir. Bu sayede tasarruf kararları üzerinde daha az sapmaya yol açarak yatırımlar üzerindeki bozucu etkiler azaltılmış olur (Aktan vd., 2012b: 87). Bu  zellikleri sebebiyle dolaylı vergiler bireylerin ekonomik kararlarını doğırudan vergilere kıyasla daha az etkilemekte ve bozucu olmayan vergiler olarak da adlandırılmaktadırlar.

Ancak dolaylı vergiler de refah kaybına neden olabilirler. Örneğın harcama vergilerindeki artış, malın fiyatına ekl nerek üretim ve tüketim kararlarında değı iklik meydana getirebilir. Yüksek oranda vergileme, aşırı vergi yüküne neden olarak tüketimi azaltabilir ve bireyi refah kaybına uğıratabilir. Bu durum, talebin azalmasına yol açarak kaynak dağılımında etkinlik kaybına sebep olma problemini içerir (Altay, 2019: 174-176). Bununla birlikte tütün ürünleri ve alkol gibi erdemsiz mallar üzerindeki vergilerin artırılması, paternalist devlet politikalarının bir aracı olarak da kullanılmaktadır. Halk sağılığını korumaya yönelik zararlı ürünlerin ve  ekerli

gıdaların yüksek oranda vergilendirilmesi, bu uygulamalardan bazılarıdır (Saraç ve Tandırcıoğlu, 2021: 65-66; Doğan ve Kabayel, 2017: 65).

Dolaylı vergilerin bireylerin ödeme güçlerini dikkate almaması en büyük dezavantajıdır. Tersine artan oranlılık sergileyen bu vergiler, gelir dağılımında adaletsizliğe yol açmaktadır (Şen ve Sağbaş, 2017: 221). Örneğin 1000 lira gelire sahip birey, tüketimi için satın aldığı mallara 100 lira vergi ödediğinde ortalama vergi yükü %10 olacaktır. Bununla birlikte 5000 lira gelire sahip birey, aynı tüketimi gerçekleştirdiğinde ortalama vergi yükü % 2 olarak hesaplanmaktadır. Bu durumda nihai olarak tersine artan oranlılık gerçekleşecek ve gelir arttıkça vergi yükü azalarak, gelir dağılımında adalet zedeleneyecektir.

1.2. Doğrudan ve Dolaylı Vergilerin Görünümü

Sosyal refahı en üst düzeye çıkaracak ve toplumun isteklerini en iyi şekilde yansıtacak politikaları benimseyen refah iktisadı, maliye politikalarının kaynak dağılımında etkinlik ve adalet ilkelerini dikkate alarak bir değerlendirme yapmaktadır. Bir refah ölçütü olarak kaynak dağılımında etkinlik istenildiğinde, kaynakların pareto etkin bir şekilde kullanılması ve dağıtılması gereklidir. Toplum tarafından istenilen diğer durum ise adalettir. Adalet kavramından kastedilen ise iktisadi olarak üretim sonucunda elde edilen çıktıların toplumda adil biçimde bölüşümüdür (Karaş ve Selen, 2021: 271-272).

Vergilemede etkinlik ve adalet politikalar bağlamında uygulanabilir olmakla beraber, her iki ilke arasında bir çatışma bulunmaktadır. Bu ilkelerin birlikte yürütülme imkânı güçtür ve birinin seçimi diğerinden feragat etmeyi gerektirmektedir (Saraç ve Eroğlu, 2021: 23-24). Bu noktada toplumsal tercihlerden yola çıkılarak sosyal refahı maksimize edecek politikalar, kamu ekonomisi alanında da sosyal refaha uygun bir vergi sistemi nasıl olmalıdır sorusu ile ortaya çıkmaktadır (Karaş ve Selen, 2021: 272).

Optimal vergileme kamu finansman ihtiyacını karşılayan, aynı zamanda etkinlik ve adalet arasında bir denge kurarak sosyal refahı en üst düzeye çıkarmayı hedefleyen bir yaklaşımdır (Karaş ve Selen, 2021: 272). Optimal vergileme, maliye politikası amaçlarını en iyi şekilde yansıtacak bir sistem tasarlanmasını gerektirir. Bu amaçla son yıllarda artan oranlı gelir vergisinden ziyade düz oranlı gelir vergisine, gelir üzerinden

alınan vergilerden ise harcama vergilerine doğru bir değişim yaşanmaktadır (Şen ve Sağbaş, 2017: 290). Örneğin, 2008 yılında Almanya’da vergi reformu yasası ile kurumlar vergisi oranı %40’tan %30’a düşürülmüştür. Bununla birlikte KDV ise %16’dan %19’a çıkarılmıştır. Sistem içerisinde doğrudan vergilerden dolaylı vergilere doğru yönelme girişimleri, Avrupa Birliği’nin diğer ülkelerinde de gündeme gelmiştir (Watrin ve Ullman, 2008: 33).

Ancak optimal olarak görülen politikaların, ülkelerin gelişmişlik seviyesi tarafından etkilenen bir sürecin parçası olarak da karşımıza çıktığı görülmektedir. Genel olarak dolaylı vergiler, doğrudan vergilere kıyasla daha düşük tutarda olduklarından mükellefler tarafından hissedilmezler veya az hissedilirler. Dolayısıyla mali anestezi altında ödenen dolaylı vergilerde mükellef tepkileri düşük düzeyde kalmaktadır. Doğrudan vergilerde ise mükellef üzerindeki vergi yükü daha ağır olmaktadır. Bu nedenle, kamu finansman ihtiyacı doğduğunda mükellef tepkilerini en aza indirmeyi amaçlayan vergi otoriteleri, dolaylı vergilere yönelmektedir (Sandalcı ve Sandalcı, 2021: 110-111).

Vergi sistemlerinin tasarlanmasında gelişmekte olan ülkelerde dolaylı, gelişmiş ülkelerde ise doğrudan vergilerin ağırlıkta olmasının bir diğer nedeni vergi tekniği ile ilişkilidir. Doğrudan vergilerin tarhından tahsilatına kadar geçen süreçte, belge düzeninden denetime kadar güvenilir ve etkili bir sistem gereklidir. Bu nedenle gelişmekte olan ülkeler, idari maliyetler ve yapısal sorunlar nedeniyle verimliliği daha yüksek olan dolaylı vergilere yönelirler. Aynı zamanda bahsedilen ülkelerde, sermaye birikimini artırmak ve yatırımları teşvik etmek amacıyla vergiye tabi irat ve kazançların kapsamının daraltılması tercih edilmektedir. Bu durum da doğrudan vergilerden elde edilecek vergi gelirlerinde kayıplara yol açmaktadır. Gelişmiş ülkeler ise ekonomik büyüme hedeflerine halihazırda ulaşmış olduklarından, vergi politikalarını sosyal politikalarla çok daha rahat uyumlaştırmaktadırlar. Dolayısıyla bu ülkeler ödeme gücünü dikkate alan ve dikey eşitliği sağlamaya yardımcı olan doğrudan vergilere, sistemleri içerisinde ağırlık verebilmektedirler (Susam ve Oktayer, 2007: 112-113).

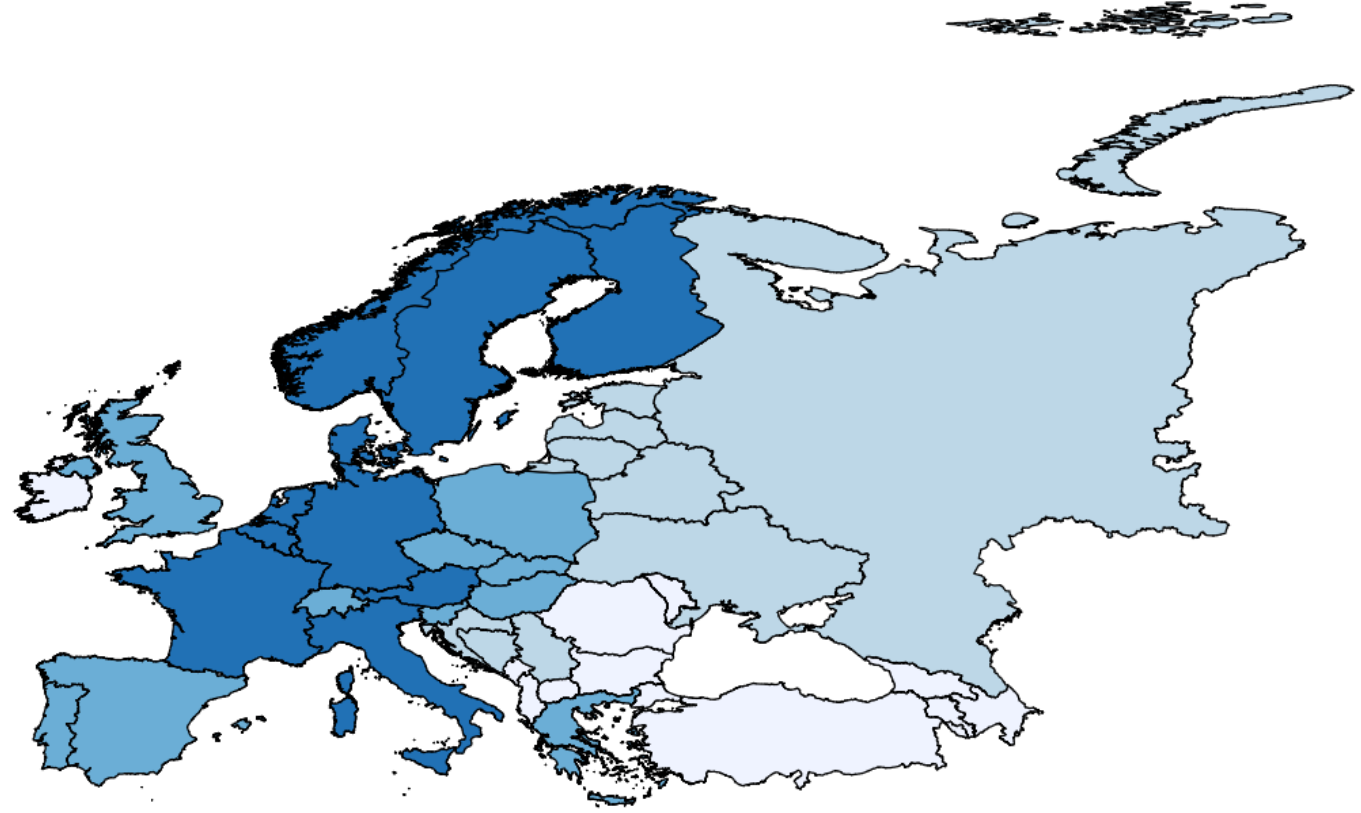
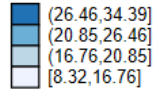
Sıralanan nedenlerin yanı sıra, neoliberal politikaların sunduğu uluslararası sermaye hareketlerinin serbestleşmesi gerektiği görüşü de vergi politikalarını değiştiren önemli bir diğer gelişmedir. 1980 sonrası dönemde serbest ticaret ve arz

yönlü iktisat politikaları ekseninde, etkinlik kaybını en aza indirmek amacıyla gelişmiş ülkelerde üst gelir gruplarının ve sermayenin vergi yükünü azaltacak uygulamalar hayata geçirilmiştir. Benzer şekilde, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde gelir ve servet üzerinden vergilerin, vergi hasılatı içerisindeki ağırlığı azaltılmıştır. Doğrudan vergiler yerine dolaylı vergilere yönelik tercihler, arz yönlü iktisat öğretileri neticesinde kamu harcamalarının kesintisi, sermaye ve tasarrufları çekme veya korumaya yönelik girişimlerin sonucudur. Ancak bu tercihler, özellikle az gelişmiş ülkelerde kaynak dağılımında etkinliği sağlamaktan uzaklaşarak yüksek gelir adaletsizliğini doğurmuştur (Albayrak, 2011: 23-27).

Martinez-Vazquez vd. (2011), 1980'lerden itibaren 30 yıllık bir süre için 116 ülkeyi değerlendirdikleri çalışmalarında doğrudan ve dolaylı vergi gelirlerinin seyrini incelemişlerdir. Buna göre gelişmiş ülkelerde sosyal güvenlik primlerinin vergi gelirleri içerisindeki payı yükselmiştir ve doğrudan vergi gelirlerinin toplam vergi hasılatı içerisindeki ağırlığı kazanmasında itici güç olmuştur. Kurumlar vergisindeki görece küçük artışlar, gelir vergisindeki görece küçük azalışlar ile dengelenmiş; harcama vergileri ise görece olarak sabit kalmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde gümrük vergilerinde büyük düşüşler, harcama vergilerindeki artışlarla; gelir vergisindeki indirimler de sosyal güvenlik primleri ile dengelenmeye çalışılmıştır.

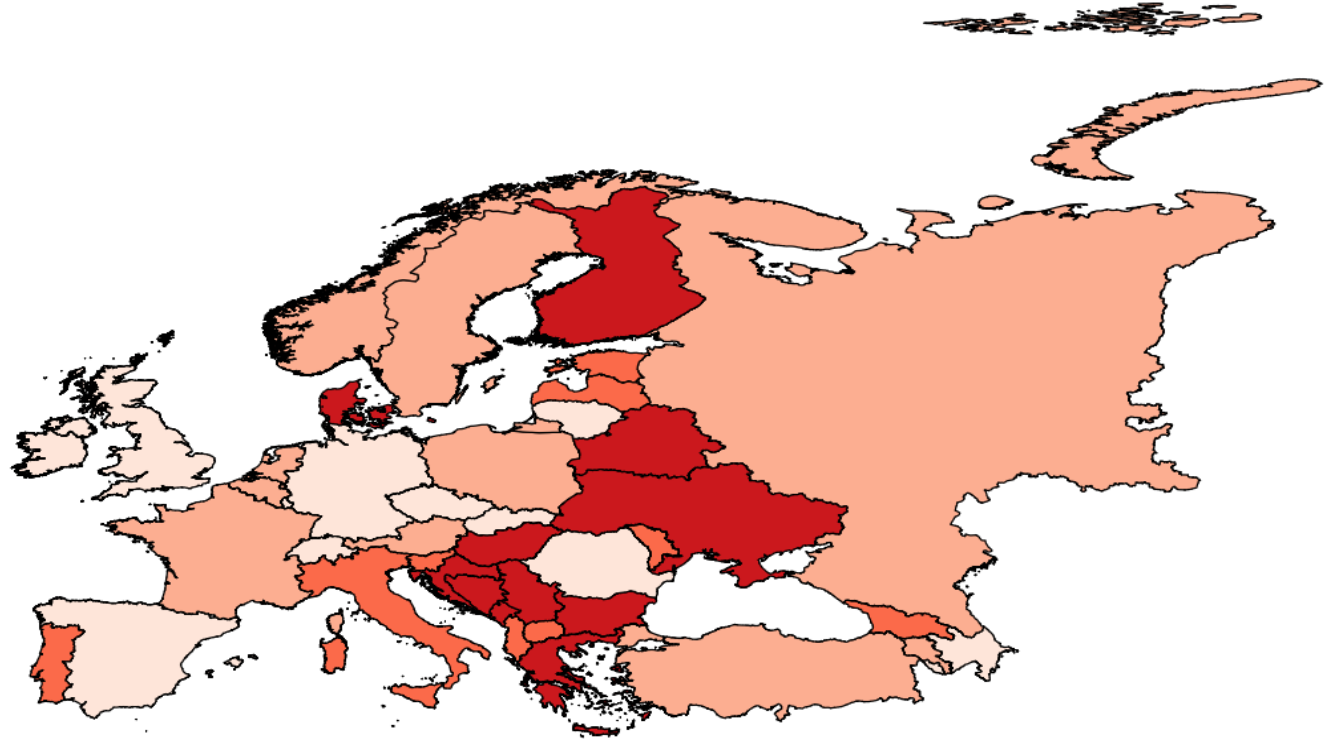
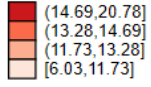
Türkiye'de ise 1985 yılında KDV'nin, 2002 yılında ÖTV'nin yürürlüğe girmesiyle dolaylı vergiler vergi gelirlerindeki payın ağırlığını oluşturmaktadır. 1984 yılı için dolaylı vergilerin vergi hasılatı içerisindeki payı %41,7 iken, 2020 yılında %66.3'tür (Akçay ve Buluş, 2022: 99).

Harita 3: Doğrudan Vergi Gelirleri/Milli Gelir Oranı (2013-2019 Yılları Ortalaması)

Kaynak: UNU-WIDER verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Harita 4: Dolaylı Vergi Gelirleri/Milli Gelir Oranı (2013-2019 Yılları Ortalaması)

Kaynak: UNU-WIDER verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Harita 3 ve Harita 4 sırasıyla, doğrudan ve dolaylı vergi gelirlerinin milli gelire oranlarının 2013-2019 yıllarına ait değerlerinin ortalaması alınarak hazırlanmıştır. Haritadaki renklendirme aralığı analizdeki 41 ülke değerlendirmesini esas alınarak gerçekleştirilmiştir. En açık renkli ülkeler, diğer ülkelere kıyasla ilgili vergi geliri göstergesinin en düşük olduğu; en koyu renk ise, diğer ülkelere kıyasla ilgili göstergenin en yüksek olduğu ülkeleri göstermektedir.

Buna göre ortalama doğrudan vergi gelirlerinin milli gelir içerisinde en yüksek payı aldığı (%26.46-%34.39 aralığı) ülkeler Avusturya, Belçika, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, İtalya, Lüksemburg, Norveç, Hollanda'dır. Ortalama en az payın kaydedildiği ülkeler ise (%8.32-%16.76 aralığı) Arnavutluk, Kuzey Makedonya, Karadağ, Romanya, Moldova, Bulgaristan, Türkiye, Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan ve İrlanda'dır. Dolaylı vergiler için ortalama en yüksek paya sahip ülkeler, %14.69-%20.78 arası oranları ile Finlandiya, Bulgaristan, Danimarka, Yunanistan, Ukrayna, Belarus, Macaristan, Sırbistan, Bosna Hersek, Hırvatistan, Karadağ iken; ortalama en az paya sahip ülkeler, %6.03-%11.73 oranları ile İsviçre, İrlanda, Azerbaycan, Lüksemburg, İspanya, Almanya, Romanya, Litvanya, Birleşik Krallık, Çekya, Slovakya'dır. Dolayısıyla en yüksek doğrudan vergi gelirlerine sahip ülkelerin, İskandinavya ve Orta Avrupa bölgesinde yoğunlaştığı görülmekle birlikte; en düşük doğrudan vergi gelirlerinin, içerisinde Türkiye'nin de yer aldığı Balkan ve Kafkasya coğrafyasında yoğunlaştığı görülmektedir. En yüksek dolaylı vergi gelirlerinin ise ağırlıklı olarak bazı eski Sovyet ülkeleri ve Balkan ülkelerinde kaydedildiği; buna karşı Finlandiya'nın hem dolaylı, hem de doğrudan vergi gelirlerinde ilk grup içerisinde yer aldığı görülmektedir.

Özetle doğrudan ve dolaylı vergilerin ekonomik büyüme, gelir dağılımı ve kaynak dağılımında etkinlik üzerindeki etkileri birbirinden farklılaşmaktadır. Vergi politikası aracılığıyla ulaşılmak istenen iktisadi amaçlara, hangi vergilerin daha uygun olduğu tartışmaları devam etmektedir. Bununla birlikte, doğrudan vergilerin ödeme gücüne ulaşmada kullanılacak araçları uygulamaya ve dikey adaleti gerçekleştirmeye imkân sağlaması özellikleri, vergilemede adalet ilkesine uygun iken; dolaylı vergilerin vergi tabanının geniş olması, vergiden kaçınmanın daha zor olması, mükellef psikolojisine uygun olması özellikleri vergilemede etkinlik ilkesine daha uygundur. Genel olarak değerlendirildiğinde, gelişmiş ülkelerde doğrudan vergilerin vergi

hasılatı içerisindeki payı ağırlıktayken; gelişmekte olan ülkeler ve az gelişmiş ülkelerde vergi hasılatının dolaylı vergiler ağırlıklı olduğu söylenebilir.

Toplumsal refah ölçümlerinde fayda kavramını tamamlayacak bir gösterge olarak mutluluk ölçümleri, hangi tür vergilere ağırlık verildiğinde mutluluğun artacağı sorusunu yanıtlamak üzere kullanılabilir. Bu amaçla daha önceki çalışmalardan da yola çıkarak, vergi politikası ile yaşam memnuniyeti arasındaki ilişkiyi belirlemek üzere çeşitli ekonometrik modeller hazırlanmıştır. Ülkelerin kurumsal, bireysel, sosyo-ekonomik ve makroekonomik dinamiklerine ilişkin göstergeleri de içeren modeller aracılığıyla, doğrudan ve dolaylı vergilere yönelik tercihlerin ülkelerin yaşam memnuniyetini hangi yönde etkilediği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Vergileme ve mutluluk arasındaki ilişkiyi inceleyen literatür kamu mali politikalarının harcama yönünü ele alan çalışmalara göre sınırlıdır. Genel olarak değerlendirildiğinde yapılan çalışmalarda vergi ahlakı, vergi yükü ve vergilemenin gelir dağılımıyla olan ilişkisine yönelik araştırmaların yürütüldüğü görülmektedir.

Lubian ve Zarri (2011), İtalyan hanhalklarının 2004 yılı verileriyle yapmış oldukları regresyon analizinde vergi ahlakı yüksek bireylerin daha mutlu olduğunu ortaya koymuşlardır. Vergi ahlakı, WVS'den alınan “*vergilerde hile yapmanın haklı olup olmadığı*” sorusuna verilen cevaplar ekseninde hesaplanmıştır. Sonuçlar vergi ödemenin, vergide hile yapmaktan veya vergi kaçırmaktan daha yüksek haz verdiğini göstermektedir.

Akay vd. (2012), Alman hanhalklarının 1985-2010 yıllarına ait veriyle yaptıkları analizde vergileme ve mutluluk arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Buna göre vergilerdeki 1 standart sapmalık artış, mutlulukta 2.7 standart sapmalık artışa yol açmaktadır. Vergi ödeyenler alt gruplara ayrıldıklarında devlet müdahaleciliği ile yaşamaya alışkın Doğu Almanların, vergi ödemekten daha mutlu oldukları görülmüştür. Ayrıca eğitim düzeyi arttıkça ve bireyler politik olarak sol görüşlü oldukça vergi ödemekten mutlu olma düzeyi yükselmektedir.

Oishi vd. (2012), vergilemede adaleti artan oranlı vergileme üzerinden ele alarak, vergilemede artan oranlılık arttıkça öznel iyi oluşun iyileştiğini ifade

etmişlerdir. Araştırma ele alınırken ülkelerin gelir dağılımında adalet ve refah düzeyi de kontrol edilmiştir. 2007 yılına ait 54 ülke verisiyle ortaya konulan artan oranlı vergileme ve mutluluk arasındaki ilişki eğitim, sağlık, ulaştırma gibi kamusal malların sunumundan memnuniyete dayandırılarak açıklanmıştır.

Albanese vd. (2015), Avrupa Birliği'ne üye 10 ülke için gerçekleştirdikleri panel eşbütünleşme testi ile 1980-2011 yıllarında mutluluk ve refah payı (share of welfare) arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Refah payı, sosyal harcamalar ve vergi gelirlerinin oranlanması ile elde edilen sosyal-vergi oranı ile ölçülmüştür. Bulgulara göre sosyal-vergi oranı ve mutluluk arasında güçlü pozitif bir ilişki vardır.

Grimes vd. (2016), 35 ülkeye ait panel veri ile doğrudan (bozucu) ve dolaylı (bozucu olmayan) vergilerin mutluluk ile ilişkisini incelemişlerdir. Tahmin sonuçlarına göre doğrudan vergilerin, dolaylı vergilere kıyasla daha yüksek öznel refah seviyeleri ile ilişkili olduğu bulunmuştur. Yani bireylerin refahını artırmakta doğrudan vergiler, dolaylı vergilere göre daha etkilidir. Yine bulgulara göre zengin bireyler, fakir olanlara kıyasla doğrudan vergilerdeki artışlardan yaşam memnuniyeti bağlamında daha fazla zarar görmektedirler.

Ferrer-i-Carbonell ve Gërkhani (2016), 14 Orta ve Doğu Avrupa ülkesinde yaşayan bireylerin yaşam memnuniyeti düzeyi ile vergi kaçırma arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. *“Hiç nakit para karşılığı çalışıp da bu gelir üzerinden vergi ödemediğiniz oldu mu”* sorusuna verilen öznel cevaplar üzerinden ölçülen vergi kaçırmanın, bireylerin yaşam memnuniyeti ile negatif ilişkili olduğu gösterilmiştir.

Hutchinson vd. (2017), mutluluğu intihar etme olasılığı olarak hesapladıkları çalışmalarında, eyalet gelir vergisinin Amerika'da mutluluğu azalttığı sonucuna ulaşmışlardır. 2004 yılı için eyalet gelir vergisi olan yerlerde yaşayanların, vergi olmayan yerlerde yaşayanlara göre %1.6 daha fazla intihar etme olasılığı olduğunu belirtmişlerdir.

Oishi vd. (2018), 2012 yılındaki çalışmalarından farklı olarak artan oranlı vergilemenin mutluluk ve gelir eşitsizliği üzerindeki etkisini, 1962-2014 yılları arasındaki ABD verilerine dayandırarak araştırmışlardır. Sonuçlara göre vergilerde artan oranlılığın daha yüksek olduğu yıllarda, gelir dağılımının en alt %40'lık kesiminde yer alan düşük gelirli Amerikalıların daha mutlu oldukları sonucu istatistiki olarak anlamlıdır. Buna karşı aynı yıllarda, gelir dağılımının en üst %20'lik kısımda

yer alan zengin kesimin mutluluğu ise negatif ve istatistiki olarak anlamsızdır. Düşük gelir düzeyindeki bireylerin mutluluklarının artması durumu, artan oranlılığın yüksek olduğu dönemlerde gelir dağılımının daha adil olduğu kabulü ile ilişkilendirilmiştir.

Kwon (2020), tahmin ettiği regresyon modellerinde gelişmiş ülkeler için toplam vergi gelirlerindeki artışın, öznel iyi oluş üzerinde bir artış meydana getirdiğini göstermiştir. İlgili modellerde, gelişmiş ülkeler için gelir vergisi gelirleri ile öznel iyi oluş arasında ise zıt yönlü bir ilişki olduğu sonucu bulunmuştur. Kwon'un çalışmasında, gelişmekte olan ülkelerde toplam vergi gelirleri ile öznel iyi oluş negatif ilişkilirken; gelir vergisi gelirleri ve öznel iyi oluş pozitif ilişkilidir. Ancak gelişmekte olan ülkelerde gelir vergisinin öznel iyi oluşla ile pozitif yönlü ilişkisi, regresyon modeline gelir dağılımında adalet göstergesinin dâhil edilmesi ile negatife dönüşmüştür.

Şaşmaz ve Sakar (2020), 2010-2017 yılları arası 23 OECD ülkesini kapsayan panel eşbütünleşme analizine dayanan çalışmalarında, vergi gelirleri ve kamu harcamalarındaki artışın mutlulukta artışa eşlik ettiğini göstermişlerdir.

Eralp vd. (2020), Türkiye'de il düzeyinde 2013 ve 2015 yıllarını ele alarak vergi yükü ve mutluluk arasındaki ilişkiyi mekânsal ekonometrik yöntemlerle incelemişlerdir. Bu modellerde tahakkuka ve tahsilata dayanan vergiler için de ayrı ayrı vergi yükleri hazırlanarak, tüm modeller için vergi yükü ve mutluluk arasında negatif bir ilişki olduğu ortaya konulmuştur.

Rizkallah (2021), Grimes vd. (2016) çalışmasından yola çıkarak 2012-2016 yılları arasında 18 MENA ülkesi için bir çalışma yürütmüştür. Buna göre dolaylı vergiler (bozucu olmayan) ile mutluluk arasında negatif ve anlamlı bir ilişki mevcuttur.

Bahsedilen ampirik analizlerin dışında, mutluluk ve kamu politikaları alanındaki çalışmaları ile tanınan Richard Layard, vergilemenin nasıl bir araç olarak kullanılacağına ilişkin çeşitli öneriler geliştirmiştir. Toplumdaki ruh sağlığına büyük önem atfeden Layard (2005), bağımlılıkların giderilmesinde ve çevre kirliliklerinin önlenmesinde dolaylı vergilerin düzeltici etkilerini öne çıkarmıştır. Bu amaçlara uygun bir politika tasarımı uygulanacak vergi oranları, kamu hizmetlerine ve gelirin yeniden dağıtımına ne kadar harcanacağına bağlanmıştır. Layard hem gelir, hem de harcama vergilerinin bozucu etkileri olsa da, düzeltici vergilerin doğuracağı faydanın net vergi yükünü azaltacağını; böylece hem kamu harcamaları, hem de

vergiler için güçlü bir dayanak oluşturacağını öne sürmüştür. Ayrıca Layard (2005), gelirin azalan marjinal faydasından yola çıkarak zengin insanların elde edeceği her ek gelirin, fakir bir insana kıyasla daha az mutluluk getireceğini vurgulamış ve geliri yeniden dağıtıcı vergilerin mutluluğa eşlik ettiği görüşünü desteklemiştir.

Tablo 7: Literatür Özeti

Yazar	Dönem	Ülke/Bölge	Yöntem	Bağımsız Değişken	Sonuç
Akay vd. (2012)	1985-2010	Almanya	Quasi Sabit Etkiler	Ödenen Vergi	Pozitif
Albanese vd. (2015)	1980-2011	10 Avrupa Ülkesi	Panel Eşbütünleşme	Sosyal Harcamalar/ Vergi Gelirleri	Pozitif
Eralp vd. (2020)	2013 ve 2015 yılları	Türkiye	Mekânsal Regresyon	Toplam Vergi Yükü	Negatif
Ferrer-i Carbonell ve Gërkhani (2016)	2013, 2014	14 Orta ve Doğu Avrupa Ülkesi	OLS	Vergi Kaçırma	Negatif
Grimes vd. (2016)	1981-2012	35 Ülke	OLS	Doğrudan Vergiler	Pozitif
Hutchinson vd. (2017)	2004	ABD	Binomial Logit	Gelir Vergisi	Negatif
Kwon (2020)	1995-2004	80 Ülke	OLS	Toplam Vergi Gelirleri	Pozitif
Lubian ve Zarri (2011)	2004	İtalya	İki Aşamalı En küçük kareler	Vergi Ahlakı	Pozitif
Oishi vd. (2012)	2007	54 Ülke	Aracı Değişken Analizi	Vergilemede Artan Oranlılık	Pozitif
Oishi vd. (2018)	1962-2014	ABD	Aracı Değişken Analizi	Düşük Gelirli Bireyleri Vergilemede Artan Oranlılık	Pozitif
Rizkallah (2021)	2012-2016	18 MENA ülkesi	Panel GMM	Dolaylı Vergiler	Negatif
Şaşmaz ve Sakar (2020)	2010-2017	23 OECD ülkesi	Panel Eşbütünleşme	Vergi Gelirleri	Pozitif

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

3. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Bu başlıkta çalışmanın yöntemini oluşturan mekânsal ekonometrik modeller hakkında bilgiler verildikten sonra, çalışmada yararlanılan veri seti ve değişkenlerin seçilme motivasyonlarına ilişkin açıklamalar sunulmuştur.

3.1. Mekânsal Ekonometri

Mekânsal ekonometri, yatay kesit ve panel veri türlerinde birimlerin ilçe, mahalle, il, ülke gibi coğrafi bir göstergeyi ifade ettiği durumlarda, mekânlar arası etkileşimi dikkate alan bir ekonometri dalıdır (Tatoğlu, 2022: 1). Tobler (1970)'in *"her şey diğer her şeyle ilişkilidir, ancak yakın şeyler uzaktakilerden daha fazla ilişkilidir"* biçiminde ifade ettiği coğrafyanın ilk yasasından yola çıkarak, bir değişkenin benzer değerlerle yakın konumlanması mekânsal kümeleri meydana getirmektedir. Örneğin genel olarak yüksek suç oranlarının kaydedildiği bir bölge, etrafında yüksek suç oranlarının olduğu bölgeler ile çevrili olmaktadır. Bu tip mekânsal kümelenmelerin olduğu veriler, olağan istatistiksel varsayımları karşılayamayacak ve hatalı tahminler sunacaktır (Anselin, 1992: 1). Klasik regresyon modellerinin mekânsal etkileri göz ardı etmesine alternatif olarak mekânsal ekonometri, birbirine yakın gözlemler veya birimler arasındaki bağımlılığın modellenmesine imkan tanımaktadır (LeSage, 2008: 20).

Mekânsal ilişkiler, mekânsal ağırlık matrisi yardımıyla ortaya çıkarılmaktadır. Mekânsal ağırlık matrislerinin sınır komşuluğuna dayalı oluşturulmasının yanı sıra; ülkelerin birbirlerine olan uzaklığına, ortak para birimine, konuşulan dile göre de oluşturulması mümkündür (Tatoğlu, 2022: 3).

Coğrafi sınır komşuluğuna göre oluşturulmak istenen ağırlık matrisi paylaşılan kenar (edge) ve köşelere (vertex) göre satranç tahtasına benzetilerek kale, fil ve vezir komşuluğu olarak isimlendirilmektedir. Bir bölgenin kenar komşuları esas alınıyorsa kale, köşe komşuları esas alınıyorsa fil, hem kenar hem de köşe komşuları esas alınıyorsa da vezir komşuluğu vardır. $N \times N$ boyutlu komşuluk matrisi oluşturulurken satır ve sütunlarda tüm birimler sırasıyla yer alır. İkili komşuluk matrisi için seçilen komşuluk türüne göre; eğer komşuluk varsa 1, yoksa 0 değerleri verilerek mekânsal ağırlık matrisi oluşturulmuş olur (Anselin, 1988: 17-19).

Mekânsal ağırlık matrisinin oluşturulup standardize edilmesinin ardından mekânsal otokorelasyonun varlığına yönelik çalışmalar yürütülmelidir. Mekânsal etkinin varlığı ve türü öğrenildikten sonra mekânsal ekonometrik modellere geçilebilir. Bununla birlikte, yalnızca mekânsal otokorelasyona yönelik çalışmalar da yürütmek mümkündür (Tatoğlu, 2022: 3-7).

Bir değişkenin mekânsal komşuluğuna bağlı olarak benzer değerler sergilemesi eğilimi, mekânsal bağımlılık (spatial depence) olarak adlandırılmaktadır. Mekânsal bağımlılığı ölçmek için kullanılan ölçüt ise mekânsal otokorelasyondur. Değişen mekânsal bağlantı sistematik bir örüntü sergiliyorsa mekânsal otokorelasyonun varlığından söz edilir. Benzer değerlerin yan yana olma eğilimi pozitif otokorelasyon, farklı değerlerin birbirlerine yakın olma eğilimi ise negatif otokorelasyona yol açmaktadır. Mekânsal otokorelasyonu ölçmek için kullanılan en yaygın teknikler Moran's I ve Geary's C istatistikleridir (Gangodagamage vd., 2007: 32).

Mekânsal otokorelasyonun varlığının tespitinin yanında, mekânsal etkileşimin türünün belirlenmesi modeli ve tahminciyi belirlemeyi sağlayacaktır. Mekânsal etkileşim üç tipte gerçekleşebilir. Bunlardan ilki; i birimine ait bağımlı değişkenin, diğer birimlerin bağımlı değişkenlerinden etkilendiği içsel mekânsal etkileşimdir. Bağımlı değişkenler arasındaki bu bağımlılık, mekânsal gecikme olarak adlandırılır. Diğer bir etki; i biriminin bağımlı değişkeninin, diğer birimlerin bağımsız değişkenlerine bağlı olduğu dışsal etkileşimdir. Son olarak da birimlerin benzer gözlenemeyen özelliklerinin neden olduğu, hata terimleri arasında etkileşimi içeren mekânsal hatalar gelmektedir (Elhorst, 2017: 2-3). Belirtilen tüm bu etkileşimleri içeren modeller *genel yuvalanmış (general nesting spatial- GNS) model* olarak adlandırılmakta ve şu şekilde gösterilmektedir:

$$Y = \rho WY + X\beta + WX\theta + u \quad u = \lambda Wu + \varepsilon \quad (1)$$

Denklem (1)'de yer alan ρ mekânsal gecikme katsayısını, λ mekânsal otokorelasyon katsayısını, θ dışsal etkileşim katsayısını, W mekânsal ağırlık matrisini temsil etmektedir. İçerdikleri etkileşimlere göre mekânsal ekonometrik modeller şu şekilde sınıflandırılmaktadır:

Tablo 8: Mekânsal Ekonometrik Modeller

	SAR	SLX	SEM	SDM	SDEM	SAC	GNS	OLS
Bağımlı Değişkende Bağımlılık (İçsel Etkileşim/ Mekânsal Gecikme) ($\rho \neq 0$)	+	-	-	+	-	+	+	-
Bağımsız Değişkende Bağımlılık (Dışsal Etkileşim) ($\theta \neq 0$)	-	+	-	+	+	-	+	-
Hata Teriminde Bağımlılık (Mekânsal Hata) ($\lambda \neq 0$)	-	-	+	-	+	+	+	-

Kaynak: Elhorst (2017)'den yararlanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 8'de (+) işareti etkileşimin varlığını, (-) ise yokluğunu temsil etmektedir.

Buna göre;

- Yalnızca içsel etkileşimi, yani mekânsal gecikmeyi içeren modeller *mekânsal gecikme* veya *mekânsal otoregresif* (*spatial autoregressive- SAR*)
- Dışsal etkileşimi içeren modeller *mekânsal gecikmeli X* veya *bağımsız değişkeni mekânsal gecikmeli* (*spatial lag with exogenous variables- SLX*)
- Mekânsal hatayı içerenler ise *mekânsal hata* (*spatial error- SEM*) modelleridir.

İki mekânsal etkileşim içeren modeller ise:

- Hem içsel, hem dışsal etkileşim içeriyorsa *mekânsal Durbin* (*spatial Durbin- SDM*)
- Hem dışsal etkileşim, hem mekânsal hata içeriyorsa *mekânsal Durbin hata* (*spatial Durbin error- SDEM*)
- Hem mekânsal hata, hem de mekânsal gecikme içeriyorsa *genel mekânsal* veya *mekânsal otoregresif karma* (*spatial autoregressive conditional- SAC*) modeller olarak adlandırılmaktadır.
- Bu etkilerden herhangi biri bulunmuyorsa *en küçük kareler* (*ordinary least squares- OLS*) modeli, etkilerin tümü bulunuyorsa GNS modeli uygun olmaktadır (Elhorst, 2017: 4-5).

Mekânsal ekonometri hakkında sunulan bu bilgiler yatay kesit verileri üzerinden sunulmuş olsa da, mekânsal panel veri modelleri için de geçerlidir. Mekânsal panel veri, panel birimlerinin zaman seri gözlemlerinden oluşur. Panel veri modellerinde yatay kesit değişkenliği ortaya konulurken; mekânsal panel verilerde hem yatay kesit, hem de mekânsal otokorelasyon dikkate alınır (Çubukçu, 2020: 31). Ayrıca mekânsal panel ile çalışırken hem mekânsal etkileri, hem de zaman etkileri kontrol edilebilmektedir (Elhorst, 2017: 1-2) .

$$Y_t = \rho WY_t + X_t\beta + WX_t\theta + \mu + \xi_t + u_t \quad u_t = \lambda W_{ut} + \epsilon_t \quad (2)$$

(2) numaralı denklemde formüle edildiği şekilde mekânsal panel modellerde, WY_t terimi içsel mekânsal gecikmeyi WX_t dışsal mekânsal gecikmeyi, W_{ut} hata teriminin mekânsal hata gecikmesini temsil etmektedir. μ birim sabit etkiler vektörü, ξ_t zamana bağlı birim vektör, ϵ_t ise hata terimi vektörüdür. ρ , λ , θ ve W katsayılarının yorumu mekânsal GNS modellerinde olduğu gibidir.

3.2. Veri Seti

Çalışmanın hipotezini test etmek amacıyla 2013-2019 yılları arası 41 ülkeye ait dengeli panel verisi kullanılmıştır¹⁶. Veriler Stata 15.0 ve R programları kullanılarak tahmin edilmiştir. Değişkenlere ilişkin açıklamalar ve elde edildiği veri tabanları Tablo 9’da gösterilmiştir.

¹⁶ Mekânsal haritalandırma ve ülkelerin belirlenmesinde, <https://www.efrainmaps.es/english-version/free-downloads/europe/> adresi üzerinde “Europe Countries” olarak bulunan hazır dosyalardan yararlanılmıştır.

Tablo 9: Değişkenler ve Veri Kaynağı

Değişken	Açıklama	Veri Kaynağı
YasMem	Ulusal Yaşam Memnuniyeti Puanı	World Happiness Report (WHR)
Doğrudan	Doğrudan Vergi Gelirlerinin Milli Gelire Oranı,%	World Institute for Development Economics Research (UNU-WIDER)
Dolaylı	Dolaylı Vergi Gelirlerinin Milli Gelire Oranı, %	World Institute for Development Economics Research (UNU-WIDER)
Dly/Dgr	Dolaylı Vergi Gelirlerinin Milli Gelire Oranı/ Doğrudan Vergi Gelirlerinin Milli Gelire Oranı	World Institute for Development Economics Research (UNU-WIDER)
IGE	İnsani Gelişme Endeksi	United Nations Development Programme (UNDP)
Isszlk	İşsizlik Oranı, %	International Monetary Fund (IMF)
Ylszlk	Algılanan Yolsuzluk Endeksi	World Happiness Report (WHR)
DemKal	Demokrasi Kalitesi Endeksi	Worldwide Governance Indicators (WGI)
SosDes	Sosyal Destek Endeksi	World Happiness Report (WHR)

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Doğrudan vergilerin ve dolaylı vergilerin milli gelire payı olarak modele dâhil edilen değişkenler, vergilemede etkinlik ve adalet ilkeleri arasındaki tercihlerin yaşam memnuniyeti ile ilişkisini kontrol edecek temel göstergelerdir. UNU-WIDER veri tabanında doğrudan vergiler gelir, kar ve sermaye kazançları üzerinden alınan vergiler, emlak vergileri, sosyal güvenlik katkı payları; dolaylı vergiler mal ve hizmetler üzerinden alınan vergiler ile uluslararası ticaretten alınan vergiler olarak kabul edilmiştir.

Vergilemeye ilişkin göstergelerin yanında yaşam memnuniyetinin belirleyicilerinin neler olduğunun belirlenerek modele dâhil edilmesi aşamasında, Martela vd. (2020)'nin WHR için hazırladıkları çalışmadan yararlanılmıştır. Çalışmada, başta İskandinav ülkeleri olmak üzere yaşam memnuniyeti puan sıralamalarında istikrarlı bir biçimde en üstte yer alan ülkelerin; iyi işleyen bir

demokrasi, düşük suç ve yolsuzluk seviyeleri, bireylerin kendilerini özgür hissettiği, güçlü sosyal güvenlik sisteminin varlığı, devlet kurumlarına güvenin sağlandığı çeşitli kurumsal ve kültürel öğeleri benimsedikleri ifade edilmiştir (Martela vd., 2020: 130-131). Bu tespitlerden yola çıkarak ülkelerin algılanan yolsuzluk ve demokrasi kaliteleri endeksleri, İGE ve işsizliğin yer aldığı sosyo-ekonomik ve makroekonomik göstergelerle birlikte modele eklenmiştir.

Kurumsal öğelere dair modele dâhil edilen ilk gösterge algılanan yolsuzluktur. Kamu gücünün özel fayda sağlamak amacıyla kötüye kullanılması olarak tanımlanan yolsuzluk, kurumsal yetersizliklerin en önemli göstergelerinden biridir. Nitekim algılanan yolsuzluk *“ulusal hükümete güven, yargı sistemine ve mahkemelere güven, seçimlerin dürüstlüğüne güven, yerel polis gücüne güven”* ile birlikte kurumsal güven endeksini oluşturan beş bileşenden biridir (Akçay, 2006: 29; Helliwell, 2022b: 3). Yolsuzluk yalnızca kurumların kalitesini düşürmekle kalmayıp, kaynakların verimsiz kullanıma yol açarak ekonomik büyümenin gerilemesi, gelir adaletinin bozulması, yoksulluğun artması, kalkınma carilerinin ve sosyal harcamaların azalması gibi birçok sorunu beraberinde getirmektedir (Akçay, 2006: 29). Tüm bu sorunlar, toplumların kalkınmasını ve refah artışını sekteye uğratarak bireylerin yaşamlarını doğrudan ve dolaylı yollarla etkilemektedir. Bu bağlamda çeşitli çalışmalarda, düşük yaşam memnuniyeti ile yüksek yolsuzluk algısının ilişkili olduğu ortaya konulmuştur (Bjørnskov vd. 2008; Helliwell, 2006; Rothstein, 2010). Algılanan yolsuzluk *“bu ülkede yolsuzluk devlet genelinde yaygın mı, yaygın değil mi”* ve *“bu ülkede yolsuzluk işletmelerde yaygın mı, yaygın değil mi?”* sorularına verilen cevapların ortalaması alınarak hesaplanmaktadır (Helliwell vd., 2022b: 21).

Yaşam memnuniyetinin kurumsal boyutunu yansıtan diğer bir gösterge olan demokrasi kalitesi ise Helliwell vd. (2018b) çalışmasından yola çıkılarak elde edilmiştir. İlgili çalışmada demokrasi kalitesi, ifade etme ve hesap verebilirlik endeksi ile politik istikrar ve şiddetin yokluğu endekslerinin toplamının ortalaması alınarak hesaplanmıştır. İfade etme ve hesap verebilirlik *“bir ülkenin vatandaşlarının hükümetlerini seçme sürecine ne ölçüde katılabildiğinin yanı sıra ifade özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü ve özgür medya hakkındaki görüşlerini”* yansıtmaktadır. Göstergenin diğer bileşeni olan politik istikrar ve şiddetin yokluğu endeksi, *“hükümetin siyasi şiddet veya terörizm de dahil olmak üzere anayasaya aykırı veya*

şiddet içeren yollarla istikrarsızlaştırılması veya devrilmesi olasılığına ilişkin algıları” yansıtmaktadır (Worldwide Governance Indicators, 2023). Her iki gösterge de +2.5 ve -2.5 arasında normal dağılım sergilemektedir. Endeks değerlerinin +2.5’a yaklaşması demokrasi kalitesinin iyileştiğini, -2.5’a yaklaşması ise bu kalitenin kötüleştiğini göstermektedir.

Yaşam memnuniyetinin kurumsal belirleyicilerinin haricinde, modele İGE ve işsizlik oranları dâhil edilmiştir. İGE; bir ülkedeki bireylerin uzun ve sağlıklı bir hayat sürdürebilme, bilgili olabilme ve eğitim alabilme ile yaşam standardı üzerinden hesaplanan bir göstergedir. Sağlık boyutu beklenen yaşam süresini; eğitim boyutu 25 yaş ve üzeri yetişkinler için ortalama okullaşma yılı ile okula başlama yaşındaki çocuklar için beklenen okullaşma yılını esas almaktadır. Yaşam standardı boyutu ise kişi başına düşen gayri safi milli geliri ifade etmektedir (UNDP, 2023). İGE hesaplamaları hem milli gelir ölçümleri ile ekonomik büyümeyi, hem de sağlığa ve eğitime ilişkin ölçümleri ile kalkınmayı yansıtmaktadır. Dolayısıyla İGE, mutluluk ekonomisinin temel çıkış noktası olan milli gelir ölçümlerinin ötesine geçme fikrini destekler bir göstergedir.

İşsizlik oranı, yaşam memnuniyetini belirleyen güçlü makroekonomik değişkenlerden biridir. İşsizliğin yaşam memnuniyeti ile ilişkisi ve bu ilişkiyi ortaya koyan çalışmalardan birkaçına tezin ikinci çalışmasında ayrıntılı olarak yer verilmiştir. Regresyon analizi sonucunda, işsizliğin yaşam standartlarını düşürdüğü ve bireylerin öznel iyi oluşlarını olumsuz etkilediği göz önüne alınarak bağımlı değişken ile negatif bir ilişki içerisinde olması beklenmektedir.

Son olarak sosyal destek (zor zamanlarda birine sahip olmak) göstergesi, bireysel cevaplardan elde edilen *“zor zamanlarda ne zaman ihtiyacınız olursa size yardım edecek akrabalarınız ya da arkadaşlarınız var mı”* sorusuna verilen 0-1 cevaplarının ortalamalarından elde edilen ulusal puanlardır (Helliwell vd., 2022b: 2). Bu gösterge, modele bireysel kontrol değişkeni olarak dâhil edilmiştir. Nitekim bir topluluğa üye olmak veya bir aileye sahip olmanın yalnız olmaya kıyasla daha fazla mutluluk getirdiği bilinmektedir.

Tablo 10: Betimleyici İstatistikler

Değişken	Gözlem Sayısı	Ortalama	Std. Sapma	Min	Max
YasMem	287	6.06	0.97	3.96	7.86
Dogrudan	287	20.86	7.01	6.62	35.47
Dolayli	287	13.39	2.90	5.83	21.78
Dly/Dgr	287	0.73	0.33	0.27	1.75
IGE	287	0.86	0.06	0.74	0.96
Isszlk	287	9.74	5.97	2.24	29.00
Ylszlk	287	0.70	0.24	0.15	0.98
DemKal	287	0.51	0.73	-1.31	1.55
SosDes	287	0.88	0.09	0.52	0.97

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

4. REGRESYON ANALİZİ

Vergileme ve yaşam memnuniyeti ilişkisini ortaya koymak için, vergilere ilişkin temel bağımsız değişkenler üzerinden iki farklı ekonometrik model oluşturulmuştur. Model (1)'de doğrudan ve dolaylı vergi gelirleri ile yaşam memnuniyeti ilişkisi araştırılırken, Model (2) ise dolaylı vergilere ilişkin veriler doğrudan vergiler ile oranlanarak yeni bir gösterge oluşturulmuştur. *Dly/Dgr* olarak adlandırılan bu gösterge ile bir birim dolaylı vergiye karşılık, kaç birimlik doğrudan verginin geldiği hesaplanmaktadır. 1'den büyük veya küçük pozitif bir değer alabilecek bu göstergenin, birden büyük olması vergi sistemi içerisinde dolaylı vergilerin; 1'den küçük olması ise doğrudan vergilerin öne çıktığını göstermektedir. Vergilere ilişkin göstergeler hariç olmak üzere, her iki modeldeki diğer bağımsız değişkenler aynıdır.

Model 1:

$$YasMem = \beta_1 Dogrudan_{it} + \beta_2 Dolayli_{it} + \beta_3 IGE_{it} + \beta_4 Isszlk_{it} + \beta_5 Ylszlk_{it} + \beta_6 DemKal_{it} + \beta_7 SosDes_{it} + \beta_i + \varepsilon_{it}$$

Model 2:

$$YasMem = \beta_1 (Dly/Dgr)_{it} + \beta_2 IGE_{it} + \beta_3 Isszlk_{it} + \beta_4 Ylszlk_{it} + \beta_5 DemKal_{it} + \beta_6 SosDes_{it} + \beta_i + \varepsilon_{it}$$

İlk olarak mekânsal modellerin seçiminden önce mekânsal etkinin varlığı ve bağımsız değişkenlerle korelasyonlu olup olmadığının sınanması (sabit veya rassal etkilerin uygunluğu) araştırılmalıdır¹⁷. Bu amaçla birim etkinin olmadığı varsayımı altında Breusch Pagan LM, Breusch Pagan ALM, Sosa-Escudero-Yoon LM ve Sosa-Escudero-Yoon LM testlerini kullanmak uygundur (Tatoğlu, 2020: 302).

Tablo 11: Birim (Mekânsal) Etkinin Tespiti

	SDM	SAC	SEM	SAR
Breusch-Pagan LM Testi	196.33	353.98	353.98	353.98
Breusch-Pagan LM Olasılık Değerleri	0.00	0.00	0.00	0.00
Breusch-Pagan ALM Testi	59.98	153.87	153.87	153.87
Breusch-Pagan ALM Olasılık Değerleri	0.00	0.00	0.00	0.00
Sosa-Escudero-Yoon LM Testi	14.01	18.81	18.81	18.81
Sosa-Escudero-Yoon LM Olasılık Değerleri	0.00	0.00	0.00	0.00
Sosa-Escudero-Yoon ALM Testi	7.74	12.40	12.40	12.40
Sosa-Escudero-Yoon ALM Olasılık Değerleri	0.00	0.00	0.00	0.00

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 11’de Model (1) özelinde SDM, SAC, SEM ve SAR modeller üzerinden mekânsal birim etkinin varlığı araştırılmıştır. Yokluk hipotezi “ $H_0 = \text{Mekânsal etki yoktur}$ ” şeklinde kurulan tahmin sonuçlarına göre H_0 hipotezi tüm testler için reddedilmekte, yani mekânsal etkinin var olduğu söylenebilmektedir. SEM ve SAR modeli, SAC modelin içerisine yuvalandığından sonuçlar aynı çıkmaktadır.

Mekânsal etkinin varlığının tespitinin ardından, SEM ve SAR modeller üzerinden sabit veya rassal etkiler tahmincilerinden hangisinin geçerli olduğuna karar verebilmek amacıyla mekânsal Hausman testi gerçekleştirilmiştir. Test sonuçlarına göre “ $H_0 = \text{Bağımsız değişkenler ve birim etki arasında korelasyon yoktur}$ ” şeklindeki yokluk hipotezi reddedilmiştir. SEM ve SAR modeller rassal etkiler tahmincisi yanlıdır.

Rassal etkiler tahmincisi üzerinden mekânsal hatanın ve mekânsal gecikmenin bağımlılığının korelasyonlu olup olmadığının varlığını ortaya koymak LM testi

¹⁷ Mekânsal modellerin oluşturulmasında yararlanılan mekânsal ağırlık matrisi, vezir komşuluğuna göre belirlenmiştir. Herhangi bir sınır komşusu olmayan ada ülkeleri (Foreo Adaları, İzlanda, Jan Mayen, Svalbard, Guernsey, Man Adaları, Jersey, Malta) mekânsal ağırlık matrisinde yer almamaktadır. Bununla birlikte bağımlı ve bağımsız değişkenlere ilişkin verilerin elde edilememesi nedeniyle Andorra; Lihtenştayn, Gibraltar, Monaco, San Marino analizin dışında tutulmuştur.

uygulanmıştır. Model (1) ve Model (2) için LM test olasılık istatistiklerinde mekânsal gecikmede bağımlılık reddedilmiş, mekânsal hataların bağımlılığı ise reddedilememiştir. Dolayısıyla modellerde, mekânsal hataların bağımlı olduğu sonucuna varılarak SEM model üzerinden analizler gerçekleştirilmiştir.

Tablo 12: Rassal Etkili SEM Modeli Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Model 1	Model 2
Dogrudan	0.0242*** (0.00927)	
Dolayli	-0.0222 (0.0149)	
Dly/Dgr		-0.402** (0.160)
IGE	3.112** (1.428)	3.510** (1.400)
Isszlk	-0.0314*** (0.00596)	-0.030*** (0.00598)
Ylszlk	-0.927*** (0.198)	-0.913*** (0.197)
DemKal	0.219*** (0.0832)	0.235*** (0.0830)
SosDes	2.207*** (0.387)	2.245*** (0.386)
Lambda (λ)	-0.161* (0.0868)	-0.158* (0.0868)
Sabit Terim	2.077* (1.244)	2.224* (1.130)
Gözlem Sayısı	287	287
R²	0.838	0.838
Birim Sayısı	41	41

Standart hatalar parantez içerisindedir. *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 12’de en çok olabilirlik (MLE) yöntemi ile hesaplanan rassal etkili SEM modelin regresyon analizi sonuçları yer almaktadır. İlk olarak Model (1)’in sonuçlarına göre doğrudan vergi gelirlerinin milli gelire orandaki artış, yaşam memnuniyetindeki artışı anlamlı olarak etkilemektedir. Aynı modelin tahmin sonuçlarına göre, dolaylı vergi gelirlerinin milli gelire oranla artması yaşam memnuniyetini azaltmakla birlikte, istatistiki olarak anlamlı değildir. Mevcut sonuç, dolaylı vergilerin mükellef psikolojisine uygun olarak mali anestezi altında ödenmesiyle ilişkilendirilebilir. Mali anestezi altında vergi ödediğinin kısmen

bilincinde olmayan mükelleflerin, ödemelerin yaşam memnuniyetlerini ne derece etkilediği sorusunu cevaplanması zorlaşmaktadır.

Model (2)'de ise vergi sistemlerinin yapısı hakkında bilgi sağlamaya elverişli bir gösterge olarak Dly/Dgr üzerinden elde edilen bulgulara, dolaylı vergi ağırlıklı vergi sistemlerinin yaşam memnuniyeti aleyhine sonuçlar doğurduğu söylenebilir. Bulgulara göre, vergi gelirleri içerisinde doğrudan vergilere kıyasla dolaylı vergilerin artması, ülkelerin yaşam memnuniyetleri puanlarını düşürmektedir. Bu durum bir vergi politikası tasarlanırken eğer yaşam memnuniyeti öncelenmek istenirse, sistem içerisinde doğrudan vergilere ağırlık verilmesi gerektiği görüşünü desteklemektedir.

Yaşam memnuniyetinin sosyo-ekonomik boyutunu kontrol eden IGE göstergesi, gelir ile birlikte beşeri sermaye oluşumuna katkıda bulunan eğitim ve sağlığa yönelik ilerlemelerin, yaşam memnuniyetine anlamlı katkı sunduğunu göstermektedir. Bu etki insani gelişmedeki iyileşmelerin; yaşam standartlarını yükseltmeye, bilgi ve becerileri geliştirmeye, sağlıklı bir hayat sürdürerek yaşam kalitesini artırmaya sunduğu katkılar yönüyle açıklanabilir.

Ayrıca, insanların duygusal ihtiyaçlarını karşılamasına yardımcı olması ve zor durumlarda destekleyici bir sosyal ağa sahip olmanın stresle başa çıkmayı kolaylaştırması gerekçelerine dayanarak sosyal destek, tahmin sonuçlarına göre yaşamdan duyulan memnuniyeti artırmaktadır ve yaşam memnuniyetinin bireysel boyutunu kontrol etmektedir.

Yolsuzluğun yüksek olarak algılanması; süreçte yer alan aktörlerin kamusal hizmetleri yönetemediği, kamusal kaynakları adil olarak dağıtamadığı ve kanunları tarafsız bir şekilde uygulayamadığı anlamına geldiği için bireylerin kurumlara olan güvenini azaltmaktadır (Chang ve Chu, 2006). Daha önce Bjørnskov vd. (2008), Helliwell (2006), Rothstein (2010) tarafından gerçekleştirilen çalışmaları destekler biçimde Model (1) ve Model (2)'deki tahmin sonuçları, vatandaşlar nezdinde yolsuzluğun yüksek olarak algılanmasının yaşam memnuniyetini anlamlı olarak azalttığını göstermektedir.

Algılanan yolsuzluğa benzer şekilde tüm modellerde, yüksek işsizlik oranının daha düşük seviyede bir yaşam memnuniyetini beraberinde getirdiği görülmektedir. Bir makroekonomik değişken olarak işsizlik, bireylerin yaşam standartlarını düşürmesinin yanında ruh sağlığını bozma riskini de içermektedir. İşsizliğe yönelik

tahmin sonuçları, tezin ikinci çalışmasında yer alan istihdam oranındaki artışın yaşam memnuniyetini olumlu etkilediği bulgusu ile de uyumludur.

Yine tahmin sonuçlarına göre, şiddet içermeyen istikrarlı politik bir zeminin sağlanması ile ifade etme ve hesap verebilirlik göstergelerinin ortalaması alınarak ölçülen demokrasi kalitesi, kurumsal öğelerin yaşam memnuniyetini belirlediği hipotezi desteklenmektedir. Toplumun güven duygusunu pekiştirdiği, vatandaşların katılımcılığını artırdığı, bireysel tercihleri özgürce yaşattığı ve kendini ifade etme hürriyetini yönünde sağladığı faydalar ile bağlantılı olarak demokrasi kalitesinin, yaşam memnuniyetine olumlu katkı sağladığı ifade edilebilir.

Son olarak mekânsal hataları gösteren λ katsayısı Model (1)'de -0.161, Model (2)'de ise -0.158'dir. λ her iki modelde negatif olmasının yanı sıra, istatistiki olarak da anlamlıdır. Yani i ülkesi ile ona vezir komşusu diğer ülkeler arasında, mekânsal hata katsayıları itibariyle negatif mekânsal korelasyonun bulunduğu görülmektedir. Modelin tahmin gücünü gösteren R^2 ise her iki modelde yaklaşık olarak %84 ile güçlü bir belirleme katsayısıdır.

5. SONUÇ

Doğrudan ve dolaylı vergiler sahip oldukları özellikler itibariyle farklı iktisadi etkiler ortaya çıkarmaktadırlar. En bilinen ifadesi ile doğrudan vergilerin ödeme gücüne ulaşmaya imkân sağlaması, dikey eşitliği uygulamaya elverişli olması gelir dağılımında adalet hedefi bağlamında tercih edilmesini sağlarken; dolaylı vergilerin verimli ve mükellef psikolojisine uygun olması özellikleri ile ekonomik etkinlik hedefinin benimsendiği tercihlerde öne çıkmasına yol açmaktadır. Tarihsel süreçteki gelişmelerle birlikte değerlendirilerek dünyadaki genel eğilime bakıldığında, vergi gelirleri içerisinde gelişmiş ülkelerde doğrudan vergilerin, gelişmekte veya az gelişmiş ülkelerde ise dolaylı vergilerin ağırlıkta olduğu görülmektedir. Bu durum itibariyle vergi politikaları bağlamında gelişmiş ülkelerde adalet, gelişmekte olan ülkelerde ise etkinlik hedeflerinin öncelikli olduğu söylenebilir.

Bahsedilen bu çıkarımdan yola çıkarak çalışmada, doğrudan ve dolaylı vergilerin yaşam memnuniyeti ile ilişkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır. İlgili ilişki, yaşam memnuniyetini belirleyen kurumsal, bireysel, sosyo-ekonomik ve

makroekonomik göstergelerle desteklenerek, yaşam memnuniyetinin belirleyicilerine yönelik bütünsel bir bakış açısı ile araştırılmıştır. Böylelikle ülkelerin vergi sistemlerine ilişkin durumları, ülkelerin gelişmişlikleri ile birlikte model içerisinde kontrol edilebilmiştir.

Yine tezin bu çalışmasında, önceki çalışmalardan farklı olarak mekânsal panel veri modellerinden yararlanılmış ve mekânsal bağımlılık ilişkisinin varlığı araştırılmıştır. 2013-2019 yılları arasını kapsayan 41 ülkeye ilişkin veriler, MLE yöntemi ile rassal etkili SEM modeller üzerinden analiz edilmiştir. Vezir sınır komşuluğuna göre oluşturulan mekânsal ağırlık matrisleri esas alınarak yapılan testler sonucunda, modellerin hata terimlerinde negatif mekânsal bağımlılığın bulunduğu tespit edilmiştir.

Regresyon sonuçları itibariyle, yaşam memnuniyeti ve doğrudan vergi gelirlerinin milli gelire oranı arasındaki ilişki aynı yönlü ve anlamlıdır. Ancak ilişki, bağımlı değişken ile dolaylı vergi gelirlerinin milli gelire oranında zıt yönlü ve anlamsızdır. Söz konusu bu ilişki, doğrudan vergilerin genel olarak ödeme gücünü dikkate alması ve vergilemede adaleti sağlaması; dolaylı vergilerin ise mali anesteziye yol açarak vergi yükünün hissedilmesini engellediği görüşleri ile gerekçelendirilmiştir.

Dolaylı vergi gelirlerinin doğrudan vergi gelirlerine oranla arttığı bir vergi sisteminin ise yaşam memnuniyeti değerini olumsuz etkilediği görülmektedir. Model (1)'de istatistiki olarak anlamsız bulunan dolaylı vergilere ilişkin gösterge, Model (2)'de doğrudan vergilere oranlandığında yaşam memnuniyetini belirgin olarak aşağıya çekmektedir. Bu nedenle vergilemede etkinlik yerine vergilemede adaleti öncelemenin mutluluğu artırmaya yönelik bir kamu politikası tasarısında kullanılması önerilmektedir. Söz konusu bulgu Model (1)'in sonuçları ile de uyumludur.

Dahası regresyon sonuçları, ülkelerin insani gelişmişlikleri ne kadar yüksek olursa yaşam memnuniyetlerinin de o denli yüksek olacağına işaret etmektedir. Bu bağlamda hem kişi başına düşen gelirin artırılması, hem de sağlık ve eğitim hizmetlerinin iyileştirilmesi yönünde programların geliştirilmesi toplumların refahını ileriye taşıyacaktır. Kalkınma anlayışının insani gelişmeyi odak noktasına alacak politikalar ekseninde şekillendirilmesinin, yaşam memnuniyetini belirlemede güçlü bir yaklaşım olduğu ifade edilebilir.

Anket katılımcılarının verdiği cevaplar üzerinden ölçülen algılanan yolsuzluğun yüksek olması, vatandaş nezdinde kurumlara ve devlete yönelik güven duygusunu zedelemektedir. Bu nedenle kamu hizmetlerinin adil bir şekilde sunulamayacağı, gelir eşitsizliklerinin arttığı ve kurumsal güvenin zarar gördüğü görüşüne dayanarak algılanan yolsuzluk endeksindeki artışın, vatandaşların yaşam memnuniyetini azalttığı tahmin sonuçları bağlamında söylenebilmektedir. Yine, yaşam memnuniyetinin makroekonomik boyutunu yansıtan işsizlik oranı, sonuçları itibariyle algılanan yolsuzluğa benzer sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Regresyon sonuçları, işsizliğin azaltılması yönündeki ekonomi politikalarının üzerinde durulması gerekliliğini desteklemektedir.

Demokratik bir yönetim anlayışı vatandaşların kendilerini özgürce ifade etmelerini sağlarken, kendi kararları ve ihtiyaçları doğrultusunda seçim yapma fırsatı sunmaktadır. Dahası şiddetin olmadığı istikrarlı bir yönetimin varlığı, vatandaşların kendi yaşamları için daha iyisini tayin etme haklarına elverişli bir ortam sağlayacaktır. Bu bağlamda ulaşılan regresyon analizi sonuçları da demokrasinin kalitesinin, yaşam memnuniyetini önemli ölçüde artırdığını göstermektedir.

Son olarak bireysel bir kontrol değişkeni olan sosyal destek, yaşam memnuniyetine katkı sunan güçlü bir göstergedir. Sosyal desteğin ölçülmesine yönelik sorular öznel nitelikte olsa da, devletler vatandaşlarına sunacağı sosyal hizmetler aracılığıyla bireylerin yaşam memnuniyetlerini iyileştirme imkânına sahiptir.

Özetle, modellerden elde edilen sonuçlar yaşam memnuniyetini artıracak mekanizmaların çerçevesini genişletmektedir. Çalışmanın sonuçları Martela vd. (2020)'nin yaşam memnuniyeti puanlamalarında üst sıralarda yer alan ülkelere ilişkin sıraladığı nedenlerin arasına vergi politikasına yönelik bulguları ile katkı sunmaktadır. Demokrasinin işlerliğini devam ettirecek ve yolsuzluğu azaltacak kurumsal güvene ilişkin politikaların yanı sıra işsizliği azaltacak, sosyal desteği güçlendirecek, insani gelişmeye fırsat sunacak, vergilemede ödeme gücünü dikkate alacak ve vergi yükünü adil dağıtacak kamu politikalarının izlenmesi ülkelerin yaşam memnuniyetini ileriye taşıyacaktır.

GENEL DEĞERLENDİRME

Geleneksel kalkınma anlayışının yerini insani gelişmeye ve sürdürülebilir kalkınmaya bıraktığı günümüz dünyasında, yaşam kalitesini artırmaya yönelik politikalar yaygın olarak hayata geçirilmektedir. Yaşam kalitesinin insanın iyi olma halini de içinde barındırması, mutluluğun ölçülmesini ve teşvik edilmesini gerekli kılmaktadır. Bu kapsamda refah iktisadının ve kalkınma iktisadının bir alt dalı olan mutluluk ekonomisi, ulusal ve uluslararası arenada önemi ve bilinirliği giderek artan bir çalışma alanıdır.

Mutluluk ekonomisi çalışmalarının amacı, geleneksel refah ölçütü olan milli gelir ve ekonomik büyüme yerine, makroekonomik göstergelerin önemini göz ardı etmeden daha kapsamlı bir bakış açısıyla refah iktisadının fayda kavramına alternatif geliştirme ve ülkelerin refahını yansıtacak yeni göstergelerin belirlenmesi üzerinedir. Aynı zamanda alandaki çalışmalarla, mutluluk ve iktisat politikaları arasındaki ilişki interdisipliner bir bakış açısıyla değerlendirilmekte; bu politikaların bireylerin mutlulukları üzerindeki etkilerine dair bulgular sunulmaktadır. Böylece politika yapıcılara ve karar alıcılara, politika oluşturma sürecinde dayanak sağlanması ve toplumun mutluluk seviyesinin ileriye taşınması amaçlanmaktadır.

Bu tez ise mutluluk ile kamu politikası arasındaki ilişkiyi ortaya koymak ve mutluluk ekonomisi çalışmalarına maliye politikaları üzerinden katkı sağlamak amacıyla hazırlanan üç çalışmadan oluşmaktadır. İlk çalışmada mutluluğun kamu politikaları içerisindeki yeri ve bu alandaki gelişmelerin değerlendirilmesi teorik bir çerçeve üzerinden sunulmuştur. Tezin ikinci ve üçüncü çalışmaları ise maliye politikası araçlarından kamu harcamaları ve vergilerin, yaşam memnuniyeti ile olan ilişkisini ampirik yöntemlerle incelemiştir.

Birinci çalışma kapsamında, ilk olarak mutluluk ve mutluluk yerine kullanılan kavramlara ilişkin tanımlar sunulmuştur. Ardından mutluluk ekonomisinin çıkış noktasına, mutluluğun belirleyicilerine ve mutluluğun ölçülmesine ilişkin yöntemlere yer verilmiştir. Çalışmanın odak noktasını ise ülkelerin mutluluğu kamu politikalarına dahil etme süreci ve süreçteki uygulamaların değerlendirilmesi oluşturmaktadır. Bu

değerlendirmeler Türkiye için kalkınma planları ve yaşam memnuniyeti araştırmaları üzerinden gerçekleştirilmiş ve Türkiye’deki uygulamaları geliştirmeye yönelik öneriler sunulmuştur.

Yüzyıllardır tanımı üzerine tartışmaların yürütüldüğü mutluluk, kimi zaman yaşamın nihai amacı, kimi zamansa psikolojik bir durum olarak nitelendirilmiştir. TDK’ye göre “*bütün özlemlere eksiksiz ve sürekli olarak ulaşılmaktan duyulan kıvanç durumu, ongunluk, kut, saadet, bahtiyarlık, saadetlilik*” olarak tanımlanan mutluluk, mutluluk ekonomisi alanında yaşam kalitesi, öznel iyi oluş ve yaşam memnuniyeti için şemsiye kavram bir olarak kullanılmaktadır. Bununla birlikte bahsi geçen kavramlar, kendi aralarında farklılıklar barındırmaktadır.

Yaşam kalitesi, bireylerin refahının ve öznel iyi olma halinin birlikte ölçülmesidir. Bu ölçüm insan odaklı olarak “*insanın iyi olma hali*”, doğa merkezli olarak “*çevresel iyi olma hali*” ve mekân merkezli olarak “*yerin iyi olması*” alanlarını üzerinden değerlendirilmektedir. Öznel iyi oluş/olma ise olumlu duyguların/duygulanımların varlığı (neşe, sevinç, mutluluk vb.), olumsuz duyguların/duygulanımların yokluğu (kızgınlık, üzüntü, keder vb.) ve yaşam memnuniyetini içermektedir.

Bireyin yaşamdan beklentilerini karşılama derecesini ifade eden yaşam memnuniyeti, mutluluk kavramından farklı olarak daha uzun süreli ve bireyin bilişsel değerlendirmelerini içermektedir. Mutluluk ise daha kısa süreli ve duygusal değerlendirmeleri içeren bir durumu tanımlamaktadır. Bireyin psikosomatik durumlarını ve duygularını arındırması sebebiyle mutluluk ekonomisi çalışmalarında yaşam memnuniyeti ölçümlerinden sıklıkla yararlanılmaktadır. Bu nedenle, tezde yürütülen ampirik uygulamalar kapsamında yaşam memnuniyetine yönelik değerler dikkate alınmıştır.

Mutluluk ekonomisinin çıkış noktası ise Easterlin’in 1974 yılındaki çalışması olarak görülmektedir. Easterlin bu çalışmasında, zamanın belirli bir döneminde zengin bireylerin yoksullara kıyasla daha mutlu olduğunu ifade etmiştir. Ancak Amerika’da II. Dünya Savaşı sonrası dönemde, kişi başına düşen gelir yaklaşık iki kat artmasına rağmen; Amerikan vatandaşlarının mutluluk değerlerinde belirgin bir artışın yaşanmadığı gözlenmiştir. Gelirin uzun vadede mutluluk getirmediği bulgusu olarak

tanımlanabilecek Easterlin Paradoksu ile ekonomik büyüme ve mutluluk arasındaki ilişki sorgulanır hale gelmiştir.

Daha sonraki yıllarda Easterlin Paradoksu'na benzer bulgular Belçika, İngiltere ve Japonya için de ortaya konulmuş olsa da, gelir ve mutluluk arasındaki uzun dönemli bu ilişki mutlak doğru olarak kabul edilememektedir. Easterlin'e karşıt görüş sahiplerinin en bilinen isimlerden Veenhoven, çeşitli çalışmalarında mutluluğun gelire bağlı olduğunu ve yüksek büyüme kaydeden ülkelerde ortalama mutlu seviyesinin de yükseldiğini belirtmiştir. Mutluluk ekonomisi alanında Easterlin'in olduğu kadar, Veenhoven'ın bulgularını destekleyen çalışmalar da mevcuttur.

Literatür kapsamında kısa dönemde dahi olsa gelirin mutluluğun güçlü bir belirleyicisi olduğuna dair yaygın kabul ile birlikte, mutluluğu belirleyen ve açıklayan tek faktörü gelir olarak sınırlandırmak mümkün değildir. Mutluluk bireysel, sosyal, ekonomik, kültürel, demokratik vb. birçok faktör tarafından belirlenmekte ve bu faktörlerden etkilenmektedir. Mutluluğun belirleyicileri, insanların yaşamlarındaki mutluluk seviyeleri ile olan her türlü faktör (gelir, iş, çevre, sosyal ilişkiler, güvenlik, barınma vb.) olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mutluluk seviyelerinin belirlenmesine yönelik mutluluk ölçümleri ise 1990'lı yıllara geçerken kalkınma anlayışının, insani gelişme ve sürdürülebilirliğe evrilmesi ile yaygınlaşmıştır. Mutluluk ölçümleri, psikolojik testler ve tıbbi yöntemler ile yapılabildiği gibi anketler üzerinden de gerçekleştirilmektedir. Mutluluk ekonomisi çalışmalarında bu anketlerin sonuçlarının yer aldığı raporlar, endeksler ve veritabanlarından yararlanılmaktadır. Bu çalışmalardan bazılarına; Avrupa Sosyal Anketi, Daha İyi Yaşam Endeksi, Dünya Değerler Anketi, Dünya Mutluluk Raporu ve Mutlu Gezegen Endeksi örnek gösterilebilir. Türkiye'de de bu alanda 2003 yılından itibaren Yaşam Memnuniyeti Araştırması (YMA) gerçekleştirilmektedir. İllerde Yaşam Endeksi ise 2016 yılında yayınlanmış, ancak yeni tarihli bir çalışma hayata geçirilmemiştir.

Mutluluk ekonomisi çalışmalarının ve mutluluk ölçümlerinin temelleri görece daha eski yıllarda atılmış olsa da, mutluluk ölçümlerinin kamu politikasına dahil edilmesi fikri 21. yüzyılda yaygınlaşmıştır. Mutluluk kimi ülkelerde kamu politikasının nihai bir hedefi olarak görülürken, kimi ülkelerde refahın tamamlayıcı bir ölçütü olarak kullanılmaktadır. Örneğin mutluluğu devletin varlık amacı olarak

gören Bhutan, kamu politikalarını ülkenin milli gelirini, kültürel değerlerini ve bireylerin yaşam memnuniyetini içeren çeşitli göstergeler üzerinden hesaplanan Gayrisafi Milli Mutluluk (GNH)'u dikkate alarak şekillendirmektedir.

2008 yılı Küresel Finans Krizi ve 2009 yılı Avrupa Borç Krizi'nin yarattığı problemler ise ülkelerin ekonomik büyümeye ve kalkınmaya ilişkin yeni bir yaklaşım benimsemesi eğilimini güçlendirmiştir. Örneğin 2008 yılında Fransa'da, aralarında önemli iktisatçıların yer aldığı komisyon tarafından ekonomik ve sosyal ilerlemeyi daha iyi yansıtacak göstergeler belirlemeyi, alternatif ölçüm araçlarını geliştirmeyi ve istatistik bilgi toplamayı amaçlayan bir rapor hazırlanmıştır. Komisyon hazırladığı raporda, milli gelir ve işsizlik gibi ekonomik göstergelerin önemini kabul etmekle birlikte; hesaplamaların odaklandığı şeyin, ekonomik üretimden insanların iyi oluşlarına doğru değişmesi gerektiğini belirtmiştir. Bir yıl sonra İngiltere'de ise son 25 yıllık dönemde halkın mutluluk seviyesinin değişmediği gerekçesine dayanarak hükümetin mutluluğu ve refahı teşvik etme sorumluluğunu yerine getirmesi, meclis önergesi aracılığıyla kamu politikasının hedeflerinden biri haline getirilmiştir.

Ülkelerin tekil olarak gerçekleştirdiği bu çalışmalara, uluslararası düzeyde koordinasyon sağlamak amacıyla Birleşmiş Milletler (BM) de harekete geçmiştir. Bu amaçla 2012 yılında BM tarafından iyi oluş, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine eklenmiştir. Ayrıca BM tarafından hükümetlere vatandaşların mutluluğunun ölçülmesi, mutluluğu artıracak plan ve programların hazırlanması, yolsuzluğun azaltılması yönünde tavsiyeler sunulmuş; uluslararası işbirliğini güçlendirecek adımlar atılmıştır.

Dünyada mutluluğun ilk kez bakanlık düzeyinde temsil edildiği Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), hayata geçirdiği projeler ve uygulamalarla yeni bir kalkınma anlayışına geçilmesinde öncü ülkelerden biri olmuştur. BAE Mutluluk Bakanlığı; mutluluğun ölçülmesi, mutluluğun toplum kültüründe teşvik edilmesi, bu alanda plan ve programların hazırlanması ve koordine edilmesinden sorumlu tutulmuştur. Aynı yıl içerisinde, Hindistan'da da benzer amaçlara yönelik bir Mutluluk Birimi kurulmuştur. 2019 yılında Yeni Zelanda, kamusal kaynakların dağılımında İyi Oluş Bütçesi adını verdiği bütçeleme yaklaşımı ile diğer ülkelerden farklı olarak önceliği vatandaşların refahına çevirmiş ve kamusal kaynakları belirlediği hedefler doğrultusunda dağıtmaya başlamıştır.

Türkiye’de ise kamu politikasında mutluluğun yer edinmesine yönelik girişimler, son iki kalkınma planı içerisinde yer almaktadır. Türkiye’de yaşam kalitesi kavramına geçmiş kalkınma planlarında sıklıkla atıf yapılırken, 10. ve 11. kalkınma planlarında yaşam kalitesinin yanında mutluluk ifadesine ilk kez yer verildiği görülmektedir. 10. Kalkınma Planı’nda eğitim, sağlık, politik özgürlükler ve çevre alanlarında; 11. Kalkınma Planı’nda ise mutlu bireyler yetiştirmek için eğitim, kültür, sanat ve spor alanlarında faaliyetlerin hayata geçirileceği ifade edilmiştir. Her iki kalkınma planında mutluluk, ekonomik refahın ardından gerçekleştirilmek istenen bir amaç olarak belirtilmiştir.

11. Kalkınma Planı kapsamında hazırlanan Kentsel Yaşam Kalitesi ÖİK Raporu ise mutluluk ve ilgili kavramlara yer vermekte, bu kavramları kentsel yaşam kalitesi içerisinde değerlendiren bir yaklaşımı benimsemektedir. Bu raporda vatandaşların mutluluklarını ve yaşam memnuniyetlerini artırmak üzere neler yapılabileceği önerileri, henüz tartışma aşamasındadır.

Bununla birlikte, Türkiye’de yaşam memnuniyetinin ölçülmesine yönelik çalışmaların çok daha eski yıllara dayandığı görülmektedir. 2003 yılından itibaren yayınlanmakta olan YMA’da bireylerin yaş, medeni durum, eğitim, cinsiyet vb. özelliklerine göre mutlulukları hakkında bilgi edinmek mümkündür. Yine bu araştırmalarda, seçilen kamu hizmetlerine yönelik vatandaşların hizmet memnuniyet düzeyi de ölçülmektedir.

Ancak kalkınma planlarında YMA’dan elde edilen ölçümlerin, bir hedef göstergesi olarak yer almadığı görülmektedir. Bu bağlamda YMA’dan elde edilen sonuçların kalkınma planlarında ayrı bir politika başlığı altında değerlendirilmesi, takip edilmesi ve buradan yola çıkarak ilgili kurumların stratejik planlarına dahil edilmesi önerilmektedir.

YMA’nın ise 11. Kalkınma Planı’nda mutluluğu artırmak için politikaların hayata geçirileceği ifade edilen kültür, sanat, spor alanlarına ilişkin ölçümlerle geliştirilmesi gerekmektedir. Yine, yaşam kalitesinin çevresel boyutu içeren çevre memnuniyetine yönelik sorularla araştırmanın kapsamının genişletilmesi de mutluluk ve kalkınma politikaları bağlamında fayda sunacaktır. Ayrıca BM tarafından ülkelere oluşturulması teşvik edilen mutluluk ölçümlerinin kapsamını genişletmek için, daha önceki yıllarda OECD tarafından belirlenen kriterleri kullanarak hesaplanan İllerde

Yaşam Endeksi'ne yönelik çalışmalar yeniden gündeme getirilebilir. Endeksin göstergeleri günün koşullarına uygun olarak güncellemelidir.

Genişletilen göstergeler üzerinden yeniden değerlendirilecek YMA veya İllerde Yaşam Endeksi ile toplumsal mutluluğun iyileştirilmesine en fazla katkıyı sunacak hizmet alanlarının belirlenmesi, mutluluk veya yaşam memnuniyeti göstergelerinde en dezavantajlı kesime veya hizmet memnuniyetinin düşük kaldığı politika alanlarına yönelik programların hayata geçirilmesi sağlanabilir. Seçili göstergelerin takip edilmesi ve ilerlemenin değerlendirilmesi için kalkınma planları içerisinde, mutluluk veya ilgili kavramlara ilişkin ayrı bir tema ve politika hedefi eklenebilir. Bu sayede yaşam memnuniyetini maksimize edecek kamu politikalarına ilave kaynak yaratmada veya kamu harcamalarının önceliklendirmesinde, Yeni Zelanda örneğinde olduğu gibi veri temelli referanslar kullanılabilir.

Birinci çalışmanın sonucunda Türkiye için kalkınma planları ve yaşam memnuniyeti araştırması bağlamında getirilen önerilerin ardından, politika yapıcılara kararlarında dayanak sağlamak ve mutluluk ekonomisi literatürüne katkı sunmak amacıyla maliye politikasının yaşam memnuniyetinde nasıl kullanabileceği sorusu, tezin ikinci ve üçüncü çalışmalarında araştırılmıştır.

İkinci çalışma, maliye politikasının harcama yönünü dikkate almaktadır. Çalışmada kamu harcamaları devlet müdahaleciliğinin göstergesi olarak kabul edilmiş ve devlet müdahaleciliğinin yaşam memnuniyetini hangi yönde etkilediği araştırılmıştır. Bu kapsamda devlet müdahaleciliği ve yaşam memnuniyeti ilişkisi, devlet başarısızlığı ve piyasa başarısızlığı teorileri üzerinden dinamik panel veri modelleriyle test edilmiştir. Ekonometrik modeller, Dünya Bankası'nın yüksek gelir ve üst orta gelir grubunda yer alan 46 ülkenin 2005-2019 yıllarına ait verilerinden yola çıkılarak iki aşamalı sistem GMM yöntemi ile tahmin edilmiştir.

Alanda yürütülen çalışmalar incelendiğinde devlet müdahaleciliği ile yaşam memnuniyeti ilişkisinin yönü incelenen dönem, ülke ve yöntemle göre farklılaşmaktadır. Bununla birlikte ilgili çalışmalar, kamu harcamalarını bir bütün olarak ele almakta ve harcama türlerinden hangilerinin yararlı, hangilerinin ise zararlı etkileri olduğunu ortaya koyma konusunda eksik bilgi sunmaktadır. Nitekim kamu bütçesinin faiz ödemeleri nedeniyle büyümesini ve kalkınma hamlelerini içeren harcamalarla büyümesini, devlet müdahaleceğinin etkileri bağlamında aynı kapsamda

değerlendirmek doğru olmamaktadır. Bu eksiklik Bjørnskov vd. (2007) tarafından da ifade edilmiştir. Yazarların bu çalışması, devlet başarısızlığı teorisi ve piyasa başarısızlığı teorisi üzerinden, devlet müdahaleciliğinin yaşam memnuniyeti ile olan ilişkisini araştırmaktadır. Çalışmanın bulguları devlet başarısızlığı teorisini desteklerken, gelecek çalışmalar için yaşam memnuniyetini olumlu veya olumsuz etkileyen faaliyet türlerinin hangileri olduğunun ortaya konulması gerekliliğini de belirtmiştir.

Kamu harcamalarının yaşam memnuniyeti ile olan ilişkisi kapsamında literatürde en çok çalışılan harcama türü ise sosyal harcamalara ilişkindir. Yine eğitim, sağlık, savunma, verimli kamu harcamaları vb. alanlarda da çalışmaların yürütüldüğü görülmektedir. Ancak, henüz yaşam memnuniyeti üzerinde etkilerinin ortaya konulmadığı birden fazla kamu harcaması ve faaliyet türü bulunmaktadır.

İlgili gereklilikten yola çıkılarak tezin ikinci çalışmasında, kamu harcamalarının tüm fonksiyonel sınıflandırılmasından yararlanılmış ve bu sayede her bir harcama türünün yaşam memnuniyeti ile olan ilişkisi de ortaya konulmuştur. Fonksiyonel harcamalara ilişkin bağımsız değişkenlerin yanı sıra modele dahil edilen diğer bağımsız değişkenler; devlet müdahaleciliğinin niteliksel yönünü kontrol eden regülasyon kalitesi, servet etkisini kontrol eden sermaye oluşumu, ölçek etkisini kontrol eden nüfus ve makroekonomik kontrol değişkenler olarak kişi başına düşen milli gelir ve istihdam oranıdır.

İkinci çalışmanın ilk ekonometrik modelinin sonuçlarına göre, devlet müdahaleciliğinin yaşam memnuniyeti ile olan ilişkisinde devlet başarısızlığı teorisi reddedilmektedir. Kamu harcamalarının milli gelire oranla artması, yaşam memnuniyetindeki artışı beraberinde getirmektedir. Tamamlayıcı analiz çerçevesindeki son ekonometrik modelin sonuçlarına göre ise negatif ve pozitif dışsallığın olduğu durumlarda, devletin bu hizmetlerin sunumuna katılması yaşam memnuniyetini belirlemede anlamlıdır. Beşeri sermaye gelişimine katkı sunan, yarı kamusal mal niteliğindeki eğitim ve sağlığa yönelik kamu harcamaları, tahmin sonuçlarına göre yaşam memnuniyetinde artış sağlamaktadır. Ayrıca çevresel bozulma ve kirlilik ile bağlantılı olarak düşünüldüğünde, çevre koruma harcamalarının yükselmesi yaşam memnuniyetini seviyesini aşağıya çekmektedir. Dolayısıyla tahmin sonuçları, dışsallıkların varlığında devletin ekonomiye müdahale etmesinin yaşam

memnuniyetini belirlemede anlamlı olması yönüyle piyasa başarısızlığı teorisini desteklemektedir.

Bununla birlikte, tahmin sonuçlara göre devlet müdahaleciliği yaşam memnuniyetini artırsa da, devlet müdahaleciliği ve yaşam memnuniyeti arasında anlamlı ilişki kamu harcamalarının diğer fonksiyonları için geçerli olmamaktadır. Bu nedenle yaşam memnuniyetini açıklamada yetersiz kalan diğer harcama türleri, göstergelere ilişkin yeni kontrol değişkenler veya endeksler (örneğin genel kamu harcamaları için hukukun üstünlüğü endeksi, ekonomik işler için yolsuzluk endeksi, savunma harcamaları için barış endeksi vb.) yardımıyla ilerleyen çalışmalarda değerlendirilebilir.

Kamu harcamaları dışında kalan bağımsız değişkenler incelendiğinde, kişi başına düşen milli gelir ve sermaye oluşumundaki artışın yaşam memnuniyetinde artışla ilişkili olduğu görülmektedir. Gelir ve servet etkisinin yaşam memnuniyetini belirlemede etkili olduğu tahmin sonuçlarınca desteklenmektedir. Ayrıca daha yüksek istihdam oranı, daha yüksek yaşam memnuniyetiyle ilişkilendirilmektedir. Bu durum, çalışma hayatının sunduğu sosyal ilişkiler ve maddi olanaklar gibi faktörler aracılığıyla insanların refahını etkilemesinden kaynaklanmaktadır.

Öte yandan, tahmin sonuçlarında kalabalık bir nüfusun yaşam memnuniyetini azalttığı görülmektedir. Bu ilişki, kalabalık nüfusun devletin organizasyon kapasitesini zorlaması ve çevresel bozulmaya neden olması gerekçelerine dayandırılarak açıklanabilir. Regülasyon kalitesi ise yaşam memnuniyetini belirlemede yetersiz kalmaktadır. Gelecek çalışmalarda, regülasyon kalitesinin konjonktür dönemlerini yansıtan göstergelerle desteklenmesi ve yeni çıkarımlar yapılması önerilmektedir.

Son olarak dinamik panel veri modellerinden elde edilen sonuçlar, yaşam memnuniyetinin gecikmeli değeri ile cari değeri arasında yakınsak bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Bu etki Easterlin Paradoksu'nu açıklamaya çalışan adaptasyon teorisi veya ayar noktası ile ilişkilendirilebilir.

Tezin son çalışması ise maliye politikasının vergileme yönünü dikkate almaktadır. Vergiler; konuları, teknik özellikleri, ekonomik faaliyetlerle olan ilişkisi vb. birçok kritere göre sınıflandırılmakta ve ekonomi üzerinde farklı etkiler meydana getirmektedir. Bu çalışmada, vergilemede adalet ve etkinlik ilkeleri bağlamında aralarında bir dönüşüm olduğu ön kabulü ile doğrudan ve dolaylı vergi

sınıflandırmasından yararlanılmıştır. Dolaylı vergiler vergi tabanının geniş olması, mükellef psikolojisine uygun olması ve idare açısından toplanmasının daha az maliyetli olması özellikleri ile vergilemede etkinlik ilkesine daha uygun; doğrudan vergiler, vergilemede dikey eşitliği sağlayacak mekanizmaları barındırması ve ödeme gücünü dikkate alması özellikleri ile vergilemede adalet ilkesine daha uygun olarak kabul edilmektedir. Gelişmiş ülkelerin sosyal politikaları hayata geçirmek için daha uygun ekonomik koşullara sahip olmasının yanında, vergi kayıp ve kaçaklarının düşük seviyede olması da doğrudan vergilerin bu ülkelerde uygulanmasını daha kolay hale getirmektedir. Dolayısıyla genel olarak, az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler vergi sistemleri içerisinde dolaylı vergiler ağırlıklı; gelişmiş ülkeler ise doğrudan vergiler ağırlıklı bir sistem benimsemektedirler.

Literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde vergi gelirleri, vergilemede artan oranlılık, vergi ahlakı vb. konularda çalışmalar yürütülerek vergileme ve yaşam memnuniyeti arasındaki ilişkinin araştırıldığı görülmektedir. Yine de mutluluk ekonomisi alanında vergilemeye ilişkin çalışmalar, kamu harcamalarını inceleyen çalışmalara kıyasla daha sınırlı sayıdadır.

Doğrudan ve dolaylı vergilerin yaşam memnuniyeti ile ilişkisini araştıran bu çalışmada, 2013-2019 yılları arasında 41 ülkeye ait veriler mekânsal panel veri modelleri yardımıyla incelenmiştir. Mekânsal panel veri modelleri sayesinde, ülkeler arasındaki mekânsal bağımlılık ilişkisi dikkate alınmış ve mekânsal kümelerin neden olduğu hatalar en aza indirilmiştir.

Vergilere ilişkin bağımsız değişkenlerin dışında kamu politikası kapsamında yaşam memnuniyetinin güçlü belirleyicilerinin ne olduğu, Martela vd. (2020) çalışmasından yola çıkılarak belirlenmiştir. Böylece regresyon modellerine, yaşam memnuniyetinin kurumsal yönünü belirleyen değişkenler olarak yolsuzluk endeksi ve demokrasi kalitesi endeksi dahil edilmiştir. Yine literatürden yararlanılarak, ekonomik büyümenin yanında ülkelerin sağlık ve eğitime ilişkin durumlarını da içeren insani gelişme endeksi; bireyin yaşam standartlarını ve ruh sağlığını etkilemesi yönüyle işsizlik oranları; yalnız olmaya kıyasla bireye daha fazla mutluluk getirmesi yönüyle bireysel bir kontrol değişkeni olarak sosyal destek endeksi de eklenmiştir. Bu sayede yaşam memnuniyeti belirleyicilerine geniş bir perspektifle yaklaşılmış ve yaşam

memnuniyetinin kurumsal, bireysel, sosyo-ekonomik ve makroekonomik belirleyicilerine yönelik çeşitli alanlarda da tahminler gerçekleştirilmiştir.

Yapılan analizler sonucunda doğrudan vergi gelirlerinin milli gelire oranı ile yaşam memnuniyeti arasında aynı yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu, ancak dolaylı vergi gelirleri ile yaşam memnuniyeti arasında ters yönlü ve anlamsız bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Dolaylı vergilerin yaşam memnuniyetini açıklamada istatistiki olarak anlamlı olmaması, bu vergilerin mali anestezi altında ödenmesiyle ilişkilendirilmiştir. Vergi gelirleri dağılımının yaşam memnuniyeti ile olan ilişkisine yönelik hazırlanan ikinci modelde ise doğrudan vergi gelirlerine oranla dolaylı vergi gelirlerinin artması, yaşam memnuniyeti değerini aşağıya çekmektedir.

Her iki modelden elde edilen bulgular neticesinde, dolaylı vergiler yerine doğrudan vergilere ağırlık verecek bir vergi sistemine geçilmesinin, yaşam memnuniyetini iyileştirme yönüyle maliye politikası tasarısında kullanılması önerilmektedir. Çalışmanın sonuçları, vergi politikalarının da yaşam memnuniyetini belirlemek için önemli bir faktör olabileceğini ortaya koymaktadır. Bu durumu sağlamak için de ülkelerin etkin bir vergi sistemini ve denetimini tesis etmesi, vergi kayıp ve kaçaklarını azaltması, vergilemede ödeme gücünü dikkate alması gerekmektedir.

Aynı zamanda, vatandaş nezdinde yüksek olarak algılanan yolsuzluk hem kamu hizmetlerinin adil olarak sunulmadığı yönüyle kurumsal güveni zedelemekte, hem de bireylerin vergiden kaçınma veya kaçırma yönünde davranış sergilemelerine neden olabilmektedir. Yolsuzluk algısının ortadan kaldırılması ve kurumsal güvenin güçlendirilmesi, mükelleflerin vergiye ilişkin ödevlerini yerine getirmesini sağlarken harcama yapıpıclardan da hesap verme yükümlülüğünü teşvik edecektir.

Çalışmanın tahmin sonuçlarına göre de vatandaşlar nezdinde yüksek yolsuzluk algısının ortadan kaldırılması, kurumsal güveninin tesis edilmesi ve demokrasi kalitesinin iyileştirilmesine yönelik politikaların geliştirilmesi, yaşam memnuniyetini ileriye taşımada katkı sunmaktadır. Dahası, bireysel cevaplar üzerinden ölçülen sosyal destek endeksinin iyileştirilmesi, devletlerin bireyleri sosyal olarak desteklenmesine yönelik politikaları hayata geçirmesi yoluyla yaşam memnuniyetini düzeyini yukarıya taşıyabilir.

Yine tahmin sonuçlarına göre sağlık, eğitim ve yaşam standartlarını içeren insani gelişme odaklı kalkınma politikalarının izlenmesi, yaşam memnuniyetini artırma fırsatı sunmaktadır. Bu politikalar hayata geçirilirken işsizlik gibi güçlü bir makroekonomik değişkenin önemi göz ardı edilmeden, bütüncül bir ekonomi ve kalkınma politikası izlenmesi gerekliliği regresyon tahminleri sonuçlarıncı desteklenmektedir. Nitekim işsizlik, bireyin yaşam standartlarını düşürme ve ruh sağlığını olumsuz yönde etkilemesi gibi nedenlerle mutluluğun önemli bir belirleyicisidir.

Çalışmalara ilişkin tüm sonuçlar beraber değerlendirildiğinde; mutluluğun refahın bir göstergesi olarak benimsenmesine yönelik anlayışın dünyada giderek güçlendiği, ülkelerin ekonomik büyümenin yanında vatandaşlarının yaşam kalitesini ve mutluluklarını dikkate alan politikaları hayata geçirdiği, Türkiye’de de kamu politikası içerisinde mutluluk ve ilgili kavramlara ilişkin farkındalığın oluştuğu söylenebilir. Yine Türkiye’de, uluslararası kuruluşlarca oluşturulması yönünde tavsiyelerin sunulduğu mutluluk ölçümlerinin halihazırda mevcut olduğu görülmektedir. Bununla beraber mutluluk ölçümlerinin ve mutluluğu teşvik edecek uygulamaların kamu politikasına dahil edilmesinde, kalkınma planları altında hedeflerin/politika alanlarının belirlenmesi ve araştırma sonuçlarına dayalı daha sistematik bir anlayışa geçilmesi ihtiyacı bulunmaktadır.

Genel olarak ülke örnekleri incelediğinde vatandaşların mutluluğunu teşvik edecek uygulamaların hukuk, idare, kalkınma ve bütçe gibi çeşitli alanların içerisinde yer aldığı görülmektedir. Çalışmanın ampirik bulgularına göre de yaşam memnuniyetini kamu harcamaları ve vergiler yoluyla belirlemek mümkün olabilir. Nitekim ampirik çalışmalar sonucunda elde edilen bulgular, dışsallıkların varlığında devletin ekonomiye müdahale etmesinin ve vergi hasılatının dolaylı vergiler yerine doğrudan vergiler ağırlıklı bir sisteme evrilmesinin, yaşam memnuniyetini belirlemede anlamlı olabileceği fikrini desteklemektedir.

KAYNAKÇA

- Acar, İ. A., & Şahin, E. A. (2009). Plan-bütçe ilişkisi açısından iç denetim. *Maliye Dergisi*, 156, 83-103.
- Adler, A., & Seligman, M. E. P. (2016). Using wellbeing for public policy: Theory, measurement, and recommendations. *International Journal of Wellbeing*, 6(1), 1–35.
- Akay, A., Bargain, O., Dolls, M., Neumann, D., Peichl, A., & Siegloch, S. (2012). Income, taxes and happiness. *Income Taxation and Well-Being. IZA Discussion Paper*, 6999, 1-31.
- Akçay, M. B., & Buluş, G. C. (2022). Dolaylı vergi uygulamalarında sapmalar ve dolaylı vergilerde melezleşme sorunu. *Başkent Üniversitesi Ticari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 96-122.
- Akçay, S. (2006). Corruption and human development. *Cato Journal*, 26(1), 29–48.
- Akdoğan, A. (2009). *Kamu Maliyesi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Aktan, C. C. (2008). *Yeni İktisat Okulları ve İktisadi Düşünce*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Aktan, C. C., & Özkıvrak, Ö. (2008). *Sosyal Refah Devleti*. İstanbul: Okutan Yayıncılık.
- Aktan, C. C., & Şen, H. (2001). Ekonomik kriz: Nedenler ve çözüm önerileri. *Yeni Türkiye Dergisi*, 2(42), 1.
- Aktan, C. C., Dileyici, D. & Özen, A. (2012a). Geleneksel Maliye ve Yeni Maliye. C. Aktan, A. Kesik ve D. Dileyici (Ed.), “Yeni Maliye”-Değişim Çağında Kamu Maliyesi: Yeni Trendler, Yeni Paradigmalar, Yeni Öğretiler, Yeni Perspektifler içinde (s.1-23). Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı, Strateji -- Geliştirme Başkanlığı, Yayın No, 2012 / 420.

- Aktan, C. C., Dileyici, D., & Vural, T. (2012b). Vergi Ne Üzerinden Alınmalı? Vergi Konusunun Seçiminde Optimalite ve Meşruiyet. C. C.Aktan, A.Kesik ve D. Dileyici (Ed.), “Yeni Maliye”-Değişim Çağında Kamu Maliyesi: Yeni Trendler, Yeni Paradigmalar, Yeni Öğretiler, Yeni Perspektifler içinde (s.69-95). Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı, Strateji --Geliştirme Başkanlığı, Yayın No, 2012 / 420.
- Albanese, M., Bonasia, M., Napolitano, O., & Spagnolo, N. (2015). Happiness, taxes and social provision: A note. *Economics Letters*, 135, 100–103.
- Albayrak, Ö. (2011). Optimal Vergi Teorisi: Bir Değerlendirme. A. Pınar & A. H. Köse (Der.), *Kriz ve Maliye Düşüncesinde Değişim (İzzettin Önder’e Armağan)*. SAV Yayınları.
- Altay, A. (2019). *Kamu Maliyesi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Anselin, L. (1988). *Spatial Econometrics : Methods and Models*. Springer Dordrecht.
- Anselin, L. (1992). *Spatial Data Analysis with GIS: An Introduction to Application in the Social Sciences*. National Center for Geographic Information and Analysis, University of California, Santa Barbara, Technical Report 92/10.
- Arellano, M., & Bond, S. (1991). Some tests of specification for panel data: Monte carlo evidence and an application to employment equations. *The Review of Economic Studies*, 58(2), 277-297.
- Arellano, M., & Bover, O. (1995). Another look at the instrumental variable estimation of error-components models. *Journal of Econometrics*, 68, 29-51.
- Atkinson, A. B. (1977). Optimal taxation and the direct versus indirect tax controversy. *Canadian journal of Economics*, 590-606.
- Bartel, A.P ., & Lacy Glenn Thomas, L.G. (1985). Direct and indirect effects of regulation: A new look at OSHA’s impact. *Journal of Law and Economics*, 28(1), 1–25.
- Bentham, J. (1789). *An Introduction into the Principles of Morals and Legislation*, in *The Collected Works of Jeremy Bentham* (1983, Ed.). Oxford: Clarendon Press.
- Berend, T. I. (2011). 20. *Yüzyıl Avrupa İktisat Tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Berggren, N. (2003). The benefits of economic freedom: A survey. *Independent Review*, 8(2), 193–211.
- Bjørnskov, C., Dreher, A., & Fischer, J. A. (2007). The bigger the better? Evidence of the effect of government size on life satisfaction around the world. *Public Choice*, 130, 267–292.
- Bjørnskov, C., Dreher, A., & Fischer, J. A. (2008). Cross-country determinants of life satisfaction: exploring different determinants across groups in society. *Social Choice and Welfare*, 30(1), 119–173.
- Blundell, R., & Bond, S. (1998). Initial conditions and moment restrictions in dynamic panel data models. *Journal of Econometrics*, 87(1), 115–143.
- Bocutoğlu, E. (2012). *İktisadi Düşünceler Tarihi*. Murathan Yayınevi.
- Brennan, G., & Buchanan, J. M. (1980). *The Power to Tax: Analytical Foundations of A Fiscal Constitution*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brereton, F., Clinch, J. P., & Ferreira, S. (2008). Employment and life-satisfaction: Insights from Ireland. *The Economic and Social Review*, 39(3), 207–234.
- Carbonell, A. F., & Gowdy, J. M. (2007). Environmental degradation and happiness. *Ecological Economics*, 60(3), 509–516.
- Centre for Bhutan Studies & GNH Research. (2016). *A compass towards a just and harmonious society: 2015 GNH survey report*. Centre for Bhutan Studies & GNH Research.
- Chang, E. C., & Chu, Y. H. (2006). Corruption and trust: exceptionalism in Asian democracies? *The Journal of Politics*, 68(2), 259–271.
- Chatalova, N., & Evans, C. (2013). Too rich to rein in: The under-utilised wealth tax base. *eJTR*, 11, 434.
- Chen, J., Qi, X., Lin, Z., & Wu, Y. (2021). Impact of governments' commitment to housing affordability policy on people's happiness: Evidence from china. *Housing Policy Debate*, 1–20.
- Clark, A. E., (2016). Adaptation and the Easterlin Paradox. *Advances in Happiness Research*. Springer, 75–94.
- Clark, A. E., Frijters, P., & Shields, M. A. (2008). Relative income, happiness, and utility: An explanation for the Easterlin paradox and other puzzles. *Journal of Economic literature*, 46(1), 95–144.

- Clark, A.E., Flèche, S., Layard, R., Powdthavee, N., and Ward, G. (2018). *The Origins of Happiness: The Science of Well-Being over The Life-Course*. Princeton University Press.
- Coyne, C. J., & Boettke, P. J. (2006). Economics and Happiness Research: Insights from Austrian and Public Choice Economics. In *Happiness and public policy* (pp. 89-105). Palgrave Macmillan, London.
- Cremer, H., Pestieau, P., & Rochet, J. C. (2001). Direct versus indirect taxation: the design of the tax structure revisited. *International Economic Review*, 42(3), 781-800.
- Çubukçu, A. (2020). *Mekânsal panel veri modelleri: havacılık sektöründe bir uygulama*. Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- De Neve, J.E., & Ward, G. W. (2017). Happiness at work happiness at work. *Saïd Business School Research Papers*.
- Deviren, N. V., & Yıldız, O. (2017). Gayrisafi milli mutluluğun ekonomik kalkınmadaki rolü: Bhutan Krallığı örneği. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(4), 232-248.
- Di Matteo, L. (2013). *Measuring Government in The Twenty-First Century: An International Overview of The Size and efficiency of Public Spending*. Erişim Adresi: www.fraserinstitute.org
- Di Tella, R., & MacCulloch, R. (2005). Partisan social happiness. *Review of Economic Studies*, 72(2), 367–393.
- Di Tella, R., & MacCulloch, R. J. (2006). Some uses of happiness data in economics. *Journal of Economic Perspective*, 20(1): 25–46.
- Di Tella, R., Macculloch, R. J., & Oswald, A. J. (2001). American economic association preferences over İnflation and unemployment: Evidence from surveys of happiness. *The American Economic Review*, 91(1), 335–341.
- Di Tella, R., Macculloch, R. J., & Oswald, A. J. (2003). The macroeconomics of happiness. *The Review of Economics and Statistics*, 85.
- Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 95, 542–575.
- Diener, E., Sandvik, E., Seidlitz, L., & Diener, M. (1993). The relationship between income and subjective well-being: Relative or absolute?. *Social Indicators Research*, 28(3), 195-223.

- Doğan, A., & Kabayel, M. (2017). Dünya uygulamaları perspektifinde obezite vergilerinin uygulanabilirliği. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(5), 64-71.
- Dolan, P., & Peasgood, T. (2008). Measuring well-being for public policy: preferences or experiences? *Journal of Legal Studies*, 37(SUPPL. 2).
- Dumludağ, D. (2014). Fayda, Mutluluk ve Refah. A. F. Aysan & D. Dumludağ (Ed.), *Kalkınmada Yeni Yaklaşımlar içinde* (ss. 365–387). İmge Kitabevi.
- Dunn, J. R. (2000). Housing and health inequalities: review and prospects for research. *Housing studies*, 15(3), 341-366.
- Easterlin, R. (1974). Does Economic Growth Improve The Human Lot? In P. A. David, & M. W. Reder (Eds.). *Nations and households in economic growth: Essays in honor of moses abramovitz* (pp.89- 125). Palo Alto: Stanford University Press.
- Easterlin, R. A., & O'Connor, K. J. (2020). *The Easterlin Paradox*. IZA Discussion Papers, IZA DP No. 13923:
- Ehrlich, P.R., & Ehrlich, A.H. (1990). *The Populalion Explosion*. New York: Simon and Schuster.
- Elhorst, J. P. (2017). *Spatial Panel Data Analysis*. Erişim Adresi: www.regrooningen.nl/elhorst.
- Engelbrecht, H.J. (2008). *Average subjective well-being and the wealth of nations: Some insights derived from the world bank's millennium capital assessment*. Department of Economics and Finance, Massey University.
- Eralp, A., Şahin, S., & Çağdaş, Y. (2020). Vergi yükü ve mutluluk ilişkisinin mekânsal ekonometrik modellerle analizi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 16(4).
- Ersoy, B. A. (2009). *Devletlerin Mali Rollerini Ekonomik Büyümelerini Nasıl Etkiler?*. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Matbaası.
- Ervasti, H., & Venetoklis, T. (2010). Unemployment and subjective well-being: An empirical test of deprivation theory, incentive paradigm and financial strain approach. *Acta Sociologica*. 53(2), 119–139.
- European Social Survey. (2022). *About ESS*. Erişim Adresi: <https://www.europeansocialsurvey.org/about/>

- Ferrer-i-Carbonell, A., & Gërkhani, K. (2016). Tax evasion and well-being: A study of the social and institutional context in Central and Eastern Europe. *European Jjournal of Political Economy*, 45, 149-159.
- Flavin, P. (2019). State government public goods spending and citizens' quality of life. *Social Science Research*, 78, 28–40.
- Flavin, P., Pacek, A. C., & Radcliff, B. (2011). State intervention and subjective well-being in advanced industrial democracies. *Politics & Policy*, 39(2), 251–269.
- Flavin, P., Pacek, A. C., & Radcliff, B. (2014). Assessing the impact of the size and scope of government on human well-being. *Social Forces*, 92(4), 1241–1258.
- Frey, B. S. (2018). *Economics of happiness*. Springer.
- Frey, B. S., & Stutzer A. (2000). Happiness, Economy and Institutions. *Economic Journal*, 110 (466), 918-938.
- Frey, B. S., & Stutzer, A. (2009). Should National Happiness Be Maximized?. In *Happiness, economics and politics*. Edward Elgar Publishing.
- Gangodagamage, C., Zhou, X., & Lin, H. (2007). Autocorrelation, Spatial. Shekhar, S., & Xiong, H. (Der.), *Encyclopedia of GIS* içinde (ss. 32-37). Springer Science & Business Media.
- Giray, F. (2014). *Maliye Tarihi*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Government of New Zeland. (2019). *Wellbeing Budget 2019*. Erişim Adresi: <https://www.treasury.govt.nz/publications/wellbeing-budget/wellbeing-budget-2019-html>
- Government of New Zeland. (2020). *Wellbeing Budget 2020 Rebuilding Together*. Erişim Adresi: <https://www.treasury.govt.nz/sites/default/files/2020-05/b20-wellbeing-budget.pdf>
- Gökdemir, Ö., & Veenhoven, R. (2014). Kalkınmaya Farklı Bir Bakış: İyi Oluş. A. F. Aysan & D. Dumludağ (Der.), *Kalkınmada Yeni Yaklaşımlar* içinde (ss. 337–364). İmge Kitabevi.
- Graham, C. (2005). The Economics of Happiness Insights on globalization from a novel approach. *World Economics*, 6(3), 41–55.
- Grimes, A., Ormsby, J., Robinson, A., & Wong, S. Y. (2016). Subjective wellbeing impacts of national and subnational fiscal policies. *Region*, 3(1), 43–69.

- Gül, S. S. (2006). *Sosyal Devlet Bitti, Yaşasın Piyasa: Yeni Liberalizm ve Muhafazakarlık Kışkacında Refah Devleti*. Ebabil Yayıncılık.
- Helliwell, J. F. (2006). Well-being, social capital, and public sector: What's new? *Economic Journal*, 116(510), C34–C45.
- Helliwell, J. F., & Wang, S. (2012). The state of world happiness. *World happiness report*, 10-57.
- Helliwell, J. F., Huang, H., Grover, S., & Wang, S. (2018b). Empirical linkages between good governance and national well-being. *Journal of Comparative Economics*, 46(4), 1332-1346.
- Helliwell, J. F., Layard, R., Sachs, J. D., De Neve, J.E., Aknin, L. B., & Wang, S. (Eds.). (2022a). *World Happiness Report 2022*. New York: Sustainable Development Solutions Network.
- Helliwell, J. F., Shiplett, H., & Barrington-Leigh, C. P. (2018a). *How happy are your neighbours? Variation in life satisfaction among 1200 Canadian neighbourhoods and communities*. NBER Working Paper Series.
- Helliwell, J., Wang, S., Huang, H., & Norton, M. (2022b). *Happiness, Benevolence, and Trust During COVID-19 and Beyond*. Erişim adresi: www.worldhappiness.report/ed/2022/happiness-benevolence-and-trust-during-covid-19-and-beyond/
- Hepaksaz, E. (2007). Kamu tercihi ve anayasal iktisat teorisi perspektifinden anayasal mali reform. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 44(514).
- Hessami, Z. (2010). The size and composition of government spending in Europe and its impact on well-being. *Kyklos*, 63(3), 346–382.
- Hutchinson, T., Ahmed, I., & Buryi, P. (2017). Impact of income tax on happiness: evidence from the United States. *Applied Economics Letters*, 24(18), 1277–1279.
- Indian Express (2022) *Madhya Pradesh Govt Eyes to Introduce 'Happiness' Subject in School Syllabus*. Erişim Adresi: <https://indianexpress.com/article/education/madhya-pradesh-govt-eyes-to-introduce-happiness-subject-in-school-syllabus-7756743/>
- Jahoda, M. (1982). *Employment and Unemployment. A Socio-Psychological Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Jahoda, M., Lazarsfeld, P.F., & Zeisel, H. (1971). *Marienthal: The Sociography of An Unemployed Community*. Chicago,IL: Aldine-Atherton.
- Jakubow, A. (2016). Subjective well-being and the welfare state: Giving a fish or teaching to fish? *Social Indicators Research*, 128(3), 1147–1169.
- Jaswal, V., Kishore, K., Muniraju, M., Jaswal, N., & Kapoor, R. (2020). Understanding the determinants of happiness through Gallup World Poll. *Journal of Family Medicine and Primary Care*, 9(9), 4826.
- Johns, H. & Ormerod, P. (2007), *Happiness, Economics and Public Policy*. London: Institute of Economic Affairs.
- Kahyaoğlu, O. (2008). *Yaşam memnuniyeti ve yaşam memnuniyetini etkileyen değişkenler ile ekonometrik uygulama: Türkiye örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Kamilçelebi, H. (2019). *Davranışsal İktisat*. London: IJOPEC Publication.
- Karaş, E., & Selen, U. (2021). Optimal vergileme arayışına yönelik bir araştırma: Türkiye örneği. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 19(40), 271–298.
- Karnik, A. (1996). *Theories of state intervention*. Department of Economics, University of Bombay. Bombay.
- Kotakorpi, K., & Laamanen, J.P. (2010). Welfare state and life satisfaction: Evidence from public health care. *Economica*, 77 (307), 565–583.
- Kroll, C. (2010). *Public Policy and Happiness*. Friedrich-Ebert-Stiftung, Erişim Adresi: www.feslondon.org.uk.
- Kwon, C. B. (2020). *Fiscal policy, transparency, and subjective well-being*. Doctoral Thesis. George Mason University.
- Kwon, C. B. (2021). The effect of defense spending on subjective well-being: Cross-country evidence. *Applied Research in Quality of Life*, 1-29.
- Layard, R. (2005). *Happiness: Lessons from a New Science*. New York: Penguin.
- Lee, C. J. (2021). Effects of government characteristics on the quality of life. *Social Indicators Research*, 157, 563–579.
- LeSage, J. P. (2008). An introduction to spatial econometrics. *Revue D'économie Industrielle*, 123 (3). 19- 44.
- Lubian, D., & Zarri, L. (2011). Happiness and tax morale: An empirical analysis. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 80(1), 223-243.

- Luhmann, M., & Intelisano, S. (2018). Hedonic Adaptation and The Set Point for Subjective Well-Being. In E. Diener, S. Oishi, & L. Tay (Eds.), *Handbook of Well-being*. Salt Lake City, UT: DEF Publishers.
- Manning, M., Fleming, C. M., & Ambrey, C. L. (2016). Life satisfaction and individual willingness to pay for crime reduction. *Regional Studies*, 50 (12): 2024-2039.
- Martela, F., Greve, B., Rothstein, B., & Saari, J. (2020). The Nordic exceptionalism: What explains why the Nordic countries are constantly among the happiest in the world. *World Happiness Report*, 129-146.
- Martinez-Vazquez, J., Vulovic, V., & Liu, Y. (2011). Direct versus Indirect Taxation: Trends, Theory, and Economic Significance. In *The Elgar Guide to Tax Systems*. Edward Elgar Publishing.
- Merkit, N. (2021). Nietzsche'nin 'Son İnsan'ının ve Cesur Yeni Dünya'nın mutluluk anlayışı üzerine bir değerlendirme. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 179–200.
- Mintrom, M. (2019). New Zealand's wellbeing budget invests in population health. *The Milbank Quarterly*, 97(4), 893.
- Mota, G.L., & Pereira, P. T. (2008), *Happiness, economic well-being, social capital and the quality of institutions*, ISEG – Department of Economics, DE Working papers, No. 40-2008/DE/UECE.
- Musgrave, R.A. (1959). *The Theory of Public Finance*. McGraw Hill, New York.
- Musikanski, L. (2014). Happiness in public policy. *Journal of Social Change*, 6(1), 55–85.
- Niskanen, W. A. (1971). *Bureaucracy and Representative Government*. Chicago: Aldine Atherton.
- Nordheim, O., & Martinussen, P. E. (2020). Happiness and the role of social protection: How types of social spending affected individuals' life satisfaction in OECD countries, 1980-2012. *Journal of International and Comparative Social Policy*, 36, 1–24.
- NSW Government (2017). *A guide to categorising market failures for government policy development and evaluation*. New South Wales Department of Industry.

- O'Connor, K. J. (2017). Happiness and welfare state policy around the world. *Review of Behavioral Economics*, 4(4), 397–420.
- Odermatt, R., & Stutzer, A. (2017). Subjective well-being and public policy. *IZA Institute of Labour Economics*, IZA DP No. Erişim Adresi: www.iza.org.
- OECD. (2022). *Better Life Index*. Retrieved June 7, 2022, from <https://www.oecdbetterlifeindex.org/>
- Oishi, S., Kushlev, K., & Schimmack, U. (2018). Progressive taxation, income inequality, and happiness. *American Psychologist*, 73(2), 157.
- Oishi, S., Schimmack, U., & Diener, E. (2012). Progressive taxation and the subjective well-being of nations. *Psychological Science*, 23(1), 86–92.
- Ortiz-Ospina, E., & Roser, M. (2016). *Government Spending*. Erişim Adresi: <https://ourworldindata.org/government-spending>
- Ortiz-Ospina, E., & Roser, M. (2022). *Happiness and Life Satisfaction*. Erişim Adresi: <https://ourworldindata.org/happiness-and-life-satisfaction>
- Ouweneel, P. (2002). Social security and well-being of the unemployed in 42 nations. *J. Happiness Stud.* 3 (2), 167–192.
- Ovaska, T., & Takashima, R. (2006). Economic policy and the level of self-perceived well-being: an international comparison. *J. Soc. Econ.*, 35 (2), 308–325.
- Önemli, M. B. (2021). Dimensionally decomposed development and happiness. *Sosyolojik Bağlam Dergisi*, 2(2), 1–17.
- Öz, E., Kutbay, H., & Buzkiran, D. (2014). Türk servet vergisi sistemine modern bir yaklaşım. *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, (4), 86-99.
- Panayotou, T. (1996). An Inquiry Into Population, Resources and Environment. In: Ahlburg, D.A., Kelley, A.C., Mason, K.O. (eds) *The Impact of Population Growth on Well-being in Developing Countries*. *Population Economics*. Springer, Berlin, Heidelberg.
- Perovic, L. M., & Golem, S. (2010). Investigating macroeconomic determinants of happiness in transition countries. *Eastern European Economics*, 48(4), 59–75.
- Pigou, A. C. (1928). *A Study in Public Finance*, 3rd ed. 1947. London: Macmillan
- Radcliff, B. (2013). *The Political Economy of Human Happiness: How Voters' Choices Determine The Quality of Life*. New York: Cambridge University Press.

- Rajya Anand Sansthan (2022). *Workshop: Developing Happiness Index for Madhya Pradesh*. Erişim Adresi: <https://www.anandsansthanmp.in/hi/anandsansthan-workshop>
- Ram, R. (2009). Government spending and happiness of the population: Additional evidence from large cross-country samples. *Public Choice*, 138(3-4), 483–490.
- Rizkallah, W. A. W. (2021). The impact of fiscal policy on economic happiness: evidence from the countries of the MENA region. *Review of Economics and Political Science*.
- Rothstein, B. (2010). Happiness and the welfare state. *Social Research: An International Quarterly*, 77(2), 441–468.
- Royal Government of Bhutan (2012). *The Report of the High-Level Meeting on Wellbeing and Happiness: Defining a New Economic Paradigm*. New York: The Permanent Mission of the Kingdom of Bhutan to the United Nations. Thimphu: Office of the Prime Minister
- Sacks, D. W., Stevenson, B., & Wolfers, J. (2010). Subjective well-being, income, economic development and growth. *Federal Reserve Bank of San Francisco, Working Paper Series*, doi.org/10.24148/WP2010-28.
- Samuelson, P. A. (1954). The pure theory of public expenditure. *The Review of Economics and Statistics*, 387-389.
- Sandalcı, U., & Sandalcı, İ. (2021). Mali anestezinin ölçülmesi üzerine bir alan araştırması. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 7(3), 109-132.
- Saraç, Ö., & Eroğlu, A. (2021). *Vergileme İlkelerinin Anatomisi: Tarihsel Kökenler ve Ülke Anayasaları Üzerine Değerlendirmeler*. İstanbul: Efe Akademi Yayınevi.
- Saraç, Ö., & Tandırıcıoğlu, H. (2021). Günah vergileri: Sosyal hayatın kontrolünde müdahaleciliğin rolü (Seçilmiş ülke örnekleri üzerinden değerlendirmeler). *Vergi Sorunları Dergisi*, (398), 45-667.
- Sustainable Development Research Network. (2005). *SDRN Briefing Three: Wellbeing Concepts and Challenges*. Erişim Adresi: www.sdresearch.org.uk/wellbeing/documents/FinalWellbeingPolicyBriefing.pdf.

- Stevenson, B., & Wolfers, J. (2008). *Economic growth and subjective well-being: Reassessing the Easterlin Paradox*. NBER Working Paper Series, Erişim Adresi: <http://www.nber.org/papers/w14282>.
- Stiglitz, J. E., Sen, A., & Fitoussi, J.-P. (2009). *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*. Erişim Adresi: www.stiglitz-sen-fitoussi.fr
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2019). *On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)*.
- Susam, N., & Oktayer, N. (2007). Türkiye ekonomisinde genel bütçe vergi gelirleri içinde dolaysız ve dolaylı vergiler (1995-2005). *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(2), 105–123.
- Şaşmaz, M. Ü., & Şakar, E. (2020). The effect of taxes and public expenditures on happiness: Empirical evidence from OECD countries. *International Journal of Advanced and Applied Sciences*, 7(8), 130–136.
- Şeker, M. (2014). Mutluluk Ekonomisi, Yaşam Kalitesi ve Mali Alan. A. Kesik, T. Berksoy, & M. Şahin (Ed.), *Mali Alan içinde* (ss. 139–154). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Şeker, M. (2016). *Mutluluk Ekonomisi-Kamu Ekonomisi Açısından Bir Analiz*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Şen, H., & Sağbaş, İ. (2017). *Vergi Teorisi ve Politikası*. Ankara: Barış Arıkan Yayınları.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2013). *Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)*.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2018). *Kentsel Yaşam Kalitesi Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. Yayın No: KB: 3014- ÖİK: 795.
- Tatoğlu, F. Y. (2020). *İleri Panel Veri Analizi*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Tatoğlu, F. Y. (2022). *Mekânsal Ekonometri*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- The United Arab Emirates' Government Portal. (2022). *National Programme for Happiness and Wellbeing*. Erişim Adresi: [https://u.ae/en/about-the-uae/the-uae-government/government-of-future/happiness#:~:text=Happinessand Wellbeing,-,Minister of State for Happiness and Wellbeing,Al Roumi as the Minister](https://u.ae/en/about-the-uae/the-uae-government/government-of-future/happiness#:~:text=Happinessand Wellbeing,-,Minister of State for Happiness and Wellbeing,Al Roumi as the Minister.).

- The Treasury. (2019). *The Living Standards Framework*. Erişim Adresi: <https://treasury.govt.nz/information-and-services/nz-economy/living-standards>.
- Tobler, W. R. (1970). A computer movie simulating urban growth in the Detroit region. *Economic Geography*, 46(sup1), 234-240.
- Tullock, G. (1959). Problems of majority voting. *Journal of Political Economy*, 67, 571–579.
- TÜİK. (2022). *Yaşam Memnuniyeti Araştırması 2021*. Erişim Adresi: https://www.tuik.gov.tr/media/announcements/yasam-memnuniyeti-arastirmasi_2021.pdf.
- UK Parliament. (2009). *Wellbeing in Public Policy*. Erişim Adresi: <https://edm.parliament.uk/early-day-motion/40060/wellbeing-in-public-policy>
- UNDP. (2023). *Human Development Index*. Erişim Adresi: <https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI>
- United Nations General Assembly. (2012). Resolution adopted by the General Assembly on 2 December 2011. Erişim Adresi: https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/66/28
- Veenhoven, R. (1991). Is happiness relative?. *Social Indicators Research*, 24, 1-34.
- Veenhoven, R. (1996). The study of life-satisfaction. *A Comparative Study of Satisfaction With Life in Europe*, 11-48.
- Veenhoven, R. (2000a). The four qualities of life. *Journal of Happiness Studies*, 1(1), 1–39.
- Veenhoven, R. (2000b). Well-being in the welfare state: Level not higher, distribution not more equitable. *Journal of Comparative Policy Analysis*, 2(1), 91–125.
- Veenhoven, R. (2004). Happiness as an aim in public policy: The greatest happiness principle. *Positive Psychology in Practice*, 1–31.
- Veenhoven, R. (2010). Greater happiness for a greater number. *Journal of Happiness Studies*, 11(5), 605-629.
- Veenhoven, R., & Dumludağ, D. (2015). İktisat ve mutluluk. *İktisat ve Toplum Dergisi*, 58, 46–51.

- Veenhoven, R., & Vergunst, F. (2014). The Easterlin illusion: Economic growth does go with greater happiness. *International Journal of Happiness and Development*, 1(4), 311–343.
- Watrin, C., & Ullmann, R. (2008). Comparing direct and indirect taxation: The influence of framing on tax compliance. *The European Journal of Comparative Economics*, 5(1), 33–56.
- Wellbeing Economy Alliance. (2021). *Happy Planet Index*. Erişim Adresi: <https://happyplanetindex.org/wp-content/themes/hpi/public/downloads/happy-planet-index-briefing-paper.pdf>
- World Bank (2006), *Where is the wealth of nations? Measuring capital for the 21st century*. Washington, D.C.: World Bank.
- World Values Survey. (2022). *Who We Are*. Erişim Adresi. <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSCContents.jsp>
- Yamamura, E. (2011). The influence of government size on economic growth and life satisfaction. *Japanese Economy*, 38(4), 28–64.

Veri Seti Oluşturmada Yararlanılan Online Kaynaklar

- Helliwell, J. F., Richard Layard, R., Jeffrey Sachs, J ., & De Neve, J.E. (2020). *World Happiness Report* [Veri Seti]. New York: Sustainable Development Solutions Network. Erişim Adresi: <https://worldhappiness.report/ed/2020/>
- International Labour Organization. *ILOSTAT* [Veri Seti], Erişim Adresi: <https://ilostat.ilo.org/>
- International Monetary Fund. *Government Finance Statistics* [Veri Seti]. Erişim Adresi: <https://data.imf.org/?sk=a0867067-d23c-4ebc-ad23-d3b015045405>
- The World Bank. *World Development Indicators* [Veri Seti]. Erişim Adresi: <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>.
- The World Bank. *Worldwide Governance Indicators* [Veri Seti]. Erişim Adresi: <https://info.worldbank.org/governance/wgi/>
- United Nations Development Programme. *Human Development Index* [Veri Seti]. Erişim Adresi: <https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI>

World Institute for Development Economics Research. *Government Revenue Dataset*
[Veri Seti], Erişim Adresi: <https://www.wider.unu.edu/project/grd-%E2%80%93government-revenue-dataset>

EKLER

Ek 1: Devlet Fonksiyonlarının Sınıflandırılması (COFOG)

GENEL KAMU HİZMETLERİ	Yasama ve Yürütme Organları, Finansal ve Mali İşler, Dışişleri Hizmetleri; Dış Ekonomik Yardım Hizmetleri; Genel Hizmetler; Temel Araştırma Hizmetleri; Borç Yönetimi Hizmetleri; Genel Nitelikli Transferlere İlişkin Hizmetler; Genel Kamu Hizmetlerine İlişkin Araştırma ve Geliştirme Hizmetleri; Sınıflandırmaya Girmeyen Genel Kamu Hizmetleri
SAVUNMA	Askeri Savunma Hizmetleri; Sivil Savunma Hizmetleri; Dış Askeri Yardım Hizmetleri; Savunmaya İlişkin Araştırma ve Geliştirme Hizmetleri; Sınıflandırmaya Girmeyen Savunma Hizmetleri
KAMU DÜZENİ VE GÜVENLİK	Güvenlik Hizmetleri; Yangından Korunma Hizmetleri; Mahkeme Hizmetleri; Cezaevi İdaresi Hizmetleri; Kamu Düzeni ve Güvenliğe İlişkin Araştırma ve Geliştirme Hizmetleri; Sınıflandırmaya Girmeyen Kamu Düzeni ve Güvenlik Hizmetleri
EKONOMİK İŞLER	Genel Ekonomik İşler ve Hizmetler; Tarım, Ormancılık, Balıkçılık ve Avcılık Hizmetleri; Yakıt ve Enerji Hizmetleri; Madencilik, İmalat ve İnşaat Hizmetleri; Ulaştırma Hizmetleri; İletişim Hizmetleri; Diğer Endüstriler; Ekonomik Faaliyetlere İlişkin Araştırma ve Geliştirme Hizmetleri; Sınıflandırmaya Girmeyen Ekonomik İşler ve Hizmetler
ÇEVRESEL KORUMA	Atık Yönetimi Hizmetleri; Atık Su Yönetimi Hizmetleri; Kirliliğin Azaltılması Hizmetleri; Doğal Ortamın ve Bio Çeşitliliğin Korunması; Çevre Korumaya İlişkin Araştırma ve Geliştirme Hizmetleri; Sınıflandırmaya Girmeyen Çevre Koruma Hizmetleri
İSKAN VE TOPLUM REAHI	İskan İşleri ve Hizmetleri; Toplum Refahı Hizmetleri; Su Temini İşleri ve Hizmetleri; Sokak ve Caddelerin Aydınlatılması Hizmetleri; İskan ve Toplum Refahına İlişkin Araştırma ve Geliştirme Hizmetleri; Sınıflandırmaya Girmeyen İskan ve Toplum Refahı Hizmetleri
SAĞLIK	Tıbbi Ürünler, Cihaz ve Ekipmanlara İlişkin İşler ve Hizmetler; Ayakta Yürütülen Tedavi Hizmetleri; Hastane İşleri ve Hizmetleri; Halk Sağlığı Hizmetleri; Sağlık Hizmetlerine İlişkin Araştırma ve Geliştirme Hizmetleri; Sınıflandırmaya Girmeyen Sağlık Hizmetleri
DİNLENME, KÜLTÜR VE DİN	Dinlenme ve Spor Hizmetleri; Kültür Hizmetleri; Yayın ve Yayımlar Hizmetleri; Din Hizmetleri; Dinlenme Kültür ve Din Hizmetlerine İlişkin Araştırma ve Geliştirme Hizmetleri; Sınıflandırmaya Girmeyen Dinlenme, Kültür ve Din Hizmetleri
EĞİTİM	Okul Öncesi Eğitim ve İlköğretim Hizmetleri; Ortaöğretim Hizmetleri; Ortaöğretim Sonrası Mesleki Eğitim Hizmetleri; Yükseköğretim Hizmetleri; Seviyeye Göre Sınıflandırılmayan

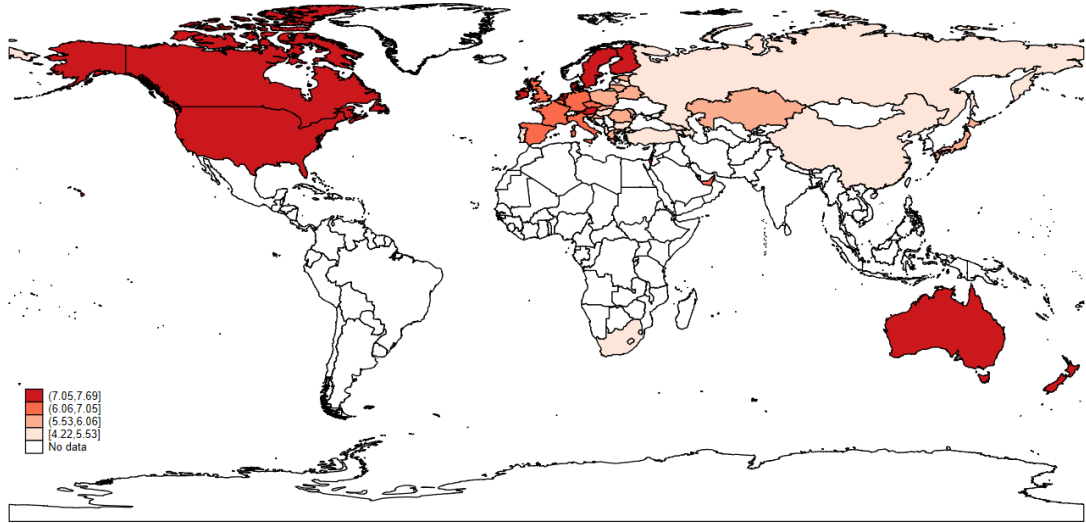
	Eğitim Hizmetleri; Eğitime Yardımcı Hizmetler; Eğitime İlişkin Araştırma ve Geliştirme Hizmetleri; Sınıflandırmaya Girmeyen Eğitim Hizmetleri
SOSYAL KORUMA	Hastalık ve Malullük Yardım Hizmetleri; Yaşlılık Yardımı Hizmetleri; Dul ve Yetim Aylığı Hizmetleri; Aile ve Çocuk Yardımı Hizmetleri; İşsizlik Yardımı Hizmetleri; İskan Yardımı Hizmetleri; Sosyal Güvenliği Bulunmayanlara Sağlanan Hizmetler; Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardımlara İlişkin Araştırma ve Geliştirme Hizmetleri ;Sınıflandırmaya Girmeyen Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardım Hizmetleri

Kaynak: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/gfs/manual/pdf/ch6ann.pdf>

Ek 2: İkinci Bölümde Veri Setinde Yer Alan Ülkeler

Arnavutluk, Avustralya, Avusturya, Azerbaycan, Beyaz Rusya, Belçika, Bulgaristan, Kanada, Çin, Hırvatistan, Kıbrıs, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Fransa, Gürcistan, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İrlanda, İsrail, İtalya, Japonya, Kazakistan, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Malta, Moldova, Hollanda, Yeni Zelanda, Polonya, Portekiz, Romanya, Rusya, Singapur, Slovakya, Slovenya, Güney Afrika, İspanya, İsveç, Türkiye, Birleşik Arap Emirlikleri, Birleşik Krallık, Amerika Birleşik Devletleri.

Ek 3: İkinci Bölümde Veri Setinde Yer Alan Ülkelerin 2005-2019 Dönemi Ortalama Mutluluk Puanları

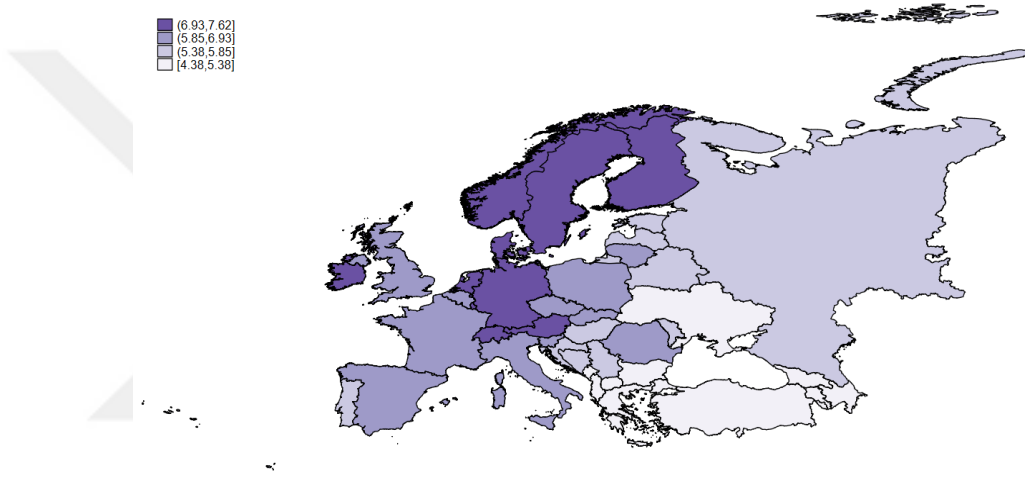

Mutluluk Puanı	Ülke
7.05-7.69	Danimarka, Finlandiya, Hollanda, Kanada, İsveç, Yeni Zelanda, Avustralya, Avusturya, İsrail, Amerika Birleşik Devletleri, İrlanda, Lüksemburg
6.06-7.05	Belçika, Birleşik Krallık, Birleşik Arap Emirlikleri, Almanya, Fransa, Çekya, İspanya, Singapur, Malta, İtalya, Kıbrıs
5.53-6.06	Slovakya, Slovenya, Japonya, Polonya, Litvanya, Kazakistan Moldova, Belarus, Estonya, Hırvatistan, Yunanistan
4.22-5.53	Romanya, Rusya, Portekiz, Letonya, Türkiye, Macaristan, Çin, Arnavutluk, Azerbaycan, Güney Afrika, Bulgaristan, Gürcistan

EK 4: Üçüncü Bölümde Veri Setinde Yer Alan Ülkeler

Almanya, Arnavutluk, Avusturya, Azerbaycan, Belarus, Birleşik Krallık, Bulgaristan, Bosna Hersek, Belçika, Çekya, Danimarka, Ermenistan, Estonya, Finlandiya, Fransa, Gürcistan, Hırvatistan, Hollanda, İrlanda, İspanya, İsveç, İsviçre, İtalya, Karadağ, Kuzey Makedonya, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Macaristan, Moldova, Norveç, Polonya, Portekiz, Romanya, Rusya, Sırbistan, Slovakya, Slovenya, Türkiye, Ukrayna, Yunanistan.

EK 5: Üçüncü Bölümde Veri Setinde Yer Alan Ülkelerin 2005-2019 Dönemi Ortalama Mutluluk Puanları

Mutluluk Puanı	Ülke
6.93-7.62	Finlandiya, Danimarka, İsviçre, Norveç, Hollanda, İsveç, Avusturya, Lüksemburg, Almanya, İrlanda
5.85-6.93	Birleşik Krallık, Belçika, Çekya, Fransa, İspanya, Slovakya, İtalya, Slovenya, Polonya, Litvanya, Romanya
5.38-5.85	Letonya, Estonya, Moldova, Rusya, Belarus, Macaristan, Sırbistan, Portekiz, Hırvatistan, Bosna Hersek
4.38-5.38	Karadağ, Türkiye, Yunanistan, Azerbaycan, Kuzey Makedonya, Bulgaristan, Arnavutluk, Ermenistan, Gürcistan, Ukrayna